

HALÁSZ GYULA

A SZÁZADIK ÉV KÜSZÖBÉN

EMLÉKEK

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HALÁSZ GYULA
A SZÁZADIK ÉV KÜSZÖBÉN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HALÁSZ GYULA

A SZÁZADIK ÉV KÜSZÖBÉN

EMLÉKEK

IRODALMI KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1967

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A borítólap
CSEH GUSZTÁV
munkája

AZ ÚTI POGGYÁSZ

Mikor az ember vonaton utazva ahhoz az állomáshoz közeledik, ahol majd le kell szállnia, lassanként kezdi leszededetni a szakasz felső polcáról felrakott holmijait, s így felkészülten várja, míg a mozdonyból elhangzik a megállító fütyty. Most már összeszedi önmagát is, s nyugodtan vagy izgul tan, amilyen a természete, leszáll a vonatról és elvegyül az utasok tömegében.

Én, aki már a kilencvenötödik évemben ülök az emberi élet zakatoló vonatán, s a Sors felsőbb parancsára közeledem a végső stációhoz, még egyszer megtapogatom és megszámlálom holmijaimat, köztük értékeesebb darabokat is, nem felejtettem-e valamit a kocsipolcán, amit még magammal kellene vinnem.

Véletlenül igen sok holmi került össze, közel százéves emlékek, melyeknek számbavétele igen sok munkát és fáradságot igényelt, agg és beteg ember számára szinte erőntúli megpróbáltatást.

S még az a szerénytelen gondolat is kalauzol ebben a szorongó szívvel, el-elbomló aggyal és fizikai gyengeséggel terhes hosszú útban, hogy a magammal vitt szerényebb és gazdagabb értékekkel másoknak is, a köznek is érdemes szolgálatot teszek. Mozaikszerű, változatos emlékeim talán sokakban fogják felgyújtani a visszaemlékezés örömét, alkalmat adnak a múlt megismerésére s bízó és biztató ösztönzést a szociális feladatok, a béke, a diadalmas jövő szolgálatára.

Brassó, 1966 nyarán

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

AHONNÉT ELINDULTAM

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ELŐSZÓ HELYETT

Párizsban élő fiam, ifjabb Halász Gyula, művésznevén Brassai, akit a világsajtó mint fotóművészt és írórt tart számon, 1965. október 14-iki kelettel az alábbi levelet írta nekem:

– Édes jó Apuka, az Ön interjúja az Új Élet 1965 szeptemberi számában, a majdnem százéves arcképpel, nagy meglepetés és nagy öröm volt számunkra. Nagy titoktartónak tartjuk, midőn elhallgatta előttünk, hogy megírja emlékezéseit. Erősen hiszem, hogy érdekesek lesznek. Mióta a világ fennáll, senki sem tudta, úgy mint Ön, áttekinteni egyetlen pillantással azokat a változásokat és eseményeket, melyek a technika és a népuralom bámulatos előretörésében jelentkeztek: a lótól az automobilig, a planéták és csillagok felé szárnyaló repülőgépig, a monarchikus birodalmaknak népi demokráciáig történt átalakulásáig, egy Szovjetország és egy Vörös Kína létesüléséig, valamint a szokásokban, erkölcsökben, az élet módjában beállt változásokig. Ezt Ön mind áttekinthette és átélhette, aki a harmadik császárság végén született, aki látta megannyi háborút és forradalmat lezajlását, beleértve a két világháborút, a telefont, a filmet, a rádiót, a televíziót stb. találmány megszületését, melyek életünket valósággal felkavarták.

Meg kell mondanom, sohase hittem volna, hogy Apám ilyen sokáig fog élni. Nagyon jól emlékszem majdnem szakadatlan kórságaira, a gyomor és főfájásaira, látási zavaraira.

S hogy ma a 95-ik évében jár, az annak a bizonyosága, hogy egy állandó szellemi tevékenység, egy lankadatlan kíváncsiság, a meg-megújulás képessége, ami az Ön osztályrésze, könnyen legyőzte a test gyarlóságait. Igen, Apám, most már semmi sem áll útjában annak, hogy a századik évet is megérje.

*

A fiúi szeretet e meleg és megható sorait nagy örömmel fogadtam, de egyben éreztem azt is, mennyire felfokozta életpályám jelentőségét, midőn annyi nagy világesemény és változás kivételes tanújává avatott. Egy népmese és egy anekdota jut egyszerre eszembe.

A mesebeli királynak olyan szemüvege volt, amellyel mindent megláthatott, ami országában történik, még az is, amit az asszonyok a konyhában főznek. Egy nap azonban, amikor őfelsége kihajolt az ablakon, a gyémántmadár odarepült, lekapta orráról az okulárét és elrepült vele az Óperenciás-tengeren túlra egy óriás fának a legtetejébe, ahol fészkeben éhes fiókái türelmetlenül csipogtak, csivogtak utána.

A király szépséges leányát és fele királyságát ígérte annak, aki szemüvegét visszaszerzi. Számosan próbálkoztak, de eredménytelenül. Végre egy szegényember fia vállalkozott a vakmerő kalandra. Hetedhét ország ellen járva, egy sziklahasadékban lakó banyától megtudta, hol fészkel a gyémántmadár. S a csúf, de jólelkű vénasszony még egy olyan kalapot is ajándékozott neki, amit rajta kívül senki sem tud megmozdítani, s amit a kalap alá tesznek, azt se tudja elvinni senki.

A hazatérő gyémántmadár kétségbeesve veszi észre, hogy csemetéi eltűntek a fészekből. Megtudván, hogy a csodakalap alatt vannak, ahonnan hiába próbálja kiszedni őket, könnyörögve kéri a legényt, adja vissza a fiókáit. Ez

hajlandó is rá, de csak csere útján: madárkákat a szemüvegért. Mit volt mit tennie a gyémántmadárnak, visszaadta a király okuláréját. A legény a banyától kapott széllovon pillanat alatt ott van a királyi kastélyban, átadja a szemüveget, feleségül veszi a királylányt és birtokába a fele királyságot.

Nos, az én jó fiam az én szemüveggel nem egy országot, de egy egész világot láttat meg, holott én csak a magam szűk és szerény világát láthattam. Éspedig a dunántúli kis Cseténytől a Fény Városáig, fejemen egy kopott kalappal, mely alatt ma már tar koponya csillog és izzad.

*

S az anekdota? Mikor a 95 éves párizsi érseket Napóleon azzal üdvözli, hogy még meg fogja élni a századik élet is, a főpap neheztelve válaszolja: „Felség, csak ilyen kevés időt szánt nekem?”

Ám ha tényleg sikerül megélnem a századik esztendőt is, akkor az évek óta keservesen átélt koplalás után elszívok egy finom szivart, megiszom egy pohár finom bort és táncba viszek egy finom hölgyet a Carpați-kávéház bárjába. Aztán vidáman tovább élek, míg meg nem halok.

AHOL ÉN NEVELKEDTEM

Akárcsak Béranger, a neves francia dalköltő, aki mint kilencéves gyermek végignézte a Bastille ostromát (1789), vagy Goethe, a nagy német költő, aki átélte Napóleon betörését hazájába (1806), én is korszakos történelmi események évében (1871) születtem. Ebből az évből kelt ki a német császárság és a francia köztársaság. Az Internacionálé is innen tüzelte csatasorba a világ proletárjait.

S mialatt e világtörténelmi események zajlottak, a Bakony völgye egyik kis falujában, kis nádfödeles házban, bölcsőjében félholtan feküdt egy kis poronty, aki számára már a koporsót is ácsolták (szeptember 11-én). De íme, a szomszédasszonyok babonával vegyes ősi szokás szerint elkezdtek csapkodni a kis testet, s az újszülött, aki én voltam, bőgni kezdett, életre támadt. Jöhetett már nemsokára a félelmes fekete himlő, s fenyegethette több más veszedelem, az életerő egész mostanáig felülkerekedett. A halál – minő paradoxon! – nem adott még életjelt magáról.

Szülőfalum a Veszprém megyei Csetény, melyről a *Bakony* című kalauzban (1927) többek között azt olvassuk, hogy nagyközség, 1170 magyar lakossal, kiket a közhit besenyő utódoknak tart. Északi végén nagy park, benne hatalmas vérbükkfa és egy igen csinos kápolna és kastély. Keleti szélén egykor nagyobb római telep állt. Itt jellegzetes épülettörmelékeket, edénycserepeket, vastárgyakat,

bronzérmeket stb. találtak. Innen való egy latin felírású oltárkő is. A dudari országút mentén kisebb Árpád-kori sírmezőt ástak ki, számos ékszerrel.

Csetény a szomszédos Csesznek várához tartozott, melynek a hatalmas Garák és Újlakyak voltak az urai. Mátyás király is többször ellátogatott ide Várpalotáról.

Eötvös Károly *Tünemény* című könyvében (1900) többek közt azt írja, hogy Lipót király korában Cseszneket – a csetényi uradalommal együtt – az Eszterházy grófok birtokolták. Majd idegen urak jöttek felváltva, köztük egy híres bécsi bankár is, de ezek hamarosan tönkrementek. Többen öngyilkosok lettek. Mária Terézia uralkodása alatt a nyitrai püspök volt Csetény gazdája. Róla azt beszéli Eötvös Károly, hogy egy szilfa árnyékában ülve, embereit a közeli dombon levő református templom lerombolására uszította.

Születésem idején a községnek 1047 lakosa volt, többnyire jobbágysorsban élő szegényparasztok, akik az egymást követő földesuraknak éhbérért dolgoztak. Gyermekek ésszel és gyermekszemmel én csak azt láttam, hány szekér szénát, gabonát, kukoricát hordtak be az urasági magtárakba, izzadtan, kimerülve, ökrökkel, lovakkal bajlódva. Békecséges, értelmes, szorgalmas emberek voltak a csetényiek, s csak ha kicsit többet ittak a kelleténél, került elő a mindig kéznél levő bicska. Ittasan, ha emberre nem akadtak, amint többször rémülten láttam, a fák kergét hasogatták le késükkel.

E különben jelentéktelen bicskázáson kívül sokat beszéltek abban az időben a Sobri Jóskákról, Savanyú Józsikról és más úgynevezett bakonyi betyárokról. Viselt dolgukat külföldön felnagyították, kiszínezték. A Bakony egy hírhedt betyárjából nemzeti hőst csináltak, Sobri Jós-kát Schubrinak keresztelve el. Charles Gitte áradozó ódát írt róla, egy, a párizsi Gymnase-ban színre került darabban

meg Sobri 500 bányamunkás élén fellázadt a zsarnokság ellen.

A Csetényhez és Csesznekhez tartozó Ácsteszer községben született Táncsics Mihály, az 1848-as forradalom nevezetes alakja, akinek emlékét művészi mellszobor őrzi a faluban.

Veszprémből az alábbi adatokat kaptam drága szülőfalum múltjáról:

– Csetény 1392-ben – esetleg már előbb – létesült, s szláv személynevet, Cethen, viselt. A török 1548-ban a környéken kalandozik, majd több személyt rabságba hurcol. A század végén pusztává lesz, s csak 1618-ban kel új életre. Népeisége a következő háborúk miatt még jobban megcsappan. Lakossága röghöz kötött, örökös jobbágy. Népeisége magyar és túlnyomóan református. A bányászat Csetényben 1930 után indul meg, ami az építkezéseket is fellendíti. Lakosainak száma 1960-ban 1835 volt.

Szüleim a faluban, ahol a változó, többnyire rideg, elzárkózó uraságokon, a lelkészen és tanítón kívül alig volt értelmiségi, osztatlan megbecsülésben részesültek. A nép köréből nemcsak vásárolni jöttek kis boltjukba, de ügyesbajos dolgaikkal is, sokszor kérve tanácsukat vagy segítségüket.

Apám vidám kedélyű, emberszerető ember volt. Néptanítói hivatását súlyos betegsége miatt Csetényben kis fűszeres bolttal cserélte fel, ahol neje buzgón támogatta. Hajlamos lévén azonban tüdőbajra, egy téli szekerezés kiváltotta belőle a tuberkulózist, és 48 éves korában meg is halt. Figyelemre méltó, hogy nyolc élő gyermeke közül egy sem örökölte betegségét, és legidősebb fiát kivéve, akit ugyancsak ebben a korban gyomorrák ölt meg, a többi (négy fiú, három lány) mind magas kort ért el. (Közülük ma már csak én élek. Legidősebb nővérem falusi kiskereskedőhöz, a két ifjabb kisiparoshoz ment nőül.)

Apám csodás életerejéről tanúskodott azonban, hogy egy házunkban kiütött tűz alkalmával a nádfödeles tetőről órákon át irányította és sikerrel az oltást. A veszedelmes tűz során, én, hároméves kölyök, pajtásaimmal a kert fáról füsttől megaszalódott szilvát eszegettem.

Anyám várpalotai születésű, melegszívű, tevékeny, jókedvű, bennünket mesékkel is traktáló asszony volt. Magas korunkat valószínűleg tőle, erős testalkatú, egészséges nőtől, s magas kort elért szüleitől örököltük, de 63 éves korában, foghúzásból támadt vérmérgezésben meghalt.

Esténként ő a mesék mellett sokat beszélt a 48-as forradalmi eseményekről, a várpalotai lakosság akkori életéről és hangulatáról is.

Többek közt elbeszélte, hogy egy népi mulatságon Petőfi öccsével, Istvánnal is táncolt, aki mészároslegény volt a községben, és a „bálon” ingben-gatyában vett részt. Halottuk azt is, hogy Vámbéry Ármin, a nagynevű Ázsia-utazó és orientalista Csetényben a gazdag Holitscher családnál házitánító volt, és a nevelői tisztben kívül a háziak ruháit, cipőit is takarítania kellett.

Iskoláztatásom már ötéves koromban megkezdődött. Szüleim otthon már megismertettek a betűkkel és számokkal, meséket olvastattak velem, és sokszor bíztak meg azzal, hogy a kis boltunkba jövő vásárlóktól az esedékes pénzeket átvegyem, a hozott tojások pénzértékét megállapítsam, pontosan visszaadjak, elszámoljak.

Ilyen előtanulmányok után kerültem, kevés értelmiségi, de annál több parasztfiúval és lánykával a Laky bácsi „jó tanító” keze alá, aki azonban a Petőfi versének szatirikus alakjával szemben vérbeli, igazi jó tanító volt. A „tante-rem” omladozó, penészes helyiség volt, melyet Laky bácsi telefüstölt a pipájával, míg hosszú szárát oktató és nevelő munkára is felhasználta. Nekem, sajnos, nem jutott ki belőle, s talán ezért maradt hiányos a nevelésem.

Derék jó tanítómnak más növendékei is akadtak rajtunk kívül: róluk szóljon e pár rímes-rémes sor:

Szultán is, a vén komondor
Be-benézett olykor-olykor,
Lehasalt a kályha mellé,
S a tanító szavát lesé.
Javában folyt az ábécé,
A teremben liba, réce,
Majd tyúk anyó s fiókái
Kezdték el benn szaladgálni,
Fel a székre, az asztalra,
Egyik erre, másik arra,
Csipognak, és percek alatt
Benn vannak a padok alatt.
Hess, ti beste állatai!
Nem lehet így tanítani –
S ki repülve, ki meg futva
Menekül ki az udvarra.
De most jön csak a haddelhadd,
Felugrál mind a gyermekhad,
Nekiesnek most egymásnak,
S vége van a tanításnak.

Legidősebb bátyám, dr. Halász Ignác, aki nehéz küzdelmek árán szerzett Budapesten tanári oklevelet (éjjelenként egy barátjával, ugyancsak egyetemi hallgató, kofák káposztáját őrizte a Duna-parton), kiváló nyelvtudós volt, a magyar nyelv és a finnugor összehasonlító nyelvészet bűvára, akadémiai jutalmat nyert, majd a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották, s később a kolozsvári egyetemre rendes tanárnak nevezték ki. (Nála ismerkedtem meg, egy látogatás során, Szécsy Károllyal, Márki Sándorral, Posta Bélával s több más egyetemi tanárral és közéleti férfúval.) A Tudományos Akadémia megbízásából háromszor járt fenn északon a lappoknál, akikkel egy budapesti országos kiállítás alkalmával egyedül ő tudott dis-

Halász Gyula

Fiúnkkal a Luxembourg-parkban

kurálni, mint ahogy még székesfehérvári tanárkodása idején a lovak vásárlására érkezett törököknek is ő volt a tolmácsuk. Németül, franciául, svédül, norvégül, finnül, oroszul is beszélt. Még diákkorában megkezdett népmese gyűjtését betetőzte az a hat díszes kiállítású kötet, melyet a budapesti Lampel-Wodianer cég adott ki Móka bácsi nép- és gyermekmeséi címen.

Ahogy őt a székesfehérvári állami főreáliskolához tanárnak kinevezték, a család is elköltözött vele Csetényből.

Nehéz szívvel váltam meg a szeretett szülőfalutól, kedves pajtásaimtól és az iskolától, ahová, messze lévén, zord téli időben, sült krumplival a zsebemben bandukoltam, hogy le ne fagyjon a kezem.

Az elválás annál fájdalmasabb volt, mert a parasztgyerekek ragaszkodó cimboráim voltak, együtt lopkodtunk almat az uraság pincéjéből és kaptunk néha kemény botütéseket a hátunkra.

Kíváncsiságom azonban a nagy város iránt, ahol új élet vár reám, de maga az ismeretlen út is az ősi városba, lassanként enyhítették az elválás fájdalmát.

Erősen megrakott szekerünk elsőnek a Vértes-hegy alján fekvő bortermő Mór községet érintette, majd csakhamar Bodajk nagyközségbe érkeztünk, melynek halmán kis kápolna állt. Ide gyakran zarándokoltak fel ájtatos búcsúsok. A falu hírét azonban gyógyvize és fürdője, valamint a Miske báróék parkja alapította meg. Ide más uraságok tilalmával ellentétben szabad volt a bejárás. Az idősebb Miske, ahogy tudom, vatikáni követ volt, míg öccse, zavaros elméjű fiú, kiszámíthatatlan szeszéllyel barátkozott időnként velünk, alacsonyabb rangú gyerekekkel. Egy-egy hetet, vakációk alatt, rokonaimnál töltvén, legszívesebben

gyedül csatangoltam az igézetes Gaja völgyében, sziklák, csermelyek és erdei virágok között.

Curgón is, ahová ezután érkeztünk, egy nagy kiterjedésű vadaskert, a Károlyi József gróf úré, kötötte le figyelmemet, főképp két okból. A park alsó kapuján piros tilalomfa állt: Idegennek tilos a bejárás. Az udvar terjedelmes taván vagy húsz gyönyörű fehér hattyú úszkált. A kastélyt, amelybe csak bepillantani lehetett, el kellett kerülnünk, mivel, mint mondták, a kegyelmes úr beteg.

Megérkezve a kies fekvésű Mohára, élvezettel ittunk kiűnő savanyúvizéből, az Ágnes-forrásból. A további útban egyre nagyobb házakat láttam, melyek már Székesfehérvárhoz tartoztak.

Fáradtan, de nagyobb baj nélkül érkeztünk az ősi városba, hol már előre kibérelt lakás és az egész családot eltartó „tanárfiunk” várt ránk. Anyámon kívül még Lajos bátyám, a cisztercita gimnázium növendéke, később Szatmár város tiszti orvosa és legfiatalabb, még hajadon nővérem költöztünk be a tímármunka szagától átítatott Szömörce utcai otthonba. (Nemsokára jobb hajlékkal cseréltük fel.)

Megérkezésünk alkalmával közölték velem, naiv gyerkőccel, hogy immár kivehetem a számból azt a kukorica-csutkát, amelyet állítólag, ha falusi gyerek nagyvárosba megy, az egész úton hordania kell.

Nagyobb izgalmat támasztott az a kérdés, mi lesz az iskoláztatásommal? E kérdésre szolgáljon válaszul diákéveim verses rajzának alábbi részlete:

A városi elemibe
Hogyan jutok én be ide?
Felvesznek-e s hányadikba?
Kell-e, s milyen lesz a vizsga?
Végre bátyám egy szép napon,
Akarom vagy nem akarom,
Elhurcolt a vesztőhelyre.

Úgy léptem be nagy remegve.
Szúrós szemű, zömök alak,
Égnek álló, rótes hajak,
Nagy bajusz, kikenve, fenve,
Bósz lándzsaként fenyegetve.
Basszus hang és zord ábrázat,
S most ez a rém, ez vizsgáztat.
– Hétéves? Hát olvasd eztet:
(Egy meséből volt a kezdet),
Én olvastam, s mint vízfolyás,
Úgy ment nekem az olvasás.
– Hát harmincszor negyven mennyi?
Tudsz-e erre megfelelni?
Fejben számolj, de jól vigyázz!
– Kérem szépen, ezerkétszáz.
– Hát azt tudod, mért van a Nap?
– Tőle a Föld világot kap.
– Ezzel nem mondtál eleget –
– Kérem szépen, még melegeget.
– Hát láttál-e vadállatot?
– Kérem szépen, én vagy hatot,
Elefántot, zebrát, struccot,
(Bátyám erre szörnyen szurkolt.)
Nem, ez nem vad, ez egy madár,
Tigris volt még és jaguár,
(Csak azután emlékeztem,
Majom is volt a ketrecben.)
– Jól van, fiam, jó a vizsga,
Felveszlek a harmadikba,
Könyvet is kapsz, olvashatod,
S megmutatom majd a padod.

Így a már korosabb Greisinger (apja Greisinger Iván jeles zeneszerzőnek), aki szintén érdemes tanító volt, amellett pártatlan és igazságos. Nála pipaszár helyett a nádpálca volt az előljáró, helyesebben hátuljáró. Az ő emlékét is kegyelettel őrzöm.

Az én jó tanárain

Az elemi után az állami főreáliskola következett. Az épület maga nem csábított. Kopott falak, ósdi tantermek, kicsiny udvar; a közöny és elhagyatottság jelképei.

De annál érdemesebbek voltak a tanárain. Borostyán Sándort szerettem a legjobban. A történelmet olyan érdekelte, mese módjára adta elő, hogy figyelmünket teljesen lekötötte. Türr Lajos, a Garibaldit támogató Türr István tábornok leszármazottja nem jött a nyomába. Szikla Gábor a természetrajzot adta elő világos, könnyű stílusban, kitömött állatok bemutatásával. Bod Lajos jeles tanára volt a fizikának, de félig való süketségét a fiúk alaposan kihasználták. Benne is egy kiváló ösét tiszteltük: Bod Pétert, a *Magyar Athenas* és számos jeles munka szerzőjét. Holló István, aki lelkesen tanította a magyar irodalmat, Budapesten velem később magániskolát akart alapítani, de közbejött valami, nem sikerült. Aujedsky Adolf rajztanár, Stofán Győző a számok mestere, Szilágyi Albert és Téri József a francia nyelv és irodalom, dr. Bayer Ferenc és dr. Halász Ignác a német nyelv tanárai voltak, Benedek Albert (Iduna költőné férje) a magyar irodalmat adta elő. Érettségim után ez a meleg érzésű, de álmokban ringatózó professzor, aki ivogatni is szeretett, egy este becsalt a színházi vendéglőbe és a nekem szokatlan vörösbor mellett egész a pertuig barátkozott.

Az önképzőkör elnöke egy ideig Holló István, majd bátyám, Halász Ignác lett, aki a német nyelv mellett a magyar nyelvet és irodalmat is tanította. Valkovszky Miklós, majd Kuthy József igazgatták iskolánkat.

Középiskolai tanulmányaim során rám is hullott néhány sugár abból a gazdag sikerből, amit tanárbátyám nyelvtudományi működésével, elsősorban a finnugor összehasonlító nyelvészet bűvárkodásával aratott. Gazdag könyvtára,

mely a szerény iskolait kiegészítette, állandóan rendelkezésemre állt s valósággal mámorossá tett. A Benedek Albert vörös bora helyett ezekkel a könyvekkel oltottam egyre égetőbb szomjúságomat.

Külön élvezetem volt, ha egy-egy érdekes olvasmányt az önképzőkörben iskolatársaimmal is megismertethettem. Különben az önképzőkörben rengeteg verset is szavaltam, mások szavalatait bíráltam, titkári teendőket végeztem. A szavalt versek közül ma is még, mikor annyi mindent és gyorsan felejték, számosat tudok könyv nélkül (még két egész jelenetet *Az ember tragédiájából* is), s még a múlt évben egy igen kedves barátnőm, Hübner Margit brassói zongoratanárnő estélyén, meghívott vendégek jelenlétében, sereg költeményt szavaltam fennakadás nélkül. A nagyobb költők, akiket tolmácsoltam, Arany, Petőfi, Vörösmarty, Gyulai Pál, Garay János és – Halász Gyula voltak.

E dicsekvésszámba menő közlés ellenében azt is be kell vallanom, hogy az iskolázáson belüli életnél jobb szerettem és tevékenyebben ápoltam a métázást, a csavargást, a verekedést. Ellenfeleink ez utóbbiban rendszeren iparosifjak voltak. Egyszer ezek közül hárman egy csatorna mellett megragadtak és be akartak dobni a mélyen lenn folydogáló vízbe. Én, a parttól a házak felé iparkodva, foggal és körömmel védekeztem, mire az egyik támadóm lekaparta az arcom bőrét. A küzdelem tovább tartott volna és tán rám nézve tragikus véggel, ha egy épp arra jövő vadászember meg nem futamítja az inasokat. Ugyanakkor jóságos kutyájával a kalapomat is kihozatta a csatornából. Hazatérve, tanárbatyám, az egyensúly kedvéért, még el is náspángolt, mivel ebédidőre nem voltam otthon, s bűnömet arcom vérével árultam el.

Ma sem tudom, hogy ilyenén kalandozások mellett mi képp szakíthattam időt annyi könyv olvasására (bár egy-egy könyv étkezés közben is a térdemen feküdt), s hogyan

értem rá arra is, hogy a fekete hajú, csillogó szemű, pajzán Csézát naponta meglestem az iskolánál, s hazakísértem vagy a Nádor utcában sétálgattam vele.

Sokat tréfálkoztunk, diákok, egy kótyás versfaragóval, Hazaffy Veray Jánossal, aki árvalányhajás pörge kalapban, bokrétával díszített bottal a kezében, az utcán rettetően rossz verseit szavalta, s utána árusított. Jaj volt annak, aki nem vett belőlük, azokat rögtönzött rímekben mindjárt kifigurázta.

Egy új lakásunkban meg kellemes meglepetés ért. A padláson összevissza holmik közt kutatgatva, egy halom könyvre bukkantam, melyek közt akkor ritkaságszámba menő művek voltak magyar fordításban: Horatius, Vergilius, Ovidius és több más nagy klasszikus, akiknek művei mind az iskola, mind bátyám könyvtárából hiányoztak. Erdősi Jánosnak, a külföldön utazgató háziúrnak a könyvei voltak ezek. A görög irodalomból való ismereteimet jórészt erről a padlásról szereztem.

Hullámzó Balaton tetején

Nyaranta a vakáció nagyobb részét a Balaton partján, a Zala megyei Révfülöpön, a vulkanikus kitörések nyomait hordó Kővágóőrs falu mellett töltöttem. Barátságos, egyszerű gazdálkodóktól, ötven-hatvan villatulajdonostól és a közeli vidékekről ideérkező kirándulóktól lakott és látogatott üdülőtelep és halászati állomás volt. Halmaira még rendezetlen gyalogutak vezettek, s a mi lakásunk is, egy enyhébb magaslaton, ilyen utakon vagy egyes szőlők mentén volt elérhető.

A Somogy megyei Boglárral szemben fekvő Révfülöpön tanár bátyám egy Székely Salamon nevű tanártársával, aki francia nyelvet tanított, közösen vette meg Baky bácsi

kedves kis házát és fél hold szőlejét. A kővágóórsi gazda nemcsak itta, de el is itta kitűnő borát, s a saját pincéjének lett a vincellérje. Tovább ihatott kedvére, s addig ivott a beszédes jó ember, míg meg nem halt.

Fürdés, csónakázás, labdázás, kirándulás volt a szórakozásom. Néha névrokonaim, a révben tanyázó halászok magukkal vittek csónakjaikon és segítettem hálókat kifeszíteni, sőt összehúzni is másnap reggel. Pazar élvezet volt látni ilyenkor, ahogy nagy tömeg mindenféle hal, de leginkább süllő, fickándozott a hálóban. Felmerült időnként egy fogas kérdés is: kaphatunk-e a zsákmányból fogast is, ezt a páratlanul ízletes, kiadós nagy halat? Vagy egyszer nekünk is jutott az ilyen szenzációs fogásból. A balatoni részvénytársaság megalakulásával ez az idilli állapot megszűnt; a fülöpbelieknek is csak hivatalos úton és áron lehetett hozzájutni a balatoni halhoz.

A már említett szórakozásokon kívül ott volt még a sok jó pajtás, bennszülöttek és künszülöttek, a sok érdekes és érdemes látogató (tanárok, tudósok, írók, lelkészek, rokonok), a korán érő szőlő titkos élvezete, s a többszöri kirándulás alkalmi kompokon vagy a Balatonfüred és Keszthely közt közlekedő fiatal gőzhajókon, és elég sűrűn gyalog a szomszéd Badacsonyba, erre a Cenkhez hasonló kialudt tűzhányóra, ahol a *Himfy dalai* költőjének, Kisfaludy Sándornak szobájába áhítattal léptem be. Itt találkoztam egy alkalommal pár percre Herceg Ferencsel. Az *Új Idők* szerkesztője saját yachtján érkezett Badacsony kikötőjébe.

A révfülöpi Lidón, mint a legtöbb villatulajdonosnak, nekünk is megvolt a tóba benyúló kis, fából való vetkőzőnk-öltözőnk, s egy alkalommal meztelen lábbal egy puha kígyófészekre léptem, amelyben öt darab izgett-mozgott, csúszott-mászott és menekülni iparkodott. Azt hittem, mér-

ges kígyók és riadtan ugrottam felre mellőlük, de fölösleges volt az ijedelem, tóbeli vagy tóparti ártalmatlan siklók voltak. Miután erről a szomszéd kabinbeliek is meggyőztek, nem bántottam, de fészkestül együtt bedobtam őket a tóba.

EGYEDÜL JÁROM ERDÉLYT

Nagybányától Besztercéig

Még nem voltam 16 éves, s még csak a hetedik osztályt végeztem, mikor a nagy véletlen és az elmémben kóválygó ábrándos gondolatok nagyon merész vállalkozást érleltek meg. Vakációmát Nagybányán, kereskedő bátyámnál töltöttem. Bár nagyon jól éreztem magamat ebben a gyönyörű kisvárosban, s könyvek, kirándulások gondtalanul szórakoztattak, olvasmányaim hatása alatt mégis izzó nyugtalansággal vágytam kalandos utakra. Tekintettel azonban alárendelt helyzetemre és gyatra kiskorúságomra, első nagyobb próbálkozásul csak Beszterce megye két szomszéd falujában, Kisbudakon és Simontelkén nyaraló két kedvenc székesfehérvári tanárom meglátogatása foglalkoztatott. Az egyik Holló István, aki neje szüleinél töltötte a szünidőt, a másik Bod Lajos, aki otthon nyaralt a szüleinél.

A légüres térben imbolygó óhaj teljesülését egy kávéházi kasszírnö váratlan feltűnése mozdította a megvalósulás útjára. Új állásába, Désre utazott, egyedül egy hintóban, s miután megtudtam, hogy Beszterce nem esik messze onnan, elszántan kértem bátyámat, engedjen elmennem tanáraimhoz. Rövid habozás után a jó ember, a kassza tündére biztatására is, némi pénzzel és egy naplónak szánt

könyvecskével ellátva, útnak engedett a nem éppen fiatal és nem éppen bájos hölgygel.

Désről Besztercére, s onnan a falvakba már gyalog mentem, s az egymáshoz közel lakó tanáraitam sorba meg-leptem. Ők is, a hozzátartozóik is nagyon barátságosan fogadtak, s a szintén otthon vakációzó diákok gondozására bíztak. Ezek is rögtön pajtásuk gyanánt kezeltek, köztük a román fiúk is, s a két-két napon át, amit körükben fel-váltva töltöttem, csónakázással, madarászással, gyümölcs-szedéssel szórakoztattak.

Marosvásárhelyről Segesvárra az apostolok lován

S mit tesz megint a véletlen? Az egyik családhoz Maros-Torda egyik községéből rokonok érkeztek, de csak annyian, hogy a hintó bakján, a kocsis mellett elférhettem. Ez a lehetőség éppen elég volt szárnyaló lelkesedésemnek, hogy – lemondva a visszatérésről Nagybányára – Maros-vásárhelyre törekedjem. Megkértem a vendégeket, a Tolvaj családot, ha visszautaznak, vigyenek magukkal, és szívesen elvittek. Falujukban, Póka községben kora reggel leszállva a kocsiról, gyalog indultam el a városba. De alig pihentem ki magamat és néztam körül, bátyám pénzét a zsebemben, a tanárcsaládok elemőzsiáját a táskámban érezve, újabb me-rész elhatározás ébredt bennem. Most sem megyek még vissza, de elvándorlok Segesvárra, a Petőfi sírjához. Micsoda drága emlék lesz ez a zarándoklás! Mit szólnak majd hozzá diáktársaim az önképzőkörben?

Nekiindultam hát az apostolok lovain a messze útra, melynek fáradalmát néha egy-egy kóberes szekér vagy jobb-fajta kocsis enyhítette. Sajgó lábaimat időnként egy-egy patakocskába mártogattam.

Így érkeztem meg aznap este hét óra tájban Segesvárra.

De mielőtt a csatatérre mentem volna, éjjeli szállásról kellett gondoskodnom. Gondoltam hát merészet és nagyot: megkértem a református lelkészt, fogadjon be egy éjszakára.

Balázs József tiszteletes úr, fiatal, világias megjelenésű férfi, meghallgatván utam történetét és alázatos kérésemet, vidáman átkarolt, üdvözölt mint túladunai diákot és bátor legényt, s a legnagyobb készséggel mutatott rá az irodahelyiség díványára: „Majd ide vetünk neked ágyat, tudom, jól fogsz aludni! Most azonban – folytatta meleg és biztató szavait – előbb lemegyünk a Küküllő-parti vendéglőbe, ahol barátaim várnak, s eszünk valamit, te is bizonyára jól megehéztél az úton.” Mennybéli szavak! A nagybányai rántott csirke szaga már rég elpárolgott, s én olyan éhes voltam, mint két farkas.

S ott voltunk a szalmaözvegy tiszteletes úr vidám cimboráival, akik már javában poharaztak, és csakhamar előkerült két adag finoman átsült rántott csirke, amiből az egyik nekem szólt. És mintha szólt is volna: látod, te gyerek, vannak még jó emberek, igazi gavallérok, akik megbecsülik az olyan diákot, aki ilyen nagy útra vállalkozik! S én hálaból a szegény madarat percek alatt ronggyá harapdáltam, hogy csak csupa csont maradt utána. Hogy egy pohár Leánykával is leöblítettem a kitűnő vacsorát, már csak a szemeimet kellett tágra feszítenem, hogy ott helyben le ne ragadjanak.

Ezt látta a tiszteletes úr is, aki szerelmes kezdett lenni a Leánykába, s egy házi szolgát az iroda kulcsával mellém adott, kísérfen haza a parókiára, fektessen le a díványra, „én is nemsokára hazajövök”.

Úgy is történt, csak másképp.

A tiszteletes úr maradt, de nem jött nemsokára. Én pedig a díványon tüstént elaludtam, és csak hajnalban, kasszóra ébredtem fel. Látva, hogy drága házigazdám még

nem jött haza nemsokára, nem akartam tovább is terhére lenni, s egy cédulára felírtam: „Hálásan köszönöm tiszteltes úrnak a jóságát”, s a kulcsot egy házbeli idősebb aszszonynak átadván, elindultam vágyam Mekkájába, Fejéregyházára, a Petőfi sírjához és a Szkarjatin orosz tábornok síremlékéhez.

Megrendülten és szívem mélyéig meghatva jártam be a végzetes csatateret, ahol tán éppen az Ő lábai nyomán lépkedtem vagy szent csontjai fölött tapodtam. El fogják-e hinni odahaza, ha majd elmondom az önképzőkörben, hogy élő elevenen ott jártam a legnagyobb magyar költő sírjánál?

Már újra a visszatérésre gondoltam, hiszen Székesfehérváron az anyám, Nagybányán a bátyám aggódik értem, de egy gondolat bántott engem is, kicsi, de zakatoló, hajszoló; Sepsiszentgyörgyön él egy Dunántúlról odakerült unokabátyám, pénzügyi számtiszt, most már őt is meg kell látogatnom. S emellett újabb vidékeket is fogok látni Erdélyből, s micsoda meglepetés lesz, ha a kedves rokonokhoz minden előzetes értesítés nélkül állítok!

S most újra gyalog és szekereken, égő napsütésben vagy futó záporban (amikor inkább én futottam valami bokor mögé vagy vastag fa alá), s hiszik vagy nem, egy tüzelő déli napon délibábban is gyönyörködtem.

Keserves gyaloglás után jutottam el Előpatakra, ahol egy magas hegy meredt elém, amit útbaigazító emberek szerint meg kellett másznom.

Hát akkor fel a Kilimandszáró tetejére! Innen már aztán akár le is ugorhatok Szentgyörgyre.

Balga önáltatás! Izzadva, fulladva, bukdácsolva jutottam fel a tetőre. Egy lombos fa árnyékában alvó alakot pillantottam meg, közelében pedig füvet harapdáló lovat. A ló mellett könnyű, urasnak látszó kocsit. A felébredt bácsitól megtudtam, hogy a kocsi a városi útmesteré, aki hivatalos dolga végeztével nemsokára visszajön és haza-

térnek. Kis idő múlva jött is az úr, s mikor meghallotta, kihez jöttem látogatóba, felkiáltott: „Hiszen Arany Izor jó barátom, elviszem, mindjárt megyünk is!”

Leírhatatlan volt a meglepetés, a csodálkozás, mikor porosan, kopottan, letörten, mint egy csodás jelenség beállítottam. Nem akartak hinni a szemüknek. De nagyon, nagyon örültek. Nem füröszttöttek ugyan tejbe-vajba, de miután egy széles teknőben megmosakodtam, az éhségemet csillapították le és puha ágyba fektettek. Úgy aludtam, mint három bunda. Unokafivérem bájos felesége mint saját gyermekét, úgy gondozott. Másnap este unokabátyám, a segesvári tiszteletes példájára, szintén vendéglőbe vitt, ahol mint látványosságot mutatott be a barátainak. Ezek közt volt maga Gödri Ferenc is, a város polgármestere.

Brassóban még folynak a csatornák

Két örömteljes nap után egy alkalmi fuvarral továbbítottak Brassóba, ahol rokonom egy jó ismerőse kalauzolt. Nem győztem bámulni a Fekete templomot, a Fellegvárt, az utcákon lefolyó csatornákat, az ősi falakat, bástyákat, de a Cenkre már csak fölnézhettem. Kalauzom el volt foglalva. Ellenben szerzett egy vledényi román tejesasszonyt, aki tovább szállított Fogaras irányába, ahol egy Berkó nevű családhoz volt ajánlólevelem. Vledénytől megint csak gyalogoltam s hogy hamarabb érjek Fogarasra, cigánygyerekek útközben megszalasztottak és apró kövekkel, inkább pajkosságból, hogy futottam előlük, megdobálták.

Végre Fogarasra értem. A háziak nem voltak otthon. A cseléd este nyolc óra tájban a zárt kapun nem akart beengedni. Hazaérkezve, ez a család is szívesen látott, jó fekhelyet készített, megtraktált, és másnap, miután előbb az

Oltban megfürödtem, egy téglásszekéren Porumbákba juttatott. Itt nagy szerencsémre egy úriasszony, aki fiát Szebenbe vitte hintón, javítóvizsgára, megengedte, hogy felszálljak melléjük.

Egy kuglizóban is lehet jól aludni

Szeben! Nevezetes műemlékváros, tanultam róla. De ez most nem érdekelt, a szállás volt a fő gondom. Nagy nehezen egy vendéglő kuglizójában kaptam szegényes, de álomba ringató fekvőhelyet. Szalma volt a derék-aljam, szalma a párnám, de istenien aludtam rajta. Ő, ha anyám látta volna, hol vagyok és hogyan vagyok!

Mielőtt azonban álomra tértem volna, csak úgy kíváncsiságból benyitottam a szomszéd ivóhelyiségbe, ahol éppen egy nagyobb magyar társaság zajos kedvvel mulatott. Már nem volt időm visszahúzódni előkelő lakosztályomba, mert a szemem összeakadt a társaság egy tagjának a szemével. Ni, hisz ez Kecskeméti, a színész, Székesfehérvárról, ahol egy osztálytársam szüleinél volt kvártélyban és ott gyakran találkoztam vele! Ő is megismert s nagy örömmel parolázott velem, s leültetett az asztalukhoz.

Egy vándorszínész társulat tagjai mulattak ott. A zajos mulatozásnak csak néma tanúja voltam, semmit sem ittam, s mikor Kecskeméti egy nem kétes helyre is magával akart vinni, én hasonló szórakozás helyett az angyalokkal való kuglizást választottam.

Másnap tovább és gyalog Kiskapusra, onnan még tovább gyalog Kolozsvárra. Ott éppen csak a híres szép templomot és a Szamos vizét bámultam meg, s egy külvárosi kocsmában szereztem éjjeli tanyát. Most már sietős volt az utam: kis pénzem, amit Sepsiszentgyörgyön a kedves rokonok szerényen meggyarapítottak, már jócskán leapadt,

aggódó bátyámra is, akinek idáig csak egy levelezőlapot küldtem, némi lelkiismeret-furdalással gondoltam s a lábaim is kezdték már felmondani a szolgálatot.

Az erdélyi örmények fővárosában

Szamosújvárra érkeztem, az erdélyi örmények fővárosába. Sejthettem-e akkor, hogy örmény lány lesz a feleségem, s éppen Verzerescu püspök egy leszármazottja? (Verzár) (Szamosújváron később mint a *Brassói Lapok* munkatársa részt vettem az erdélyi örmények kétszázéves jubileumán, s az ünnepi lakomán beszédet is mondtam az örmény írókról.)

Egy liter sárga szilva az ebédem

Szamosújvárról – minő szerencse! vonaton, negyedik osztályú kocsiban (ha tizedik osztály lett volna is, pazar kényelem lett volna fáradt tagjaimnak) Désre utaztam. Onnan egy magyarlóposi szekér vitt tovább Nagybánya irányába, ami azonban még messzebb volt, mint Makó Jeruzsálemtől. S hol fogok újra egy éjszakát eltölteni, s hol a pénz, amivel tovább utazhatok, mikor az utolsó forintomat a vonatra meg a fuvarosnak adtam, és ebédre már csak egy liter sárga szilvát ehettem?

Aztán még egy közbeeső állomás kellemetlen utóíze, a hollómezei kocsmá, a vasárnapi mulatozás a hígított spirittusszal, amitől a mulatozó emberek holtrészegek lettek, és ittasan, bödületes lárma és handabandázás közepette törekedtek engem is, odacseppent „idegen” kölyköt italukkal megkínálni.

A vendéglős, aki tudott magyarul, látva a fonák helyzetet, további zavart elkerülendő egy józan emberét elküldte velem a lakására, papnövendék fiához, aki majd kivisz a kertbe, szed gyümölcsöt a számomra és később visszajuttat a vendéglőbe, ahol a padlás szénáján meghálhatok. Így is történt.

Szekéren a koltói kastély előtt

Másnap kínos gondtól gyötörve jó ötletem támadt, hogy pénz és gyaloglás nélkül Nagybányára juthassak. Megkértem a magyarláposi fuvarost, vigyen el szekéren Nagybányára s ott majd bátyám kifizeti a fuvarját. Beleegyezett.

Déltől estig tartott az út, mely alatt a Petőfiről oly nevezetes koltói kastély és park mellett is elhaladtunk. Útközben, jobb kéz felől, magasan egy sziklán, mely a Szamos partja mellett emelkedett, pár soros verses felírás volt, amit naplómba bejegyeztem; de hol az a napló? Este nyolc órakor, amikor bátyám éppen zárni készült, kiáltottam neki a szekérről: Kedves bátyám, fizesd ki előbb ennek a magyarláposi bácsinak a fuvarját (mintha 3 forint volt). Fivérem nagy boldogan intézte el az ügyet, aztán forrón öleltük egymást, ő még melegebben, mert rég nem kapván hírt tőlem, aggódott miattam.

Most újra otthon voltam a szép kis bányavárosban, s gondtalanul folytattam még pár hétre szóló szórakozásomat.

Nagybányáról ma is mindig érdeklő olvasok el minden tudósítást és hallgatok meg mindenkit, aki gazdag fejlődéséről, az ottani kedvező gazdasági és kulturális viszonyokról referál. Gyakran idézem vissza az árnyas lombos Jókai-ligetet, ahol magammal vitt olvasmányokkal töltöttem az időt. Nagy előnyömre, bátyám üzlete szom-

szédságában egy forgalmas, gazdagon ellátott könyv- és papírkereskedés volt, s ennek s később egy szatmári könyvkereskedésnek a vezetője, egy Huszár Vilmos nevű fiatalember, aki könyveken kívül irodalmi ismeretekkel is ellátott. Huszár Vilmos ugyanis nemcsak boltos, de író is volt, aki egész lélekkel a spanyol nyelv és irodalom tanulmányozásának adta magát és csakhamar ismert és elismert irodalmár vált belőle. (Mérnök fiam mondja, hogy Huszár Vilmos a budapesti műegyetem a francia nyelv magántanára volt.)

Nagyon tetszett Nagybányán a négyszögletes nagy piactér is, ahol hetivásár alkalmával mozgalmas élet folyt, érdekes, tarka színekkel.

Pár lépésre egy „eleven” gróftól

Egy alkalommal bátyám a bolt ajtajából nem kisebb alakra mutatott rá, mint Teleki Sándorra, az első „eleven” grófra, akivel Petőfi összekerült. A koltói kastély érdekes ura, aki parkját, kastélyát oly nagylelkűen engedte át Petőfi és Szendrei Júlia mézeshetei számára, mindennek látszott a piacon, csak grófnak nem. Ez a nagy úr közönséges sárga szalmakalapot viselt, aminőt a piacon román falusiak árultak és viseltek, s olyan szimpla vászonkabátot, aminőt más úriember nem vett volna fel. S ilyen igénytelenül öltözve járt-kelt a gróf az árusok között, majd ezzel, majd azzal magyarul vagy románul diskurálva, több falusi gazdával élénken parolázva is. Csodálkozásomnál azonban nagyobb volt a meghiátságotom: láttam Petőfi grófi barátját, akinek nevét olvasmányaimból már ismertem. Küzdöttem magammal, tizenhat éves kölyök, ne mutatkozzam-e be üdvözlésre, de nem mertem, hátha megbántom tolakodásommal. Pedig a kezét is szerettem volna megcsókolni.

Nagybányáról többször tettem gyalogutat egy erdei ös-

vényen át a közeli fernezelyi aranybányához, de bár egyikét bányász erősen biztatott, szálljak le velük a mélybe, erre már nem vállalkoztam. Talán ha aranyat is adtak volna a titokzatos és félelmes sötétség mellé, megpróbáltam volna.

A koltói kastély és gazdája Petőfi számára épp az ellenkezője volt annak, ami az erdői jószágigazgató „kastélya” és ő maga volt a költőre nézve. Amaz önzetlenül, baráttian karolta fel a nagy lírikust és hitvesét, emez merő úriságból és önzésből kitagadta a saját leányával együtt.

Szatmárról, ahová bátyám később üzletével átköltözött, egy nap Erdődre is kirándultam. Kifejezhetetlen öröm volt rám nézve, hogy ott is elszavalhattam Petőfi világszép költeményét, a *Szeptember végén*-t, érezhettem a még nyíló kert virágok illatát, s járhattam a költő léptei nyomán, melyek egykor a világ legboldogabb emberét hordozták.

A TIZENHÉT ÉVES SZERKESZTŐ

Hazakerülve Székesfehérvárra, az érettségim jól estem át. Mivel jogi pályára készültem, egy évig otthon maradtam, hogy latin és görög vizsgáimmal is végezzek. Rendkívüli joghallgatónak iratkoztam be a budapesti egyetemen, otthon pedig egy kezdő ügyvédnél írnokoskodtam. Minthogy azonban itt csak unalmas másolásokat végeztem, s az expensnótákból is kiábrándultam, az irodát csakhamar otthagytam, és egy jóakaróm ajánlására beléptem a hetenként háromszor megjelenő *Székesfehérvár és Vidéke* szerkesztőségébe.

Csitári Gramanetz Emil nyomdatulajdonos és főszerkesztő helyett, aki mint a Függetlenségi Párt egyik korifeusa majdnem kizárólag politikával, vármegyei és városi

ügyekkel foglalkozott, más munkatárs hiányában én lettem az elterjedt újság tényleges szerkesztője, riportere, kritikus, korrektora, én, a 17 éves suhanc. De az a közmondás, hogy akinek az Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá, nálam szinte százszázalékosan bevált.

Esztelenül és észtelenül fogtam neki az új, izgalmas és zakotás munkának. Naponta bejártam a rendőrséget, a városi és megyei hivatalokat, s a püspöki palotát, hol Károly János apátkanonok leereszkedő készséggel szolgált az egyházmegye híreivel. Visszatérve a szerkesztőségbe, ahol a főszerkesztő és Csitári kövér és koros édesanyja, a nyomda tündére már türelmetlenül vártak, a kiszedett hírek korrektúráját is el kellett végeznem. Ehhez is megjött lassanként az eszem.

Estéknként többnyire a Jakab Lajos színtársulata előadásait látogattam, ahol komoly kritikusi álarcomat arcátlanul fölvettem, majd ítélkeztem elevenek és holtak fölött. Előnyömről szolgált, hogy a társulatnak jeles tagjai voltak, és így a bírálat jobbik részét, a dicséretet választhattam.

Melegebb barátság fűzött Aitner Ilkához, a drámák és tragédiák mindenképp kimagasló hősnőjéhez, aki bár kicsit selypített (amit én persze az arcjátékához találó sziszegésnek minősítettem), Gertrudishoz illő alkatával, művészi alakítóképeségével és drámai hangjával a közönség tetszését is kivívta.

A szép és olvadékony tragikát sikerült jégre vinnem: korcsolyázni tanítottam, s bár impozáns testsúlyával lenyűgözően nehezedett ifjú vállaimra, közel száz kilóját éterien könnyűnek találtam. Vonzalmam azonban mégsem volt annyira elfogult és előítéletes, hogy a vendég Patti Adelinok, Duse Eleonórák, Salvinik, Novellik és kiváló budapesti művészek magasabbrendűségét el ne ismertem volna.

Stefánia a mayerlingi tragédiáról

Egy késő este javában köröztem Ilkával, mikor a jégpályán futótűzként terjedt el a szenzációs hír, hogy Rudolf trónörökös és Vecsera Mária a mayerlingi kastélyban öngyilkosok lettek.

A tragédia körülményeiről a legkülönbözőbb kombinációk keltek szárnyra, de végre is bizonyossá vált, hogy az első híradás megfelelt a valóságnak.

Mikor 1935-ben Stefánia főhercegnő, a trónörökös neje, ezúttal már Lónyay Elemér grófné emlékiratai megjelentek, a véres dráma története újabb adatokkal bővült. 1888. január 28-án vadászat volt Mayerlingben, de Rudolf nem akarta, hogy neje is részt vegyen benne. Megígérte azonban, hogy másnap ott lesz a családi ebéden. Ennek ellenére 29-én az alábbi táviratot küldte Stefániának:

„Kérlek, írd meg papának, hogy bocsánatát kérem, amiért nem jelenek meg az ebéden, de nagyon meg vagyok hűlve és szeretnék itt maradni Hoyos gróffal.”

Január 30-án már jelentették Stefániának, hogy Mayerlingből rossz hírek érkeztek. Erre a trónörökösne, rossz előérettől gyötörve, felkiáltott: „Rudolf meghalt!”

Nemsokára ezután az após hívatta Stefániát. Ferenc József a szoba közepén ült, s mellette fekete ruhában Erzsébet királyné, az anya. Ő közölte menyével, hogy mi történt Mayerlingben.

Később Vecsera Mária anyját is a császári palotába hívták.

Rudolf trónörökös búcsúlevele Stefániához így hangzott: „Drága Stefánia! Fel vagy mentve jelenlétem és terhem alól. Légy boldog a Te óhajod szerint! (Olyat sejtetnek e sorok, mintha a trónörökösnek súlyos differenciája lett volna feleségével s ez is közrejátszott a végzetes elhatározásban.)

Légy jó a kicsinyhez, akinek Te vagy mindene. Add át minden ismerősömnek búcsúüdvözlétemet. Nyugodt vagyok, szemben a halállal, ami egyedül képes megmenteni a nevem becsületét. Szeretettel öllelek. Rudolf.”

Stefánia szerint a trónörökös nem szerelemből lett öngyilkos, hanem titkos politikai terveinek kudarca miatt. Vecsera Máriát nem szerette, csak felhasználta céljaira. A lesújtott hitves virágot küldött Mária sírjára.

Újságomon kívül még a Zelei Imre és Gara József szerkesztésében megjelenő *Szabadság*, jól szerkesztett, nívós újság képviselte a sajtót Székesfehérváron. (Gara József, aki a bájos és tehetséges Rully Józsa naivát vette feleségül, később a budapesti *Kis Újság* szerkesztője lett.)

Domidov herceg ajándéka

Politikai eseménye a városnak egy képviselőválasztás volt, a vöröstollas Károlyi Gábor gróf és a zöldtollas ifj. Szögyény-Marich László, függetlenségi és kormánypárti jelöltek közt. Károlyi Gábor, aki sokáig külföldön élén, alig tudott magyarul és dadogva szónokolt, nagy többséggel győzött. A képviselőházban szellemes közbeszólásaival gyakran megkacagtatta a Tisztelt Házat, és népszerű honatya lett. Még fiatal korában Párizsban kis kutyát kapott ajándékba jó barátjától, Domidov Antal orosz hercegtől, aki a kedves állatot viszont a cár udvarából szerezte. Toto gondos ápolásban és jó nevelésben részesült, kitűnt okosságával és hűségével. A gróf magyarországi hitelezői Budapesten már egyenesen őt kísérték figyelemmel, s ha meglátták az Egyetem téren, már úgy mentek rá a gazdájára, mint legyek a lekvárra. Tízévi szolgálat után agkori elgyengülésben halt meg Károlyi Gábor ölében. Ott temették el, ahol gazdája épp tartózkodott nejével, egy

olaszországi fürdőhelyen. Sétautakkal sávozott erdőben földelték el és egyszerű obeliszk sírkövet emeltek az emlékére, ezzel a felírással: „A hű Totónak.”

A kulturális élet elég mozgalmas volt Székesfehérváron, de a színházon kívül nem magas színvonalon. Jelentősebb irodalmi mozzanata, amire emlékszem, csak Bródy Sándor felolvasása volt.

Felmayer Károly kékfestőgyára képviselte a nagyipart, míg a napi ipari tevékenységben a tímároknak jutott nagyobb szerep. Forgalmas kereskedelmét előmozdította, hogy átmeneti központja volt a budapesti déli-vasúti pályaudvarról a Balaton fürdőhelyeire vivő vonatoknak. Piacai, hetivásárai gazdagon ontották a zöldséget, gyümölcsöt, halat s egyebet. A város két pólusán, a felső és alsó részeken földmívelő parasztok gazdálkodtak.

A városi igazgatás, jóllehet maga Havranek József polgármester puritán előljáró volt, lazának, romlottnak bizonyult. Több főtisztviselő üzelmei a város erkölcsét s jó hírét alácsúszították. Egy nagyobb állású tisztviselő, nehogy börtönbe kerüljön, agyonlőtte magát; a tűzoltó főparancsnoki egyenruhában Achillesre emlékeztető rendőrfőkapitány bűnös manipulációja miatt több évi fogházbüntetést kapott. Leromlott állapotban láttam egyszer Budapesten a szerencsétlen embert, aki nekem mindig lekötelező szíveséggel adott híreket lapom számára, de még idejében elkerültem, nehogy a viszontlátással én is fájdalmat okozzak neki.

A város értékes része volt a közeli szőlőhegy, ahol szerkesztőimnek, Csitári G. Emilnek is volt szőleje. A szüretre engemet is meghívtak, bográcsban főtt gulyás meg ízletes diós-mákos kalács volt a menü. A város közelében terült el az úgynevezett Sóstó is, ahol éppoly kevéssé volt só, mint tó, de ahol – nagy kiterjedésű területen, gyakran rendeztünk hadijátékokat, várostromokat, csatákat.

Varsányi Irén, az iskolásleány

Székesfehérvári emlékeim közül két találkozás maradt meg mindennél fényesebb foglalatban, az egyik a halhatatlan Vörösmarty Mihály emléke és szobra a várme-
gyeház előtti téren. Nyéki születésű volt, középiskoláit a
ciszterciták székesfehérvári főgimnáziumában végezte, s va-
lahányszor felpillantottam a tisztos épületre, költői szelleme
mindannyiszor körül sugárzott magasztos szépségével. A
másik egy igénytelen szürke családból feltörő ünnepezt mű-
vésznő, akinek mellszobra ott ékeskedik a budapesti Víg-
színház csarnokában: Varsányi Irén. Ki volt, mi volt Szé-
kesfehérváron, miképp hozott vele össze a véletlen, azt
mondja el e néhány rimes sor:

Udvarunkon élt egy asszony,
Azt mondták, hogy bábaasszony,
Csinos, molett, kedves dáma,
De százszor szebb a leánya.
Olyan volt, mint Murillo-kép:
Szelíd, bájos és nagyon szép,
Odajárt a polgáriba,
Akkor tán a harmadikba.
Elsőkkel az élen haladt,
S mindnyájánál szebben szavalt.
Év végére beszéd kéne:
Ki beszéljen? Hát Irénke!
Szenzáció a városban:
Ugyan bizony, mi lesz mostan?
Mi az anyja? Mi fajtája?
Csak nem bíznak ilyet rája!
– Nem engedem, nem bizony én!
– Hogy hívják? Varsányi Irén.
Négyszem között megsúghatom:
A beszéd az én stílusom,
De ahogyan előadta,
Ellenit is elragadta.
Négy évvel is nagyobb nála,
Úgy néztem rá, mint lánykára,

Kivel összeköt az egy ház,
De aligha köt az Egyház.
Tanárjelölt, színnövendék,
Pesten gyakran összejövénk,
Nemzetinél többször vártam,
Együtt jöttek Fáy Flórával.
– Hova menjünk? Tejcsarnokba,
Az tán mégse kerül sokba.
Sokszor szorított a gallér,
Hogyan leszek most gavallér?
De nem maradt így sokáig,
Egyik jobbra, balra másik,
Irénke már a magasban,
Mikor én csak lenn ballagtam.
Néha, néha mégis láttam,
Megtapsoltam a színházban;
Meghívást is kaptam tőle,
De nem mentem, én, a dőre.
Ma is úgy él emlékemben,
Mint ahogy élt már régebben,
Mikor így csacsogott nékem:
„Segítsen meg, Gyula, kérem!”

RIPORTEREK KIMUSTRÁLT LOVAKON

Barna Dóri, a humorista

Kis vidéki városban, aminő kora ifjúságomban Székesfehérvár volt, minden mozzanat és személy, mely a köznapiságból kiemelkedett, hamarosan közbeszéd tárgya lett. Így vált nevezetes férfiuvá a lakosság egy részében egy fővárosi újságíró, aki az *Egyetértés*, majd a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében addig alig ismert vagy kevéssé méltatott bravúros riportokról számolt be, s akinek neve, Barna Dóri, népszerű lett.

Különösen sokat beszéltek egy vakmerő stiklijéről, ahogy Tisza Kálmán miniszterelnöktől, hintájába ülve, egy fontos értekezleten elhangzott beszédéről nyilatkozatot csikart ki, mely másnap egyedül az ő lapjában jelent meg.

Arról is nevezetes volt, hogy az uralkodó Budapestre történt utazásai alkalmával a pályaudvaron mindig a fogadó előkelőség közé furakodott, s hatalmas termetével, de főképp vastag vörös bajuszával őfelsége figyelmét is felkeltette. A császár-királynak annyira megszokottá vált Barna Dóri megjelenése a fogadók körében, hogy amikor egy ízben betegség vagy egyéb komoly ok miatt hiányzott, az uralkodó németül ezt a kérdést intézte kísérőjéhez: „Hol van az a zsidó újságíró a vörös bajusszal?”

Feltűnést keltett Barna Dóri egy humoros riportjával is, mely lapja tárcarovatában *Ceglédi löverseny* címen jelent meg. Ebben pazar humorral beszéli el, hogyan ültetik fel egy szürke lóra a honvédhuszárok, hogyan száguld vele ez a kimustrált gebe az egykori trombitászó hallatára, miatt ő már halottnak érzi magát, milyen boldog lesz, mikor utána vágató katonák lesegítik. Egy vele hasonló lovon, komikus jelmezben egy német könyomatos riportere adja a kitűnő lovast, s végül szintén a huszárok támogatásához kénytelen folyamodni, hogy le ne bukjon a nekivadult papiripáról.

E pompás karcolat legjellemzőbb, legmulatságosabb része, midőn Cegléd díszruhás polgármestere a község több előljáróját így mutatja be az uralkodónak:

– Kovács István közgyám – I. Ferenc József ő császári és apostoli királyi felsége.

– Halász Péter esküdt – I. Ferenc József ő császári és apostoli királyi felsége.

Már a községi pénztárost is készült bemutatni, de Ferenc József, aki eddig is mosolyogva hallgatta a polgármester szavalatát, közbeszólt:

– A többi urak talán már tudni fogják, hogy én ki vagyok.

A bemutatás ezután már simán folyt le.

Nos, ehhez a jeles riporterhez és humoristához fordultam, mikor egy ízben anyja látogatására Székesfehérvárra érkezett, szerezne be engem, aki most az egyetem bölcsészeti karára fogok beiratkozni, valamelyik újsághoz, melynek munkaideje nem akadályozza az egyetemi előadások látogatását.

Így kerültem az ő segítségével az *Egyetértés* című függetlenségi párti napilap szerkesztőségébe volontaire-nak, fizetés nélkül.

Ameddig e laphoz beléphettem, Dóri el-elvitt délutánonként a Central kávéházba, ahol a *Budapesti Hírlap* munkatársai a szerkesztői munka megkezdéséig szórakoztak. Én, egyetemi gólya és hírlapi csirke, érdeklél hallgattam érdekes vitáikat.

Még csak annyit Barna Dóriról, hogy mint legényember, kellemes és szellemes társalgásával, impozáns és erőteljes alakjával és vastag bajuszával Jászai Marit, a budapesti Nemzeti Színház nagyszerű tragikáját is meghódította. Barátságuk addig tartott, míg Dóri, aki közben egy névrokonát, Braun Sándor szerkesztőt ajánlotta a művésznő kegyeibe, feleségül nem vette székesfehérvári fiatal, bájos szerelmesét, akivel még ma is boldogan élnek, ha meg nem haltak.

Ahol a főszerkesztő egy betűt sem ír

Jancsó Dezső, az újság segédszerkesztője Bársony István, a kiváló novellaíró mellé osztott be, aki a hírrovatot kezelte. Szép szál férfi, kitűnő vadász, szíves jóakarattal fogadott, annál is inkább, mert bennem, ha mégoly kicsi

legény voltam is, sok munkájához segítséget kapott. Mindjárt rám is szóta a német lapokból kivágott hírek magyar fordítását. Hiányos német tudásom és politikai tájékozatlanságom miatt a dolog előre zökkenésekkel járt, de mire négy hónap után megváltam az újságtól, már bele is jöttem. Bársony István többször megdicsérte a stílusomat s ez minden kínlódásért kárpótolt.

A többi munkatárs: Szatmári Mór publicista, dr. Mezey Ernő ügyvéd, vezércikkíró, dr. Bokor József pedagógus, Ambrozovics Dezső, Tolsztoj és más orosz írók érdemes fordítója, Stojánovics Jenő zeneszerző, egy ideig az opera karnagya is, aki évek múlva Brassóban meglátogattott, Kürthy Emil regényíró és többen mások. Maga Csávolszky Lajos országgyűlési képviselő, az *Egyetértés* tulajdonosa és főszerkesztője, amíg ott voltam, egyetlen cikket nem írt, s a szerkesztőségben is csak kétszer mutatkozott rövid időre. Nagyszabású pénzügyi műveletekkel foglalkozott, melyek hol milliommossá tették, hol csődbe kergették.

Hírvadászat lóvasúti szabadjeggyel

A négy hónapig tartó ingyenes szolgálatot, melynek terhét a színekörök gyakori látogatása és pársoros kritikám kedvező fogadtatása enyhítette, valamint a fordításokból került sablonos stílusgyakorlatokat meguntam, háztartási alkalmazott módjára továbbszegődtem a *Hír-csarnok* című nyomomatoshoz, mely harminc forintot fizetett havonta.

Ez az alig olvasható híradó látta el az előfizető újságokat a hatóságoktól, egyesületektől, intézményektől, egyházaktól, ünnepekről beszerzett hírekkel. Itt már délelőtt kellett pár órát dolgoznom, s ez egyetemi tanulmányaim rovására ment. Főszerkesztő és tulajdonos kiadó a

jómódú Hamvai Gyula volt (Béke Hamvaira!), aki a betűvetéstől annyira irtózott, hogy a Csávoľszky, soha egyetlen sort nem írt a lapjába, ellenben minden délelött egy korsó sört ivott és jó porció tokányt kebelezett be, nekünk munkatársaknak hagyván a párolgó villásreggeli illatát.

A tényleges szerkesztő egy elegánsan öltözködő, híreken kívül nők után is futkározó fiatal házasember volt, akinek a gomblyukából sohasem maradt ki a legfrissebb szál szegfű. Az egyik fontos riportertársam, Hollósi Márton, aki bár akkor még nem volt divat, állandóan fekete szemüveget hordott. Pessimista bölcselete a világot s embereket is ilyen sötét szemekkel nézte. A harmadik lóto-futó kolléga nevére nem emlékszem. Hivatásunkat a lóvasúti szabadjegy révén könnyebben és gyorsabban tölthettük be, bár Jellinek Henrik, a lóvasúti társaság vezérigazgatója sajnálta paripáitól a szénát, inkább maga ette meg pástétom és libamáj alakjában.

Deák Ferenc lapjánál

Mínthogy a szűk és sötét helyiségben a könyomás is nyomta az ambíciómát, s az egyetemet is el kellett hanyagolnom, iparkodtam másfelé orientálódni. Sikerült is pár hónap múlva, 1890-ben a naponta kétszer, reggel és délután megjelenő *Pesti Napló*hoz szegődnöm, ugyancsak riporteri minőségben, már havi ötven forintért.

A tekintélyes *Pesti Napló*, mely Deák Ferenc és Kemény Zsigmond cikkek és részben szellemi hagyományait is őrizte, az Athenaeum kiadásában jelent meg és íj. Ábrányi Kornél volt a főszerkesztője, míg maga az újság az Apponyi Albert-féle mérsékelt ellenzék, később Nemzeti Párt elveit és érdekeit szolgálta.

Ábrányi Kornél, az ifjabb, hatalmas termetű, oroszlánfejű, kevésbé oroszlánszívű férfi volt, akinek hódolatát Márkus Emília, a budapesti Nemzeti Színház kiváló művésznője, minden asszonyok közt a legbájosabbak egyike, egyébként Pulszky Károly archeológus neje, ragaszkodó érzéssel viszonzta.

A művésznőt gyakran láttam a Kossuth Lajos utcában Janovics Jenő színinövendék, később kolozsvári színigazgató kíséretében is.

A *Pesti Napló* egyébként az Ábrányi (Eördögh) család bérleménye volt: a főszerkesztő apja id. Ábrányi Kornél zeneszerző, a lap zenekritikusa; testesebb asszonya a szerkesztőség gyakori vendége, s ott volt Ábrányi Emil, a népszerű jeles költő, kinek szabadságért, népjogért zengő dalait országszerte szavalták.

Egy végzetes interjú

Emilt, a Wein Margit operaénekesnő férjét tüzes költeményei jutalmául függetlenségi párti programmal országgyűlési képviselőnek is megválasztották. Vele mint már brassói tanár, élénk levelezésben álltam. Verses fordításából (újabban súlyos hibákat találtak benne), a Byron *Don Juan*jából a Shakespeare-mesék (Lamb-féle) mintájára, Don Juan meséket készültem írni, s erre engedélyt kértem. Ő ezt meleg levélben meg is adta, de tragikus sorsa s egyéb közbejött akadályok eltereltek a tán ma is még érvényesíthető terv megvalósításától.

Az történt ugyanis, hogy Ábrányi Emil a *Pester Lloyd* számára tárcákat írt Németországból, többek közt egyet, amelyben interjút közöl Bismarck herceggel. A német újságok mint véredek csaptak le a magyar költőre: nem járt ő soha a német kancellárnál. Mindjárt egy lesújtó bizo-

nyítékkal is szolgáltak, miután maga Bismarck nem nyilatkozott, nem cáfolt, ráolvasták Ábrányira, hogy tárcájában a kancellár híres és hatalmas Tyras nevű kutyájával társalog, holott a herceg harapós hadsegéde már rég kimúlt.

Ábrányinak a leleplezés hatása alatt le kellett mondania mandátumáról.

Tanúja voltam a szerkesztőségben annak a döbbenetes jelenetnek, mikor ifj. Ábrányi Kornél magából kikelve támadt öccsére a kompromittáló „tárca” miatt.

A Don Juan mesék

Nem állhatom meg, hogy a szabadság lelkes lantosa pár sorát ne idézzem leveleiből. 1899-ben meghívásomra, hogy jöjjön le egy estére Brassóba, írja, hogy: épp most nagy elfoglaltsága miatt nem tud eleget tenni kéréssemnek, de március elején már szabadabban lélegzik és akkor a legnagyobb készséggel állna a brassói magyarok rendelkezésére, „akiket szívemből szeretek és nagyrabecsülök”. Egy második levelében, mely 1912-ben kelt és a Don Juan mesékre vonatkozik:

– Magát az eszmét csak szimpátiával fogadhatom. Byronhoz fogható briliáns szellemet alig találtam a világ-irodalom nagyjai sorában. Alig találtam költőt, aki képzelt alkotásokban annyi hatalmas igazságot foglalt volna össze és ezeket az igazságokat a költői szellemnek annyi szépségével, a férfias bátorságnak annyi energiájával fejezte volna ki, mint ő. Annál jobb, ha ön ezeket az igazságokat összegyűjti és közrebocsátja. Különösen most, amikor az irodalom egy része hamis bálványokat imád. Ha ezt a levélkét előszóul kívánja, szívesen fölhatalmazom rá. Különben gratulálok diákjainak, hogy ilyen nemes szellemű, mélyen érző, lelkes tanáruk van.

Ma is keserűség és bosszúság fog el, ha rá gondolok, hogy miért nem váltottam be a magam és a költő időszerű és komoly szándékát. Vajon valaki más készítette-e Don Juan meséket? Én már félig fel is dolgoztam őket, de tovább nem jutottam.

Az újságot a technikailag ügyes segédszerkesztő, Fenyő Sándor állította össze. A belső munkatársak közt ott volt a dán származású Kaas Ivor képviselő, aki vezércikkeit, akárcsak a főszerkesztő, nekem szokta diktálni.

Kaas Ivor mint egyetemi hallgató a Bach-korszak végén részt vett abban a Táncsics Mihály által rendezett összeesküvésben (1861), melynek célja, külföldi segítséggel, egy új dinasztiaellenes forradalmat támasztani. Kaas Ivort is mint a többi fiatal „összeesküvőt”, köztük Zajzoni Rab Istvánt is, héthónapi vizsgálati fogság után felmentették. (Táncsicsot egyedül ítélték el 15 évre, melyet később 10 évre szállítottak le.)

A szerkesztőség más tagjai voltak: Acsády Ignác történetíró, Palágyi Lajos szocialista költő, Kelemen Béla, a nagy német–magyar és magyar–német szótár szerkesztője, később főreáliskolai igazgató, id. Ábrányi Kornél zenekritikus, Günther Antal ügyvéd, később igazságügyminiszter, s még többen. Apponyi Albert, a Nemzeti (mérsékelt) Párt elnöke és Horánszky Nándor, a párt alelnöke többször látogattak be a redakcióba.

A *Pesti Napló* egy jubiláris estélyén, melyet az Athenaeum igazgatósága rendezett a Nemzeti Kaszinóban, egy albumot adtak kézről kézre, melybe minden résztvevőnek valami tréfás dolgot kellett írnia. Az én szerény riporterri rigmusaimat, a szenzációk után szaglászó, szimatoló rímeket is tetszéssel fogadta a társaság.

Kisebb verseim ez időben már a *Magyar Szalonban*, a *Magyar Géniuszban* és az *Ország-Világban* is megjelentek. Redakció és egyetem mellett, ahol az ösztöndíjért egyre kollokválnom és előadásokat is (altató nélkül) hallgatnom kellett, több interjút és színikritikát is produkáltam, kisebb színházak előadásairól. Az ekkori *Pesti Naplót* különben, éppúgy a mögötte álló pártot, hűvös előkelőség és népszerűtlen politika jellemezte.

A PESTI HÍRLAPNÁL

Ez a robotos munka persze alaposan kifárasztott, s örömmel ragadtam meg az alkalmat, mikor több újságíró barátom közvetítésével beléphettem a legelterjedtebb és legolvasottabb napilap, a *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe.

A Naplóval szemben ennek az újságnak nem volt megszabott iránya, de a mindenkori kormány iránt való barátságos magatartása mellett az üzleti szempontok játszották a főszerepet.

Maga Légrády Károly, a főszerkesztő laptulajdonos a lágymányosi spárgatenyésszel növelte az újság révén szerzett vagyonát, kézirattal ő sem rontotta az újság nivelőjét, de a legnagyobb két magyar író megszerzésével s a szerkesztőség előnyös megszervezésével, valamint a Horvát C. Guido vezetése mellett működő kiadóhivatal élelmes és körültekintő munkájával biztosította újságja nagy népszerűségét és olvasottságát.

Légrády, akiben az üzleti érzéken és a normális intelligencián kívül nagyobb szellemi kvalitások nem mutatkoztak, egyénileg is érvényesülni törekedett mikor Hoitsy Pál függetlenségi párti jelölttel szemben a Székelyföldön képviselő-

nek akarta magát megválasztatni, de egy róla szóló gúnyversnél:

Legerády Pollák Károly
Voksot tőlünk nem vásárol.
Egész világ minket nevet,
Hogyha ő lesz Gyimán követ.

Tisza nekünk nem parancsol,
Nem kell, aki tejet pancsol,
Ha tehene nem ad tejet,
Akkor vizes csapot fejet.

és egy csomó ezresen kívül egyebet nem hagyott hátra. Hogy Budapesten a Lipótvárosban egy utcát miért neveztek el róla, az a legnehezebben megfejthető keresztrejtvények közé tartozik.

Láttam Görgeyt és Klapka Györgyöt

A Pesti Hírlapnál, minthogy egyelőre mind engemet, mind Sebők Gyulát, a novellaíró Sebők Zsigmond öccsét a megjelent soraink után három krajcárjával fizettek, ami aránylag szép összeget tett ki, később hatvan forintra emelték, ami bár kevesebb volt a sor szerinti javadalomnál, nekem tetszőbb fizetési forma volt és szorosabban is fűzött az újsághoz. Különben a *Pesti Hírlapnál* is riporterit munkát végeztem, de annál élénkebben, s mondjuk sikeresebben, mivel egész délután öt óráig vagy még tovább is rendelkezhettem az idővel. Bár sok, akkor még szokatlan interjú csináltam, egy Görgey Artúrt, homlokán az ismert kardvágással vagy Klapka Györgyöt, Komárom hős védőjét a szabadságharcban, széles homlokával és nagy szakállával, ahogy külön-külön az Akadémiával szemben lévő

István főherceg szállóból a Lánchíd felé igyekeztek, nem mertem megszólítani. Kicsiségem tudata nem engedett föl-emelkedni hozzájuk.

Damjanich János özvegyénél

Annál bátrabban kerestem fel Rottenbiller utcai lakásán az aradi vértanúk legnagyobbjának, Damjanich Jánosnak özvegyét, akit mint a budapesti római katolikus nőegyesület elnökét látogattam meg, egyet-mást az egyesület munkásságáról és programjáról kérdezve. Vértanú férjéről nem esett szó, de a szemében megcsillant könnyek, midőn antik karosszékében ülve, nyájas leereszkedéssel kínált meg helyet és hallgatta meg kérdéseimet, elárulták az emlékhű matróna engemet is megható érzéseit.

Bonyodalom Hentzi szobra körül

Egy másik interjú a 48-as forradalommal kapcsolatban:

A magyar kormány és a bécsi császári hatalom között megegyezés jött létre, hogy a múlt zavaró emlékeinek megszüntetése végett, s a forradalomban részt vett katonaság iránt tartozó kegyelet kinyilvánítására a magyar királyi honvédség és a 48-as honvédek egyesülete, melynek Ivánka Imre országgyűlési képviselő volt az elnöke, megkoszorúzzák a Budán elesett Hentzi osztrák tábornok emlékművét, a császári és királyi hadsereg képviselői pedig a Zala György szobrász által készített budai honvédemléket.

Az ünnepség küszöbén Gödöllőn felkerestem Ivánka Imrét, hogy miután Hentzi tervezett ünneplése miatt, aki a

Lánchíd felrobbantása után Pestet bombákkal iparkodott elárasztani, nagy felháborodás és izgalom támadt a polgárság körében, nyilatkozzék, miként tartja összeegyeztetőnek Hentzi szerepét és a 48-as honvédek koszorúzó szándékát? Ivánka, némi habozás után, Gödöllőn nagy titokban szobát nyitattott, s oda engemet beinvitálva, zárt ajtók mögött iparkodott egyesülete álláspontját, mely a magyar kormányé is volt, igazolni. A koszorúzás el is maradt. A Hentzi-szobrot a hadapródiskola kertjében helyezték el.

A *Pesti Hírlap* felelős szerkesztője dr. Kenedi Géza ügyvéd volt, egyúttal az újság állandó vezércikkírója. Kívüle mások is próbálkoztak vezércikk írásával, így Vázsonyi Vilmos, a főváros életében nagy szerepet játszó fiskális, aki később a Kossuth Ferenc elnöklésével alakult koalícióban, bár a párbajellenes liga elnöke volt, Andrássy Gyula gróf és Apponyi Albert gróf mellett igazságügyminiszter lehetett, Bekcsics Gusztáv, akinek messzemenő tervei voltak hazája európai helyzetének megszilárdítására, Hock János, családtartó római katolikus pap, jeles szónok, később a Tanácsköztársaság egyik vezető férfia, dr. Pollák Illés ügyvéd, a Lipótváros kedveltje, szellemes szónok, de írásaival egyik sem nyerte meg Légrády tetszését.

A *Pesti Hírlap* belső munkatársai voltak az én időmben (röviddel azelőtt Reviczky Gyula, a neves költő is): Borostyám Nándor közgazdasági író, Sebők Zsigmond regényíró, Murai Károly, több egyfelvonásos vígjáték szerzője, Luky Sándor lírai költő, a hallgatás és elzárkózottság nagymestere, Béli Izor zenekritikus, kinek protekcióját elsőrangú operaénekesnők keresték, Somogyi Ede, ki a magyarok őseit a szumirokban fedezte fel, és Komor Gyula, gyermekszindarabok ügyes termelője, gyorsírók és a bécsi telefon kezelői, Sebők Gyula és Halász Gyula riporterek. A segéd-szerkesztő nehéz tisztét, kitartó fizikummal és higgadt tü-

relemmel Schmittely József látta le. Nekem nagy jóakaróm volt, és még Párizsból és Brassóból is készséggel közölte cikkeimet és tudósításaimat.

Az esztergomi érsek közbelép

Antiszemita mozgalmak a tiszzaeszlári hírhedt peren kívül is gyakoriak voltak az én időmben. Istóczy Győző, Vadnai Andor, Vajay István róm. kat. káplán és mások szították a gyűlölet tüzét. Vajay az egyetemi ifjúságot izgatta fel cikkeivel és szónoklataival. Túlzó magatartását a *Pesti Hírlap*ban élesen megtámadtam, mire a páter sajtópert indított ellenem. A tárgyalás időpontja már ki volt tűzve, ügyvédem, dr. Pollák Illés nagy beszédre készült, midőn, komoly értesítés szerint, az esztergomi érsek lépéseket tett a *Pesti Hírlap*nál, hogy az ügyet, aminek tárgyalása szenzációsnak ígérkezett, békés szellemű nyilatkozattal intézzük el, s vegyük le a napirendről. Én annál örömebb teljesítettem e kívánságot, mivel egy csomó kollokviummal és szemináriumi dolgozattal hátrálékban voltam. A védő, aki nagy beszédre készült, fájó szívvel mondott le szónoklatáról.

Kicsiny, de érdekes véletlen. A *Pesti Hírlap* szerkesztőségéből egyszerre négyen jöttünk le egy alkalommal, s ahogy körülnéztünk, mind a négy a Gyula keresztnévet viselte: Komor Gyula, Sebők Gyula, Halász Gyula és Rudnyánszky Gyula. Az utóbbi vendégünk volt, jeles költő, Amerikában élt.

Élvezet volt felkeresnem ez időben a nagyon kedves operettprimadonnát, Hegyi Arankát, aki félóráig tartó be-

szélgetés során csevegte el sikerekben gazdag pályája történetét, s beszélt a saját szerepéről és az operett kvalitásairól.

Komolyabb hangnemben válaszolt kérdéseimre Szigeti József, a neves színész és színműíró, Géczy István, a *Gyimesi vadvirág* kóristából feltört ötletes írója, Gerő Károly magánhivatalnok, a *Próbaházasság* című vígjáték ügyes összetákolója, Szarvas Gábor, a *Magyar Nyelvőr* úttörő érdekes szerkesztője, és más, írói és tudományos kiválóság.

Holtrészezen a konyakgyár grófja

Két vidámabb alkalom a hírszerzésre. Budafokról (Kelenföld) egy nap meghívás érkezett lapunkhoz is egy új konyakgyár felavató ünnepélyére. Mint a *Pesti Hírlap* munkatársa én is részt vettem benne, de, bár az alkoholt, különösen a jó borokat jó társaságban szívesen élveztem, sohasem mentem túl a határon, részeg sosem voltam. Legfeljebb pityókás, ahogy a köszölet járta. Így Budafokon is a változatos kóstolgatás mellett is józan maradtam. Annál inkább készült el csakhamar több állhatatlan, majd kiállhatatlan kartársam, akik az alkalmi csábnak nem tudtak ellenállni, s többet ivogattak a konyakból, mint szabad lett volna.

S hát maga a részvénytársaságtól megvásárolt fiatal gróf, akinek előkelő neve szolgált az új műintézet címere gyanánt? Ő, a gróf Keglivich Róbert? Hogy saját példájával bizonyítsa, mennyire tiszta, ízes és erős az ő pálinkája, a gyári deszkapadlón is a sárga földig leitta magát, s holtrészezen terült el. Nehezen tudták elhurcolni és egy bérkosiban hazaszállítani. Ha ugyan volt otthona a fiatal koldusgrófnak.

Kiki fizeti a magáét

Nagyobb és jelentősebb jellegű volt egy másik meghívás, az a választási vacsora, melyet Krausz Lajos nagykereskedő – a lipótvárosi zsidóság hivatalos jelöltjének, dr. Mezei Mórnak ellenjelöltje (önjelöltje) – adott választói tiszteletére. A hatalmas terem csupasz falain köröskörül ez az egyetlen mondat ékeskedett feltűnően: „Kiki fizeti a magáét.” Azaz, polgártárs, ehetsz, ihatsz amennyi beléd fér, a jelölt úr (Kiki) fizeti a „maga”, az Ön vacsoráját. És mialatt egy kortes Laji barátunknak a Holdban levő érdemeit készült méltatni, egy idősebb polgár az asztalvégről falat reszkettető kiáltást hallatott: „Tessék várni, én még nem kaptam csukát!” (Ez a közbeszólás aztán szállóige lett a társaságban.)

Az ambiciózus Krausz üzleti vállalata 1929 táján, rossz spekuláció következtében összeomlott. Nem adott Kiki több választási vacsorát.

Mikszáth Kálmán a redakcióban

Jókai néha maga hozta be a szerkesztőségbe a lapnak írt regényeit, ezúttal a *Sárga rózsa* folytatását, s ilyenkor, ha inkább Légrády Károllyal, az újság tulajdonosával és kiadójával diskurált is hosszabban, míg aranycsengésű szavaira csengő aranyak adták a visszhangot, ránk, munkatársakra is hullott fényes szellemének és lebilincselő szavainak egy-egy sugara.

Mikszáth Kálmánnal, aki a *Pesti Hírlap*nak karcolatait a Tisztelt Házból és humoros rajzait és anekdotáit a Szabadelvű Pártkörből írta, majdnem mindennapos volt az

együttlét. A nagy író esténként 11–12 óra tájban került a redakcióba a Szabadelvű Pártkörből, ahol tarokkpartiját nagyfejű politikusokkal játszotta. Útja a Schmittely József segédszerkesztő szobáján vitte keresztül, s ilyenkor, bár írására már türelmetlenül vártak a szedők, megállt a szerkesztő íróasztala előtt és itt sütötte el egymásután jóízű anekdotáit. A még vagy már benn dolgozó munkatársak s akárhányszor több neves közíró, Mikszáth otléte hírére, csapotlapot otthagya, kirohantak Schmittely szobájába és még jobban fokozták a kéziratra váró főszedő dühét és gyötrelmeit. – Mikszáth most már a nagyobb hallgatóságtól is feltűzelve, újabb és újabb anekdota rakétákat pattantott el, s csak mikor a nyomda mélyéből újabb hírnökök jöttek lihegve, vonult be a legbelső szobába, hogy megírja karcolatait. Alig írt azonban néhány mondatot, már újra künn termett, újra diskurált, sziporkázott. Közben az elmaradhatatlan pipázástól támadt görcsös köhögéstől megszakítva és meggyötörve, majd egy negyedóra múlva, miután megint teleírt egy kutyanyelvet, visszacsoszogott és rákönyökölt a segédszerkesztő asztalára.

Sokszor lett éjfél után egy óra is, mikor mi, fiatal riporterek, zsákmánnyal megrakodva, visszakerültünk éjszakai portyázásunkból, sőt már fel is dolgoztuk a szerzett szenzációkat, s Mikszáth, szegény Mikszáth, akinek olyan kínosan ment az írás és mégis a legtermékenyebb írók egyike volt, még csak most készült el a *Tisztelt Házzal*.

Huszoney éves kis újságíró, hányszor élveztem ennek a nagy írónak meleg kézfogását, szíves szeretetreméltóságát, barátiass bizalmasságát! Hányszor – ha a társak épp hiányoztak – cseréltem vele eszméket (egy ízben fekete keménykalapot is), s prüszköltem türelmesen hosszúszerű pipája füstjétől! (Ez vihette korai sírjába is!)

Hét évtized távlatából most is előttem gömbölyű-piros arca, ritkás bajusza, húsos ajka, jóságot és ravaszságot su-

gáرزó szemei, némileg hajlott dereka, kényelmesen tipegő lábai, rekedten recsegő hangja, palócos dialektusa, kincses szólásai. És előttem egy-egy regénye is, nem mintha nem olvastam volna már őket, de mert Mikszáthtól valók, az én egykori redakcióbeli kollégámtól.

Négy ízben együtt Gárdonyi Gézával

Mint a *Pesti Hírlap* riportere ismerkedtem meg Gárdonyi Gézával is. Híre jött, hogy Szegeden, ahol szerkesztőségben dolgozott, kardpárbajban súlyosan megsebesítette Újlaky Antal hírlapírót, aki népszerű alakja volt a városnak. Gárdonyi, az íranta nem éppen barátságos közhangulat hatása alatt Budapestre utazott, és amint azt is hamarosan megtudtuk, a Pannoniában szállt meg. Itt kerestem fel a már jónevű író, a volt tanítót, a sovány arcú, vékony orrú, szűkszávú Gárdonyit, aki csak távirati stílusban beszélt szegedi élményeiről.

Gárdonyit másodszor Brassóban láttam viszont, ahová a hétfalusi csángók és nyelvük megismerése végett utazott le mindössze két napra. Kalauza, akihez én is csatlakoztam, Horger Antal nyelvész kartársam volt, aki éppen csángó mesék gyűjtésével volt elfoglalva. Harmadszor Egerben volt a találkozás, ahová engem egy jótékonycélú estélyre hívtak meg. (Visszatérőben Budapestre, a vonaton Füzesabonynál elaludtam az átszállást és jó darab utat a sínek közt kellett gyalog megtennem.) Gárdonyit a Vár közelében levő kis, falusias utcában, falusi házában kerestem fel. Szívesen fogadott, de tyúkjairól és libáiról többet beszélt, mint önmagáról, a gyermekeiről vagy az irodalomról.

Utolsó találkozásom vele Budapesten, Erdélyi Mór fényképész műtermében volt, ahol mindkettőnket egyszerre fotografáltak le az Otthon-kör arcképes csarnoka számára.

Ezek a fényképek a *Magyar Szalonban* is megjelentek, s portréink ott is egymás mellé kerültek. (Egy brassói „barátom”, aki szép tehetsége ellenére az irodalomban sehogy sem tudott érvényesülni, merő irigységből egy óvatlan pillanatban az én egyetlen példányomból kiszakította az arcképünket. Az Otthon-tagok névsorában azonban ottmaradtunk egymás mellett.)

Az Adria gyöngyében

Kellemes érzéssel emlékezem vissza arra az első kényelmes utazásra, amelyet most már nem gyalog, de hajón és vonaton, a *Pesti Hírlap* útján élvezett szabadjegyekkel tettem meg. Az első állomás Fiume és az Adriai-tenger volt. Ott ismerkedtem meg Garády Viktor íróval és természettudóssal, aki nemcsak meleg barátsággal fogadott és ismertette a kikötőváros nevezetességeit, de beható magyarázatokkal is szolgált a hatáskörébe tartozó nagyszabású akváriumról is.

Fiume után a közelben levő Cirkvenicát, horvát fürdőhelyet látogattam meg, majd elkerültem a szépséges Abbáziába, utána Polába, ahol egy óriási hadihajót belülről is megtekinthettem. Innen Triesztbe kerültem, onnan pedig vágyaim netovábbjába, Velencébe, ahol két feledhetetlen napot töltöttem. Még a Sóhajok hídján is éreztem a csodaszép város vidító varázsát. Nem csoda, ha a doge palota, a Marcus templom, a Campanile, az ezernyi galamb, a Canale Grande, a Rialto hídjá, a halpiac, a Lido, a kocsí nélküli forgalom, az üveggyár, a gondolák és sok más érdekes látivaló elbűvöltek.

Szállásomon, a Habsburg Hotelben egy Csillag nevű fiatal orvossal ismerkedtem meg, aki Ceylonba készült, hogy

ott letelepedjen, s engemet is erősen biztatott, tartsak velem, jó dolgom lesz, még sokra is vihetném.

Nem akartam sokra vinni s visszatértem Budapestre, ahol végül is kevésre vittem, de legalább két tárgyból az alapvizsgát úgy-ahogy letettem.

A francia nyelv- és irodalomból, rendes tanár híján, Hofer Károly főreáliskolai igazgató vizsgáztatott. Egy súlyos lidércnyomástól, egy nagy gondtól egyelőre megszabadultam.

Otthon az „Otthon”-ban

A kultúra falánk igényeit elsősorban a napi- és a hetilapok (Vasárnapi Újság, A Hét, Magyar Szalon, Ország-Világ, Új Idők, Élet, Tolnai Világlapja, Érdekes Újság, Borsszem Jankó, Kakas Márton, Üstökös) elégítették ki annyira-amennyire, más művelődési intézményekkel együtt.

Irodalmi központ, az írók és újságírók klubja az Otthon-kör volt, előbb szerény keretben, a Múzeum körúton, a Fiume kávéház fölött (ahol Rákosi Viktor és Herczeg Ferenc különb partner hiányában ebédutánonként engemet mattoltak meg), majd a Dohány utcában önálló épületben, tágas, elegánsan berendezett helyiségekben. Délutánonként a tagok, írók, újságírók, tudósok, művészek, zsúfolásig megtöltötték a termetet. Sokan olvastak, sokan csoportokban vitatkoztak, élcélődtek, de a legtöbben Tell Vilmos és társai szellemét idézték az izgalmas ferblivel vagy a nyugodtabb népszerű kaláberrel és tartlival, pikével. Egy-két asztalnál tarokk-partik folytak, később a veszedelmes rulett is bevonult a játszótérbe. A hazard ferblizésben résztvevő selyem arcú, kistermetű papról, Dedek Crescensről csinálta egy klubtag ez ötletes szójátékot: „Engedjétek hozzám a kis

Dedeket!” Az Otthon-körről a *Magyar Szalonban* megjelent alábbi humoros cikk tájékoztatja az olvasót:

– Lakomát csaptunk, amikor megalapítottuk, banquetteztünk, amikor megnyitottuk, díszebédet rendeztünk, amikor a klub egyéves fennállása jubileumát, s díszebédet, mikor az elnök Rákosi Jenő huszonöt éves jubileumát köszöntöttük. Az Otthon-estélyek programjának mindig kiemelkedő eseménye volt a társasvacsora ...

A republikánus szervezetnek egyik sajátos jellemvonása a tekintély előtt való meg nem hajlás, egyformák vagyunk: a nagy lap vezércikkírója csakolyan rossz kávé kap, mint a kis lap utolsó riportere. Sándor, az Otthon-kör szolgája mindenkit egyformán nagyságos úrnak szólít. Szellemi csaták is röpködnek itt néha, ha nem álmos véletlenül a plüssdiványon összeverődött társaság... A biliárdnak is megvannak a harcosai; főhősük egy irodalmilag is kiváló papképviselő (Hock János), s az Otthonban elkövetett rossz viccek túlnyomó része a vesztes játékosok és kibiceik lelkén szárad.

A Fészek szintén – de magasabb szinten – írók és művészek látogatott klubja volt.

Az Otthon-körbe később, ha Brassóból Budapestre utaztam, ellátogattam és rendszerint Kodolányi János regényíró, Somlyó Zoltán költő, Balassa József és Munkácsi Bernát nyelvészek és több régebbi újságíró kartársam és színész ismerősöm körében időztem. Szívesen láttak és melegen érdeklődtek a brassói viszonyok iránt.

A bohémvilág tréfái

Az Otthon-körben legyeken és füstkarikákon kívül naponta rengeteg élce, anekdota, szójáték is röpködött. Sokat heccelődtek írók és újságírók, színészek és művészek

egymás közt, s főképp a kártyások rossz kibiceinek volt mit hallaniuk egy-egy vesztett csata után.

Az ellesett bohámiádok közt a javíthatatlan Guthi Soma ügyvéd ötletei voltak a legnépszerűbbek. Eldicskedett azzal, hogy a lóversenytéren milyen szerencséje volt, s a nagy várakozást azzal elégítette ki, hogy minden pénzét elvesztette, de talált egy négylevelű lóherét. A sorsjegyét is kihúzták, de a zsebéből, és így tovább. Az öreg Veigelsberg Leót, a *Pester Lloyd* vezércikkíróját, aki arra az esetre, ha a trónörökös nejét szülőfájdalmak érik, egy-egy cikket írt fiú vagy leány esetére, Bécsből telefonon e hírrel lepték meg: ikrek születtek. Mindkét szép vezércikke kárba ment, összetépte s új írásban köszöntötte a trónörököspárt. A turpisság kiszűlve, a leányszülőtről írt cikke maradt aktuális.

Színi Gyula regényíró, aki a Székelyföldről került Budapestre, egy nap kérdőre vonta a négyéves fiacskája, miért jár esténként mindig olyan későn haza, még beteg lesz és meg talál halni. Az író-apa pillanatra elképedt, de aztán mosolyogva mondta: „Tudod mit, fiacskám, ha meghalok, tied lesz az a szép képesalbum, amit anyyira szeretted és kívántál. Jó lesz?” A gyermek gondolkodik, s némi habozás után: „Hát akkor csak halj meg bátran, papa!”

Szomaházy István író is sok jó viccel traktált bennünket, őt viszont Faludi Miklós, a Vigszínház igazgatója pipálta le, mikor Szoma mint a *Hétfői Újság* hetilap szerkesztője kérdést intézett hozzá, van-e szüksége Budapesten új színházra, erre a kérdésre kért előbb választ: „Van-e szükség Budapesten még a Hétfői Újságra?”

Vigyázat, itt ragályos betegség van

Mikszáth Kálmánnak az *Almanach*ban megjelent előszava évek hosszú során át irodalmi esemény volt. A nagy regényíró a kéziratot mindig az utolsó percben adta

át, mert előbb kétszer, háromszor átírta. Sok sürgetés után végre maga Wolfner József, a kiadó ment az író lakására, mely egy Dohány utcai ház harmadik emeletén volt, hogy átvegye az *Almanach* előszavát, melyet budapesti és vidéki újságok egy napon közöltek. Amikor be akart hozzá csengetni, nagy ijedelmére vörös cédulát látott az ajtón. Mikszáthnak akkor három kis gyereke volt és Wolfnernek is több. Megijedt a betegségtől, visszafordult és levélben sürgette meg az előszót. Egy héttel később egy üzletbeli tanuló küldött a kéziratért, de hiába. Végre Mikszáth egy napon maga hozta el, de a kiadó nem mert hozzányúlni, mire Mikszáth megnyugtatta: a vörös cédula maga még nem fertőz, nála pedig senki sem volt beteg. A cédula csak védekezés volt. Azért ragasztotta ki, hogy se Wolfner, se más ne háborgassa addig, míg az előszót meg nem írja.

Életrajzom az utcáról 1891-ben

Id. Szinnyei József, a nyelvész atyja, mint lelkes irodalmár, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szenvedéllyel gyűjtött adatokat a *Magyar írók élete és munkái* című lexikonjához. Fáradtságot és már aggó fizikumát nem kímélve, mint héja a zsákmányra, csapott le minden élőlényre, aki csak valamit is írt, verset, novellát, regényt, tudományos dolgozatot, ami valahol nyomtatásban megjelent. Így kerültem én is, igénytelen és névtelen újságíró és tanárjelölt a megdicsőült áldozatok közé. Életrajzi adataimért az utcán, véletlen találkozás alkalmával ragadott meg és írt rólam, több adatot hiányosan, tévesen vagy túlzottan, a következőket:

„Halász Gyula hírlapíró, Halász Ignác egyetemi tanár és író testvéröccse, szül. 1871. szept. 11. Csetényen, Veszprém m. Középkiskoláit Székesfehérvárt és bölcséleti tanul-

mányait a budapesti egyetemen végezte. Tizenhat éves korában gyalog járta be Erdélyt [csak egy részét, s egyedül], ahol szerzett tapasztalatait több vidéki és fővárosi lapban írta meg. [Ezt Szinnyei bácsi költötte, mert én sehová kis naplómra kívül, mely később elveszett, nem írtam vándorlásaimról s csak az önképzőkörben adtam elő iskolatársaimnak.] A hírlapírást 1888-ban kezdte a *Székesfehérvár és vidéke és a Szabadság* című lapoknál [ez utóbbinál, mely konkurrens újság volt, nem dolgoztam], melyekben több költeménye és tárcája jelent meg. Előbb az *Egyetértés*, majd a *Pesti Napló*nak és 1891-ben a *Pesti Hírlap*nak belső dolgozótársa lett. Ez utóbbi lapban jelentek meg a budai honvédszobor, Szathmáryné [neves színésznő], Arany és Petőfi barátsága, Budenz József stb. cikkei, könyvismertetései. Költeményeket írt a *Magyar Génius*zba, az *Ország-Világ*ba és a *Magyar Szalon*ba. Jókai regényei a külföldön című cikke is itt jelent meg. 1892-ben Velencében és 1893-ban (1894-ben!) Párizsban járt, ahol a *Szabad Szó* és a *Hazánk* levelezője. [Egyiknek sem voltam levelezője, a legtöbb írásom ez alkalommal Párizsból a *Szabad Szó*ban jelent meg.] Hazatérve, a *Szabad Szó* helyettes szerkesztője lett [elutazásom előtt voltam]. Könyvei: *A Szajna partján* című verskötet (1894) Budapest. Ismertette a *Pesti Napló*ban, a *Pesti Hírlap*ban [erről nem tudok], a *Magyar Hírlap*ban [erről sem tudok], a *Magyar Génius*zban.” [Később megjelent könyveim: *Gondolatok Az ember tragédiájából*, az Athenaeum kiadása; *Petőfi és Béranger*; *Petőfi élete és halála*; *Brassói kalauz*; *Zajzoni Rab István*; az előbbieket brassói, az utóbbi bukaresti kiadás.]

A kilencvenes évek során Budapesten megjelent folyóiratok közül a legérdemesebb kétségtelenül Kiss Józsefnek,

az Arany János nyomdokain haladó költő modern szellemű hetilapja, *A Hét* volt, mely köré a szépirodalom legjelesebb művelői csoportosultak és bizonyos megállapított irányt követtek. A *Tolnai Világlapja* nem tartott igényt magasabb értékelésre, tömegelterjedését aktuális képei, könnyű, népszerű írásai, óriási reklámjai biztosították. Az *Új Idők* hetilap, melyet Herczeg Ferenc Beöthy László közreműködésével szerkesztett, választékos anyagával az „úri” világot kívánta szolgálni. A millennium ötletéből *Ezer év ezer szóban* című alkalmi összeállításomat készséggel közölte, de a tekintélyes kiadó, a Singer és Wolfner cég a honoráriumnak csak a felét fizette ki, s amivel elmaradt, azt meg én felejtettem el felvenni. Az ide vonatkozó értesítés így szólt: „Igen tisztelt Uram! A már adott öt forinton kívül idecsatolva van szerencsénk még öt forintot küldeni. Beöthy úrral még nem rendeztük a dolgot: amennyiben még jönne a tíz forinton kívül, azt majd utólag a legközelebbi napokban el fogjuk intézni. Kiváló tisztelettel – Budapest, 1895. 10/21.”

A *Vasárnapi Újságon* bizonyos ódonszerűség, táblabírói hang és hangulat áradt szét, az *Érdekes Újság* Kabos Ede szerkesztésében eleven, színes, változatos, de gyakran az erotikáig menő léha írásokkal, pajtáskodó szellemmel. Az élc-lapok közül csak a *Borsszem Jankó* ért el magasabb színvonalat, a *Kakas Márton*t, *Üstököst* erőltetett tréfacsinálás jellemezte. Nevezetes havi folyóirat volt a *Budapesti Szemle*, melyben az ősz Gyulai Pál félelmesen őszinte kritikái jelentek meg. A napilapok közül a *Világ* volt az egyetlen, mely témáiban és hangjában a demokráciát szolgálta, de a szabadkőművesi irányzatnál tovább ő sem ment. A *Népszava* komoly és lelkes szószólója volt a szociáldemokráciának, forradalmi taktika nélkül.

Egyetem és redakció 1891–1896

Persze, persze, az egyetemet sem szabad feláldozni az újságírásnak. Ott vannak az előadások, a kollokviumok, a szemináriumok, a vizsgákra való előkészületek, a sok olvasnivaló: három szaktárgy: magyar, német, francia őrjítő gondja.

Tudós bátyám révén a szakmabeli tanárok már ismertek, s ez részint javamra, részint hátrányomra volt. Nagy reményeket fűztek hozzám s ha egy előadásukról hiányoztam, már feltűnt és számon kérték a távolmaradást.

A finnugor nyelvészet bűvárai, élükön az öreg Budenz Józseffel, valósággal hárpiaszerű ellenőreim lettek, a szabadságomtól fosztottak meg. És a jó bátyám csak segédkezett nekik az örökösben, a buzdításban, a szemrehányásokban. Még át se ugrottam az ugor összehasonlítás kezdeti elméletét, már kijelöltek arra, hogy a szamojédekhez menjek az Északi Jeges-tenger vidékére, tanulmányozni a nyelveket, mert rájöttek, hogy ezek is valami atyafiságban vannak a finnel, magyarral, vogullal, mordvinnal, osztyákkal, cseremisszel, lappal, egy jó darabig köztük kell élnem és főkamáját ennem s állatbőr bundában járnom. Már a gondolatára is rázott a hideg. Mikor fogok én és hogyan újságot csinálni, cikkeket írni, riportokat végezni az északi testvérek között?

Az Akadémia anyagi támogatásával is biztattak, de nem álltam kötélnék. Nem megyek és nem megyek. Bátyám éppúgy, mint a többi ugor, megneheztelt rám, és annál inkább, mivel jobban szerettem és kultiváltam az újságírást, mint az egyetemi előadásokat. Mégis, amennyire csak tehettem, eljártam az előadásokra. Hiszen tanárnak lenni sem utolsó dolog, s becsület dolga, hogy az ösztöndíjat, amit az ő protekciójukból élveztem, megszolgáljam és megtarthassam.

Különben is néhány professzor már a nevével, az elfoglalt pozíciójával mérsékletet s megfontolást parancsolt. Ott van az öreg Gyulai Pál, Vörösmarty életírója, Petőfi sógora, maga is jeles költő, aztán a nagy tudású és jóságos Budenz, Beöthy Zsolt, az esztétika professzora, s Heinrich Gusztáv, a német nyelv és irodalom előadója, igazi causeur, Goldzieher Ignác, a keleti nyelvek tanára, Kármán Mór, a mintagimnázium professzora, aki Plagiosippus álnéven leleplezte Pauer Imre egyetemi rendes tanárt, hogy filozófiai tankönyvét Wundt német tudós könyvéből szó szerint ültette át, mint a sajátját, magyarra. Aztán a jeles nyelvtudós, ifj. Szinnyi József, aki finn nőt vett feleségül, Simonyi Zsigmond, a magyar nyelv alapos készütségű tanára. A jogi kar némely előadása is érdekelt, de nagyon nehezen jutottam hozzájuk.

Az öreg Budenz közel a lakásához, a Gellérthegy alján egy kis kocsmában, sörözés mellett kollokváltatott bennünket. Feleletünkkel mi inkább haboztunk, mint a krigli sör, amit az ősz tudós fájdalomdíj fejében nekünk is juttatott. Jövendőmondó kellett volna ahhoz, hogy kitalálja, mikor fog valakit megbuktatni Budenz vagy akár a kritikus Gyulai Pál is. Ez, mint a Kisfaludy Társaság elnöke, egy-egy szemináriumi hallgatóját fiákerén magával vitte az ülésre.

Senki sem sejtette ebben az alacsony, kövér, piros képű, mosolygó szemű emberkében, ha már a költőt tán felfedezte benne, hogy a *Budapesti Szemle* című folyóiratban (a Franklin Társulat kiadása) egy egész világgal szemben meg merte védeni Görgey Artúrt és agyonkritizálni a közönség bálványát, Jókai Mórt, és a legjobb magyar írónak hirdetni Ambrus Zoltánt, és egybe írni az akit vagy helyette csak „ki”-t, mintha azon fordulna meg a világ békéje! Kicsit kicsinyes is tudott lenni a nagy ember!

Ahol ebédeltem

Míg a *Pesti Hírlap*nál dolgoztam és az egyetemre jártam, ebédet előbb Varsányi Irén édesanyjánál ettem. Magát a művésznőt a gazdag Szécsi Illés tőkés vette feleségül. A Vígszínházban való közös szereplés (*Az ördög*) Irént a már csúcsponton élő Molnár Ferencsel hozta közelebbi kapcsolatba, ami a férjnek természetesen nem esett jól. Egy sógora, volt gazdatiszt, magáévá tette rokona féltékenységét, gyakran leselkedett az író után, és iparkodott egyéni kapcsolatait hűgával megakadályozni. Az izgalmak hullámai az anya hajlékáig is eljutottak, de a legendát a valóságtól senki sem tudta megkülönböztetni.

Varsányi mama asztala után a Zilahy Ágnes kosztjára és egy kellemes asztaltársaságba kerültem. Zilahy Ágnes műveltsége és jóízű szakácskönyve, amelyhez Teleki Sándor gróf írt előszót, már jól beajánlotta, úgyhogy egy nagyobb csoport egyetemi hallgató, viszonylag jól szituált ifjak kerültek hozzá. Így kerültem össze és szíves baráti kapcsolatba Zempléni Árpáddal, a jeles tollú fiatal költővel, Mitrovics Gyula egyetemi hallgatóval, később akadémikussal, Gulyás István tanárjelölttel, később debreceni igazgatóval, Láng Nándorral, a klasszikus irodalom alapos ismerőjével, Endrei Sándor festőművésszel, aki ebédjét fiatal barátnőjével osztotta meg, Őszi Kornéllal, a *Budapesti Hírlap* sporttudósítójával, Becski Lászlóval, Zilahy Ágnes falusias temperamentumú fiával, Szathmáry Árpád egyetemi hallgatóval és Papp Zoltán dalköltővel, aki imént vesztette el hitvesét és néhány szép daláról már ismert volt.

Mint függetlenségi párti képviselő egy férfias gesztussal még ismertebbé tette a nevét. Khuen-Héderváry miniszterelnök ugyanis hatezer forintot juttatott neki, hogy fékezze az obstrukciót és ő a pénzt egy ülés alkalmával tüntetően letette a Ház asztalára.

Román kartársaimmal

Említésre méltó élményem volt e szemináriumi órákban közelebbi kapcsolat, szinte barátságom, egy román kollégával, dr. Braniste Valérral, aki – minő játéka ez is a kiszámíthatatlan véletlennek – később szintén Brassóban tanárkodon a Şaguna Gimnáziumban. Budenz József nyelvészeti óráin kerültünk össze, s meglepő szenzáció volt, hogy az öreg tudós magyar-ugor kérdéseire a legjobb válaszokat rendszerint a magyarul is kitűnően beszélő Braniste adta. Pályája során Lugoson a *Dreptatea* című újság szerkesztője is volt. Különben vele is, mint Buneaával Brassóban, bár ritkán került rá alkalom, baráti melegséggel szorítottunk kezét és érdeklődtünk egymás dolgai iránt.

Bunea János Brassóban szintén a Şaguna tanára volt. Egy tanítványával szemben tanúsított állítólag brutális magatartása miatt az apa feljelentette, de az egyházi hatóság a vádat elutasította.

Bunea bizalmas barátja volt Caragialénak, *Az elveszett levél* hírneves írójának, s mikor ezt plágiummal vádolták, ő védelmére tanúskodott. A vígjátékíró Caragialét egyetlen tragédiájával, a *Megtorlással* (Năpasta) kapcsolatban azzal vádolták, hogy bizonyos Kemény István nevű magyar írótól plagizálta. Perre került sor, s Caragiale védője egy erdélyi barátja révén (ez volt Bunea János) Szinnyeihez fordult. Az ún. Caion-perben Szinnyei bizonyítéka döntően hatott. Az ügyvéd egyébként Delavrancea volt; a vonatkozó iratok Delavrancea újabban kiadott műveiben foglaltatnak.

Egy harmadik, ugyancsak Budapesten végzett román egyetemi hallgató, Baciú János, a budapesti Eötvös Kollégium bennlakója, nemcsak egyénileg volt a legrokonszenvebb kartárs, de alapos képzettségű jeles tanár is, majd főigazgató. Erős szervezete ellenére aránylag fiatalon hunyt

el Brassóban. Baciual, aki szívvel-lélekkel demokrata volt, meleg baráti viszonyban álltam.

Itt újítom fel még egy érdemes román tanférfit, Blaga József igazgató, majd főigazgató emlékét, aki, miután a Meșota Líceum magyar szekciója megszűnt és én se fizetést, se nyugdíjat nem kaptam, egy évig még a Meșota Líceum tanáraként a francia nyelv tanítására alkalmazott. A magyarul kitűnően beszélő fődirektor postaréti sétaújtjai során többször látogatott meg kertemben, hogy velem szót váltson és a kilátásban gyönyörködjék.

A Meșota Líceumban töltött éveim alatt román kollégáimmal, Chelar és Ionescu direktorokkal, Zugrăvescu, Teodorescu és Furnica tanárokkal zavartalan jó viszonyban voltam. A román tanítványok is megértő magatartást tanúsítottak, és ha ma egyik-másik idősebb férfi köszönt, jövök rá, hogy egykori tanítványom volt a Meșotában.

Az egyetemen, a szerkesztőségen és az Otthonon kívül eljárógattam a költő Komócsy József elnöklete alatt álló Kispipába (Szervita tér) és a Népszínházzal szemben levő Baross-kávéházba, ahol *Az Én Újságom* vastag és vidám szerkesztője, bátyámnak egykori egyetemi kartársa, Pósa Lajos uralkodott. Komolyabb célja és tárgya egyik gyülekezetnek sem volt, de a jókedvű társaságban mindig jól éreztem magamat.

A NYUGAT MEKKÁJA

Első utam Párizsba

A sorstragédia ellentéte a sors komédiája. Mikor egy szegény és szerény egyetemi hallgató és futkározó újságíró, aki épp azzal a gonddal küszködik, hogyan kollokvál-

jon a finnugor nyelvészetből, hogy ösztöndíját megtarthassa, s hogyan referáljon lapjának egy kiházasító egyesület túl zajos közgyűléséről, váratlanul belecsöppen a minden álmok utópiájába, Párizsba.

A hódító varázslat egy egyébként prózai helyiségben, a budapesti főkapitányság sajtóirodájában villant fel számomra. Itt gyűltünk össze, napilapok riporterei, minden délből, hogy az ügyeletes rendőrtisztviselőtől, amilyen Boda Dezső is volt, a későbbi reakciós főkapitány, átvegyük a fővárosban legújabbán történt rablások, gyilkosságok, öngyilkosságok, sikkasztások, lopások, szédelgések, balesetek, tűzvészek stb. híreit.

Ezek a közlések persze, a rendőri hivatal rostáján átszűrve, fölöttébb soványak, élettelenek voltak, nekünk kellett azokat, mint levegőtlen léggömböket minél nagyobbra, mutatósabbra és izgatóbbra felfújnunk. Annál is inkább, mert az a heves ostrom, melyet az illető tisztviselő ellen szenzációsabb részletekért intéztünk, a legtöbbször hatástalan maradt. Én például, mint a *Pesti Hírlap* munkatársa, a cinkotai plébánián történt rablógyilkosság ügyében két napig nyomoztam, a rendőri közegekkel együtt vagy párhuzamosan e községben.

Az 1894-ik év utolsó napjai egyikén a sajtóirodában éppen híreket cseréltem a velem kartellben álló Szvoboda Lajossal, a *Pester Lloyd* c. német napilap javakorabeli, impozáns termetű, minden hájjal megkent, de magát megkenni nem hagyó riportereivel, midőn Szomor Emil, a *Nemzet* című félhivatalos napilap munkatársa benyitott az irodába. Alighogy meglátott, már rohant is hozzám s izgultan ezt a kérdést szegezte nekem:

– Gyula, nem akarsz-e Párizsba jönni velem?

Előbb azt hittem, barátom elvesztette az eszét, majd hogy az újságírók szokásos áprilisi tréfáját űzi, de csakhamar meggyőződtem róla, hogy komoly dologról van szó.

Közölte ugyanis, hogy Párizsban élő bátyja, Szomory Dezső, aki a hároméves katonai szolgálat elől menekült ki a francia fővárosba, neki is, apjuknak is, arckép nélküli vasúti szabadjegyeket küldött, hogy karácsonyra meglátogathassák. Mivel azonban az öreg súlyos beteg lett, az ő jegyei most felszabadultak, s azokat nekem ajánlja fel. Emil háromheti szabadságát készült bátyjánál tölteni, s vele én is, akkor már a *Szabad Szó* segédszerkesztője, mehetek és jöhetnek vissza Budapestre.

A váratlan és páratlan ajánlatot határtalan örömmel fogadtam, de ahogy a kemény kókuszdiót, mielőtt az édes tejéhez jutnánk, előbb fel kell törni, ez, ha szabadságról és pénzről van szó, még nehezebb feladat.

A szabadsággal mégis úgy jártam, mint Diderot, a hírneves francia enciklopédista, aki, midőn a fölöttes hatóságtól engedélyt kért, hogy pár hétre a cári Oroszországba utazhasson, azt a választ kapta, akár ott is maradhat. Nekem, bár nem voltam forradalom előfutárja, Hevesi József szerkesztő a kért szabadságot azonnal megadta, talán ő is azzal a gondolattal, akár vissza se jöjjenek, bár egy nagy kérése volt hozzám. Keressem fel Párizsban Munkácsy Mihályt, a nagy magyar festőművészt, aki az ezredéves forduló alkalmából a Honfoglalás című képét festi, és kérjek tőle a festményről egy vázlatot a *Magyar Szalon* részére, melynek egyik szerkesztője szintén Hevesi József volt. (A másik kettő Keglevich István gróf és Fekete József. A folyóirat címe már jelezte, hogy az előkelő körök számára készült; a tartalma még inkább.)

No, most már csak a Montecuccoli hármás jelszava kellett: pénz, pénz és pénz. Az újság kiadóhivatalánál előlegem volt, s így ott nem kaphattam, az egyedüli mentevár, amit megostromolhattam, Budapesten élő, nős tanárбатыám volt.

Ahogy közöltem vele kívánságomat, akkor még nem kopasz fejemet alaposan megmosta: milyen címen teszek én kéjutazást, mikor az egyetemen kollokválnom kell és előadásokat hallgatnom, s minő hasznot várok abból a pár hétből, amit Párizsban fogok tölteni? Különben is, akarta mondani, neki nincs fölösleges pénze, de útközben, rövid szünet után: no, adok ötven forintot, s vigyázz magadra!

Jókai Mórnál

E kálváriajárást megelőzően ugyancsak a *Magyar Szalon* számára, s ugyancsak a millenniumi ünnepségek s Jókai regényeinek százkötetes díszkiadása alkalmából, a magyar írók fejedelmét is felkerestem Bajza utcai lakásán, hogy anyagot kérjek tőle „Jókai regényei a külföldön” című cik kem számára, melyet ugyancsak a *Magyar Szalonnak* szántam. Az „aranyember”, a lángelméjű, ragyogó tollú, édesszavú és melegszívű író, aki tollával nemcsak önmagának teremtett halhatatlan nevet, de hazájának is óriási szolgálatot tett a világ majdnem valamennyi nyelvére lefordított műveivel, lebilincselő szívességgel fogadott. S mikor meghalotta, hogy mi járatban vagyok, szinte kacagva felkiáltott: „Hiszen akkor kollégák vagyunk!” Igen, mert a *Szabad Szó* előtt a *Pesti Hírlap* kötelékében voltam, s akkor jelent meg e lapban, folytatásokban a *Sárga rózsza* című regénye s ez időben többször jelent meg ő is a redakcióban. Ilyenkor Petőfi egykori csókos barátját, majd elhidegült ellenségét is láttam benne, aki a nagy lírikus és Jókai anyja ellenére nőül vette Laborfalvy Rózát, a kiváló tragikát, aki már jóval idősebb is volt Jókainál.

Arra nem volt időm és alkalmam, hogy a nagy teremben, ahol elfogadott s ahol regényei hatalmas állványon sorakoztak, jobban körülnézhessenek. De főlemelő és szédítő lát-

vány volt a német, angol, francia, olasz, spanyol, orosz, svéd, norvég fordítások mellett ott látni *Az aranyembert*, *A kőszívű ember fiait*, a *Fekete gyémántokat*, a *Szegény gazdagokat* stb. török, tatár, örmény, perzsa, ind, héber, sőt volapük nyelven is. Egy közlés alapján azt is leírom, mi minden szépség és érték vette körül a nagy regényíró.

Hatalmas hármás ajtó, nehéz tölgyfa üvegszekrény, melynek kétharmad része zsúfolva tengeri csigákkal, kagylókkal és más fantasztikus tengeri állatokkal. A szekrény második részében általa gyűjtött ásványok voltak, míg egy szomszéd teremben, amibe én csak bepillantottam, Petőfi halhatatlan emlékeit őrizte. Ugyanott a falakon a francia forradalom nevezetes alakjai, Danton, Robespierre, Marat, Lafayette, Béranger és mások arcképei, továbbá Verescsaginnak, a híres orosz festőnek a műve, aki festményét személyesen ajándékozta Budapesten Jókainak. Más látnivalók: képek a honfoglalásról, az aradi vértanúkról, Deák Ferencről stb. Ott volt a Strobl Alajostól mintázott Jókai-szobor, s több szobor, miket az író maga faragott. Mikor barátai szemére vetették, hogy több alakját elfelejtette felöltöztetni, azt válaszolta, ő nem szabó, hogy fel is öltöztesse őket.

Jókai pazar humorának egy szikrája az a válasz is, amit a főváros egy hivatalánál adott, mikor nevetve kérdezték tőle – a sablon szerint –, tud-e írni, olvasni, ezt felelte: Gyulai szerint írni nem tudok. (Gyulai Pál ugyanis a *Budapesti Szemlé*ben élesen megkritizálta Jókai regényeit.)

Látogatásom eredménye az volt, hogy a regényíró egy névjegyet adott, melyben felhívja a kiadó Révai Testvéreket, „Kérem Halász úrnak átadni külföldön megjelent nem német nyelvű regényeim jegyzékét. Jókai Mór.” A névjegyet, mint drága ereklyét, máig sikerült megőriznem.

Az elutazás ideje, miután minden akadály elhárult, hisz a *Magyar Szalontól* is kaptam húsz forintot a cikkemért, rohamosan közeledett.

Nehéz volt megválnom új lapomtól, a radikális *Szabad Szótól*, hová barátaimon kívül érvényesülést kereső szocialista elvek és érzések is indítottak, ahol már jobb fizetést is élvezhettem, s rokonszenves munkatársak körében dolgozhattam.

A lap vezércikkírója többnyire Kada Elek volt, Kecskemét város polgármestere. Segédszerkesztője, akit csakhamar felváltottam, a *Kalapács* című satirikus élclap mellékletét is kalapálva, a szellemes, fiatal, de korán elhalt Lányi Adorján volt, míg más munkatársak dr. Soltész Adolf (publicista), Csoór Gáspár, Dercsényi Dezső és Mezőfi Vilmos, akivel, mint a sziámi ikrek, egy kettős íróasztalnál voltam összenőve.

A borzas hajú, tőpörtyűt, párizsit s hasonló jókat ebédelő fiatal Mezőfi ügyes akrobata mutatványokkal, szocialista és kommunista elvek felszínes röptetéseivel mulattatott – és egy kis könyvével, mely Weitling Vilmos német szabósegédről szólt, aki állítólag az első kommunista volt, a munkások, sőt az alföldi parasztság körében is szerzett híveket.

Marx és Engels is elismerték Weitling tehetségét és jó-hiszemű rajongását, de vallott elveit részben ködöseknak, részben szivárványosaknak, de nem reálisaknak és tudományosan megokoltaknak ítélték.

Mezőfit – úgy emlékszem, mintha Békéscsabán –, a parasztság jobb sorsáért hevülő Mezőfit képviselőnek is megválasztották.

Könyve hőségnek, Weitlingnek szomorú sors jutott osztályrészül: Becsből kitiltották, Berlinben vasra verték és bebörtönözték, Amerikában nagy nyomorba jutott és súlyos betegségekől gyötörve halt meg. Jézust az első kommunistának vallotta.

Jól kezdődik

Elérkezett az elhatározó óra. Párizs. Riporterikopott ruhámat nem tudtam átcsereálni elegáns, divatos öltözékre. Sebaj, látok majd eleget Párizsban és gyönyörködhetem bennük. Ez a három hét, betakarva egy szintén megviselt felöltővel, gyorsan le fog peregni. S hogy esetleg meg is hűlhetek a decemberi hidegben? IV. Henriknek Párizs egy misét ért meg, nekem egy kis tüdőgyulladást fog megérni. Sokat kibír az ember, ha Párizst láthatja ...

– De most már utazhatunk, ugye, Emil?

Vidáman és boldogan találkoztunk a Déli-vasút budai pályaudvarán. S nini! Minő meglepetés máris! Díszes egyenruhában egy impozáns termetű vasúti főtiszt, akiben Veszprémből való egyik kedves, bár nálam jóval idősebb unokafivéremet ismerem fel, Pillitz Gyula! Imént nevezték ki Budára állomásfőnöknek. A rokonság még nem is tudott róla. Meglepetve, kedvesen ölelt át, s hogy hitetlenül megtudta, hová utazunk, azonnal gondoskodott, hogy barátommal, akit bemutatam, kényelmesen helyezkedhessünk el egy vasúti kocsiban.

Kávét sok kaláccsal hitelbe

Az útirány Tirol és Svájc volt, de gondolataink állandóan Párizs körül jártak, s nem a fenséges havasokon, a pazar vízeséseken, az elszórt jellegzetes házikókon, s a jövő-menő falusiakon.

Kéjes gondolatainkba azonban mégis vegyült valami kényelmetlen, bántó érzet, a lelkifurdalás.

Ott voltunk a pragerhofi vasúti pályaudvar étkező helyiségében. Megittunk egy-egy csésze jó meleg kávé s ettünk hozzá egy csomó kalácsot. Az étkező zsúfolva volt utazó

és melegedő emberekkel, s a kiszolgáló pincér csak épp lerakta sietve az ennivalókat és szaladt tovább egyik asztaltól a másikig. Szerettünk volna fizetni, de a kiszolgáló nyomtalanul eltűnt.

Közben elhangzott az utolsó csengetés a beszállásra. Mit tegyünk? Rohannunk kellett a vonathoz, s a pénzt nem tehattük le az asztalra, mert mások elvehetik a pincér elől. Kénytelenek voltunk meglógni.

Azzal vigasztalódtunk, majd visszatérőben elintézzük a tartozást. Erre sem került sor, és Szomory Emil többé nem létező, rajtam van ma is a pragerhofi adósság terhe. Én még élek, de él-e még a pincér, az-e még a vendéglős; majd a másvilágon talán találkozunk. Bár sohase lett volna több és különb adósságom a pragerhofinál!

„Párizs rejtelmői”

Karácsonyi vásár Párizs körútain

Örökkévalóságnak tűnt, míg vonatunk berobogott a párizsi Keleti pályaudvarra. Ady és más íróink versben és prózában a francia nevéen, Gare de l'Estnek hirdetik. Igénytelen s legkevésbé sem nagyvárosias külső, de számkra a beváltott és bevált ígéret, a teljesült vágy, s ketős kielégülés: Párizs és Szomory Dezső.

A katonaszökevény író, magas, kissé hajlott alak, pirosas arc, fekete malaclopóba burkolózva állt, várt és nézett az érkező vonatra, míg az onnan kiszállt öccsét megpillantotta. Aztán kölcsönös rohanás egymásnak, forró ölelkezés, testvéri csókok özöne. Nagy fájdalmak és nagy örömek boldog találkozása.

Én könnyekig meghatva vártam, míg a sor rám kerül, míg Emil bemutatott bátyjának, aki engem is baráti szívlyességgel fogadott. A percek költészetét kegyetlen zordság-

gal zavarta a hajnali hideg, a tél borzongató, kellemetlen prózája.

Dezső csakhamar fiákerbe ültette öccsét, hogy vele az Avenue des Ternes-ben levő lakására hajtasson, ahol bájos barátnője, Aimée várt rájuk, nekem pedig egy másik bérkocsit fogadott, vigyen az ő egykori szállodájába, a Rue Geoffroy Marie 4. szám alatt levő Hotel de l'Univers-be. Sebtében még néhány ajánló sort is írt a hoteliernek. Aztán meleg búcsúval elváltunk, viszontlátásra délután a Grand Café körüti kávéházban.

Egyedül voltam most, összekuporodva, feltűrt gallérral, és türelmetlen idegekkel, álmosan és kimerülten a szokatlan hidegben. A sűrű köd miatt alig szemlélhettem az utcákat, tereket, jövő-menő embereket. A girhes ló csak bambán kocogott a rossz kövezeten, ahol egy jó idomú teknősbéka versenyt futhatott volna vele. Aztán a sötétség, a véget nem érő út, mintha a Ponson du Terrail és a Féval rejtelmes Párizsában járnék, ki tudja hová visz ez a cilinderes bakonülő?

Végre mégis a jó címre érkeztünk. Egyszerű, kopásnak indult, címét (a Világegyetem Szállodája) megcsúfoló emeletes épület, de az utca forgalmáról ítélve, mégse utolsó valami, s ha Szomoró Dezső ajánlotta! A szállodás, hivatala szerint, igen barátságosan fogadott, s az emeleten egy szerényen bútorozott, de tiszta szobát nyitott, ahol megviselt táskámat mindjárt el is helyezte. Közben élénk előadást tartott, melyet a sebes franciasága miatt alig érthettem meg. De a legnagyobb dicséretet, hogy hotelje a nagy körutak közvetlen szomszédságában van, jólesően megértettem, valamint azt is, hogy a bulvárokon végig karácsonyi vásár folyik ...

Feledve hát fáradtságot, pokoli álmoságot és dermesztő hideget, csak épp megmosakodtam és már siettem is nagy zajok és zakoták színhelyére. Nem mentem hiába.

Székében, hosszában zajlott és nyüzsgött a karácsonyi vásár. A járdákon tomboló vízárként hullámozott az „ember-sűrűs vadon”. Nyitott üzletek, zsúfolt kirakatok, szembe-csapó reklámok s a sátrak százai, tele mindenfajta áruval s kóklerekkel, csepűrágókkal, bűvészekkel, dalosokkal, muzsikussal, rulettel, misztikus mutatványokkal, italokkal, gyermekjátékokkal. Százféle hang örült kakofóniája, ricsaj, rikoltozás, zenebona, amiben mégis van valami összhang. Nyikorgó, csattogó emeletes omnibuszok, amikkel izmos lovak szaladnak végig a körutakon, a görög oszlopos Madelaine templomtól a Július 14. hatalmas forradalmi emlékművéig.

Kimerülve a sok látnivalótól és az éktelen lármától, mint gyakorlott riporter hamarosan felszálltam egy társas-kocsira és pár lépcsőn annak is az emeletére, az imperiálra, ahol a szokatlan párizsi hideghez még egy kis barátságos szél is társult. Ám soha olcsóbb, kényelmesebb páholyülés egy nagyszabású színházhoz! Végig a végeleáthatatlan bulvárokon történelem, regény, rajz, színpad, film, fotográfia örök témái. Micsoda kavarodás, micsoda sokadalom, micsoda varázslat! Isten maga is – mondja Heine egy francia mondatát idézve –, ha unatkozni kezd, kinyitja az égbolt ablakát és lenéz a párizsi körutakra, s a látnivalókkal szórakozik. (Néha hirtelen be is csapja az ablakot, mivel mindent lát, mondom én.)

Több kilométeres gyalogséta vissza az Operáig, aminek szomszédságában a Grand Café. Ide vonultam be mindjárt, hogy egy kávé ebédelve, megírjam első cikkemet a karácsonyi vásárról. Egy újonnan megjelent s nemsokára meg is szűnt budapesti napilapnak, a *Hazánk*nak küldtem el, mivel szerkesztője, Jancsó Dezső egykor az *Egyetértés* segédszerkesztője volt, s keze alatt kezdtem meg budapesti újságírói működésemet. Nem hiszem, hogy az újságot az a húsz forint tette volna tönkre, amit nekem írásomért még

kifizetett. (Bár több más lap is követte volna ilyen lelkiismeretesen példáját!)

A Grand Cafében, mely idáig Szabolcsba Mihály agyon-dicsért s agyonkritizált verséről volt nevezetes, s melyet Ady is megénekelt, a háttérben piros egyenruhában magyar cigányok cincogtatták hegedűjüket. A helyzet örömét fokozta, hogy tollért, tintaért, levélpapírért, amit a pincér szervírozott, nem kellett fizetni. A Grand Café másik nevezetessége a cigányokon kívül egy budapesti biliárdbajnok volt, aki a szuterénben nagy nézőközönség előtt, magas tétekből történt fogadások kíséretében lökdöste dákójával az elefántcsont golyókat.

Bohémek ebédje

Kora délután megjelentek a kávéházban a Szomoró testvérek is, és velük egy jó megjelenésű barna fiatalember, a budapesti származású Adorján Jenő hegedűművész, aki egyelőre órák adásával és nem hangversenyek útján biztosította egzisztenciáját.

Adorján a nők vadászatában és meghódításában is elsőrendű szakértő volt; majdnem minden fehérrépben (tán feketében is) azonnal felismerte a lehető és lehetetlen egyéniséget, sőt toaletjük és járásuk után szinte csálhatatlanul tájékozódott. Megdöbentem, mikor egy sétánk alkalmával egy elegáns, fiatal nőt, akinek nyomában mentünk, hátulról karonfogott és beinvitálta a közeli kávéházba. A nő meglepődés helyett szeretetreméltó készséggel elfogadta a meghívást.

Jenő barátom, ez az okos, művelt, nagytehetségű fiú, annyira buzgón áldozott Venus oltárán, hogy néha egyetlen hegedűjét is zálogba csapta – lemondva éltető leckeóráiról.

A Grand Café-beli összejövetelünk alkalmával Szomoró Dezső engem is, Adorjánt is másnapra ebédre hívott meg.

A Murger *Bohéméletére* emlékeztető cigányos ebéd volt. Aimée, a végtelenül kedves háziasszony a megfelelő terítékről gondoskodott, Dezső a közeli fűszerüzletből már puhára főtt főzeléket és a mézáróstól forró húslevest és húst vásárolt, Emil és én a mellékleteket, sajtot, salátát szereztük be, míg Adorján, szakmája szerint hozta a kedvére való finom borokat.

Az étkezés folyamán Jenő a zálogból éppen kiváltott hegedűjével káprázatos technikával egymásután játszott a legszebb magyar népdalokat, amiket Aimée is elragadtatva hallgatott. Ki hitte volna ekkor, hogy a kiválóan tehetséges, szépjövőjú művész néhány hónap múlva a forrón szerető szülők nagy fájdalmára és barátai mély sajnálatára, tüdővészben meghal?

(Egy más alkalommal, ha jól emlékszem még 1905-ben is vendége voltam Szomory Dezsőnek. Ekkor lakása – Aimée nélkül – egész angolosan volt berendezve és a teát angol lakáj főzte és töltötte csészénkbe.)

Alphonse Daudet barátja

A kedélyes együttlét meleg hangulatára végül is némi fájdalom árnya borult: Emil, a szeretett fivér, a ragaszkodó barát nemsokára visszatér Budapestre. No és én? Mi lesz velem? Nemesyszer voltam a hirtelen fellobbanások, a nem mindig sikerült elhatározások és cselekvések embere. Ahogy Adorján egy kis szerelemért könnyű szívvel tette többször zálogba életbiztosító szerszámját, én a *Szabad Szó*-beli 80 forintos állásomról mondtam le és Párizsban maradtam.

E világváros kapuján a dantei felírás ellenkezőjét olvastam le: „Ki ide eljöttéi, ne hagyj fel a reménnyel!” Ne hagyj fel a szépségek szépségeiben való gyönyörködéssel, a

nem mindennap kínálkozó alkalommal, hogy a művészetek és tudományok nyugati Mekkájában erőt és lelkesedést méríthess a jövő küzdelmei és céljai számára.

Szomory Dezsővel való kapcsolatomban, bár nem volt szilárd, tovább is megmaradt. Mint a *Magyar Hírlap* párizsi levelezője, többször bízott meg adatok felkutatásával és adott tanácsot riportok végzésére. Otthon megkezdett írói tevékenységét, melynek során a Nemzeti Színházban előadott *Péntek este* című kis darabjával és az *Élet* folyóiratban közölt több novellájával már bizonyos hírnév kísérte, és ez a tájékozatlan és felületes francia írók körében még mérhetetlenül fokozódott. Szomory Dezső kétségtelenül kiváló tehetségét úgy tekintették, mint a magyar írói produkció legragyogóbb mesteréét. Az ünnepezt Alphonse Daudet, a *Kis Izé* (*Le petit chose*), *Tartarin Tarascon*, a *Levelek a malomból* szerzője bizalmas barátjának fogadta, s állandó összeköttetést tartott fenn vele.

Végre egyedül egy grisette-el

Emil hazatérésével úgy maradtam Párizsban, mint a szedett szőlőág vagy mint az árva gólya a telek lábában. Csak persze nem olyan elhagyatva, nem olyan búsan és nem olyan tétlenül. Egymásután faltam fel az egész Baedekert: a Louvre- és a Luxembourg-palotát, a Cluny múzeumot meg a Carnavalet-t, az Eiffel-tornyot, a Trocaderót, a Szépművészeti Palotát, a Panthéont, a Boulogne-i erdőt, a Père Lachaise-t, a Sainte-Chapelle-t, a Vásárcsarnokot, Sèvres-t és Saint-Cloud-t, a templomokat, a szobrokat, az ősi emlékeket, sőt még Versailles-ba is kimerészkedtem, bár ide már a többi ingyenes látogatással szemben a vonat árát meg kellett fizetnem.

Sokszor gyalogoltam Párizsban is, mint erdélyi utamon, rogyásig, de a lábaim, a tudóm, a szívem, az agyam, a szemeim épek, frissek és fiatalok voltak.

A filigrán, csinos és kedélyes Philomène-ben, még a szó mindkét értelmében odaadó társat, kalauzt és francia nyelv-mestert szereztem, de a kis grisette minden szerénysége ellenére éber és élénk étvágyával egyre lapította amúgy is lapos tárcámat és bizonytalanná tette párizsi tartózkodásomat. Másfél hónap múlva, mintha vissza kellett volna térnem a hazába, melegen elbúcsúztam tőle. Nem vette rossz néven. (Ezek az Ady által is megénekelt fiatal leányok nem érzelműek, inkább jószívűek s megértők, s talán a változottságot is szeretik.) Vigaszomra szolgált, hogy elválásunk után pár hétre a nagy körúton egy elegáns bérkocsiban egy idősebb úr társaságában láttam, anélkül hogy ő is látott volna engem.

PÁRIZS KÍVÜLRŐL

Első párizsi tartózkodásom alkalmával, sőt még pár évvel később is, a francia főváros nem ragadott el külső szépségével. A híre és elképzelése után csalódást okozott. Az álmodott fények és díszek s pompás paloták helyett többnyire régi, kopott, leromlott épületek, zsákutcák, homályos, keskeny sikátorok, javításra szoruló kövezet, kisvárosias boltok, ló húzta omnibuszok, köznapi formák és látnivalók. Csak a fővonalak nagyáruházai, középületei, kirakatai (főleg körutakon, az Opera körül) ragadták meg a figyelmet.

Ám, ami belül volt, amit a rideg és hideg falak takartak, az volt az igazi Párizs, a Fény Városa, franciák és idegenek gazdag és elbűvölő Mekkája. Az itt felhalmozott drágaságok feledtették a világváros viszonylagos elmaradottságát, megállapodott és megáporodott mivoltát.

Maguk a lakások az elmaradottság szomorú képét mutatták. A külvárosok nyomortanyáin kívül, melyek az elhagyottság, betegség, nyugtalanság égő sebei voltak, nélkülözték a polgári kényelem kielégítő javait, a jó konyhát, a melegítő kandallót, a szilárd lépcsőházat, s az „úri” otthonok praktikus berendezését. S ha Párizsban az idegen már az első napokban mégis otthon érezte magát, s kellemes érzésekkel telt el, azt elsősorban kincseket tároló múzeumainak, képtárainak, érdekességeket kínáló körutainak és tereinnek, valamint a mosolyogva kanyargó Szajjának, a regényekben megörökített Champs Élysées-nek, a Diadalkapunak, a természeti szépségek (ligetek, parkok, erdők) gazdag sorozatának köszönhette.

Mennyire más – hetven év után – a mai Párizs, kívül és belül is. Ma már a legragyogóbb ünnepi köntösben fogadja vendégeit és lelkileg is kielégült lehetne, ha két vészes háború után megtalálná a jó politikához vezető utat.

El a Notre-Dame-ba

Igazi szerelmem sem a nő volt Párizsban, hanem a könyv, amely boszorkányos mesterkedéssel valóságos szolgáljává tett. Jelszavammá vált: el a Szajnához, melynek rakodópartján kilométerekre húzódnak az antikváriusok régi könyveket, képeket, metszeteket tartalmazó ládáit, amikben óraszámra is kedvedre turkálhatsz, vizsgálódhatsz, anélkül hogy vásárolnod is kellene. Egy nap azonban, épp amikor újra a könyvekhez készültem, egy új jelszó kelt az ajkamon: El a Notre-Dame templomba!

Ragyogó panoráma a felragyogó napfényben. A rakodóparton vannak, igaz, a nekem való drágaságok, a szívemet gyullasztó gyönyörűségek. (Könyvbarát számára lehet-e mámorítóbb izgalom, édesebb és igazibb élvezet, mint szaba-

don vizsgáldni ezekben a poros, pókhálós, de rongyaikban is ígézetes és ígéretes, kábító, csábító régiségekben, ritkaságokban?)

Ó, a Szajna is, csillogó tükrével, kanyargó hajlásaival, pompás hídjaival, könnyed mouche-jaival, türelmes horgászaival, a regényes Szent Lajos szigettel, a székesegyházat hordó Citével, a minden irányban elénk táruló festői látképpel, máskor is ott lesz, ahol van, de a könyvek, a könyvek, ha egyszer elszalasztottuk őket! (Egyszer egy nagyon kívánatos Béranger-könyvet másnap már nem kaptam meg!) Egy Talmud, egy Korán sem pótolhatja őket. Nem, a Szajna maradhat, de vajon maradhat-e épp ma a Notre-Dame is?

Ünnepi nagymise, világhírű kórus, hatezer sípú orgona zenéje, szabad erről lemaradni? Erről a nagyszerű, kivételes riport-témáról? Nos, könyveket, képeket, másfajta kuriózumokat felejtve, rohanok és már ott is vagyok, csak pár forduló a távolság IV. Henrik szobránál az ősi katedrális előtt.

Lenyűgöző hatás! Nyolc évszázad története egyetlen alkotásban! A két toronykolosszus (az egyikben Párizs legnagyobb harangja), a legnemesebb gót homlokzat a hármastoronyos portál fölött, pazarul szép ablakrózsák, rozetták, szentek és királyok kőbe vésett alakjai. És benn az öt hajó, a százhusz oszlop, a harminckét kápolna, útvesztő labirintus, hol tizenhárom ablakon át sugárzik a fény, a világosság s a hívő lélekre szálló áhítat. Micsoda tobzódása a festett és faragott művészetnek!

Az ünnepi szentmiséből csak halvány foszlányokat enged hozzánk a tömeg és a távolság, de a hatalmas orgona bűgése s az ünnepi kardal szárnyalása akadálytalanul tör a szívekbe.

Itt történt a Notre-Dame-ban egy hasonló ünnepi misén, hogy Napóleon a csodás fényre hivatkozva mondta a

mellette álló tábornoknak: Ugye, milyen fenséges ez a mise? – Igen, felség, volt a válasz, csak éppen az a másfél milliő katona hiányzik, aki elvérzett a csatamezőkön!

Avenue de l’Opera. Lélek után a gyomor, Duval. Minden városnegyedben létező elegáns, finom, lakályos étterem. Fehér bőbitás, fehér kötényes csinos kiszolgáló nők hozzák a jó ételt és a borsos számlát. Nem éhes magyar gyomornak való kicsiny, bár ízletes adagok. Majd ha több pénzünk lesz és dupla porciót ehetünk, újra beállítunk. Most elég, hogy a szemünk jóllakott a Duvallal.

Anarchista bombák robbannak

Párizs normális életébe ezekben a napokban anarchisták bombái robbantak. (Madeleine templom, Terminus kávéház, Kamara stb.) A képviselőházban Dupuy házelnök egy robbanás után e klasszikus szavakkal csillapította le a megriadt képviselőket: „Uraim, az ülést folytatjuk!”

A merényletekről mindig csak másnap, az újságokból értesültem, de persze mint eredeti tudósításokat küldtem a *Szabad Szónak*, az egyetlennek, mely havonta pontosan harminc forintokat küldött.

Molière városában

Tájékozódásom alapján Párizs egy szép, érdekes és nyugodt életet ígérő peremvárosát, Auteuilt választottam, mely az egyéni érdektől eltekintve, irodalmi és történeti szempontból is előnyös lehetőségeket kínál. Hiszen Auteuil voltaképpen Molière, a nagy vígjátékíró városa volt, ott élt sokáig és ott is halt meg, s Racine, a jeles drámaíró,

Chateaubriand, a neves költő és politikus, Diderot, a forradalom nagytudású előkészítője, Franklin Benjámín, a híres amerikai bölcsele, Roland asszony, a girondisták vérpádon halt patrónája hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak Auteuilben.

Bosio utcai szerény, de tiszta és olcsó lakásom szomszédságában kis kocsmá, ahová főképp munkások jártak, ott fogyasztották déli ebédjüket. Kedves, barátságos emberek voltak, jobban beszéltek franciául, mint én, s a vendéglős és csinos fiatal neje természetes, közvetlen társalgásukkal fűszerezték az olcsó, de ízletes ételeket. Étkezés után, amíg a munkaszünet tartott, a népszerű manille nevű kártyázást folytatták, s engem is hamarosan beavattak. Pénzbe nem volt szabad játszani, aki vesztett, bort fizetett, olcsó, de jó burgundit. A leckepeíznt meg kellett fizetnem, de azt még bírtam.

1894. március 20.

Egy délben egy dolgozó lépett be a helyiségbe, és kezében újságot tartva, azt felém lendítette: a címkép Kossuth Lajos arcképe volt, s alatta ez a szó: Meghalt.

A kártya kiesett a kezemből, a könny kiszökött a szememből, az ebédlőtársak látva lesújtott ábrázatomat, szintén abbahagyták a játékot. Egyikük megkérdezte az újságos elvtárstól: Ki ez? Kossuth magyar herceg, volt a válasz. Én ugyan már többször beszéltem a társaságnak a magyar életről és históriáról, Kossuthról is, de már rég elfelejtették. Nem akartam megcáfolni a derék munkást, Kossuth nem volt herceg, de volt a magyar szabadságharc vezére, és lett bukásban, gyászban is örök emlékezete.

Mint a faluvégi kocsmában mulatozók a kislány anyja nagy betegsége hírére hallva, kihörpintik boraikat s hazamennek, derék asztaltársaim is szépen megitták borukat, és mentek, hogy munkájukat folytassák.

A két és félhónapi auteuili tartózkodás idején, hogy Párizssal a szükséges összeköttetést fenntartsam, minden reggel gyalog a Boulogne-i erdő szépséges útjain át mentem a fővárosba. Közben élvezettel néztem a nevezetes helyeket, a hattüktől ékesített tavakat, a lóversenyteret, a játszótereket, az urizáló lovasokat, a robogó hintókat, a tarkabarka sétálókat.

Egy utam alkalmával a Champs-Élysées-n emelkedő Diadalkapunak, melyet szétágazó fasorai után Étoile-nak, Csillagnak is hívnak, a tetejére is felmáztam s gyönyörködtem a pazar kilátásban. Rude szobrász nagyszerű alkotása alatt van ma az ismeretlen katona sírja. Itt vonultak he Joffre, majd Foch, a világháború francia hadvezérei vezetése alatt a győztes seregek.

Látogatás Saida hercegnőnél

Mielőtt útra keltem, csatangolásaim közben, hol a Szajna partjára vetődtem az antikváriusok könyvesládáihoz, régi, rongyos köntösben kincses könyvekhez, képekhez, metszetekhez, hol előkelő könyvkereskedések nyitott utcai tárlataihoz, hol a legújabb újdonságokat is vételkényszer nélkül olvashatta az ember. Egy ilyen mohó érdeklődés során akadtam rá egy kis könyvre, melynek szerzőjeként nem kisebb ember, mint Karagyorgyevics Bojidar herceg neve szerepelt. S mi volt ez a könyv, ahogy lapozgatni kezdtem? Jókai *Petki Farkas leányai* című novellájának fordítása *Un rêve d'amie* címmel. No, ez éppen kapóra jön, gon-

doltam, mivel az újságok imént emlékeztek meg egy Nizzában szőtt összeesküvésről, melynek célja az Obranovics dinasztia megdöntése és a Karagyorgyevicsek uralma lett volna. A legfőbb ürügy Milán király ellen az volt, hogy az osztrák császár zsoldjában áll, eladta Szerbiát az örök nagy ellenségnek.

Hát most munkára fel! Szomory Dezső ösztönzésére, aki e témát szerette volna a *Magyar Hírlap*nak megküldeni, zsákmányul szemeltem ki Bojidar herceget. A vastag Bottinből kikerestem a lakcímét (Avenue de Bois de Boulogne), s fölvettem a Szent Mihály körúton imént olcsón vásárolt új ruhámat, melyről egy hét alatt gyalázatosan lekopott a máz, s nekivágtam a széles szép fasornak. Impozáns, kissé ódon és sárguló, de előkelő tartású palota.

A lakáj, kissé gyanúsan, hideg udvariassággal fogadott, átvette a névjegyemet, egyben közölte, Bojidar herceg nincs Párizsban, de itthon az anyja, Saida hercegnő. Nekem jó lesz ő is, gondoltam, bejelenthet.

És pár perc múlva, mialatt a tágas szalon falain függő nagy történelmi festményeket nézegettem, megjelent Brunhilda nagyságában és teltségében, elegáns pongyolában a hatvanévesnek látszó hercegnő. A tekintélyes dáma is némileg gyanúsan, drámai magasságából lenéző s fürkésző tekintettel nézett végig, nem éppen monumentális alakomra. De ajka csakhamar biztató mosolyra nyílt s helytel kínált meg a széles ottománon, ahová ő is teljes terjedelmében letelepedett. Hallván pedig, hogy őt most a fia helyett meg akarom interjúvolni, s francia beszédem vontatottságát is érezvén, magyarul s örvendve kiáltotta: „Tessék csak magyarul beszélni, én jól értem a nyelvüket, mert rokonaimnál, a Vojnics, a Popovics és Petrovics családnál a Bácskában hosszabban időztem ... De hát miről is van szó? – kérdezte.

S én előtártam a Szomory Dezsóval együtt szerkesztett kérdéseket a nizzai összeesküvésről: Igaz-e, hogy a Karagyorgyevicsek le akarják taszítani trónjukról az Obrenovicokat, a jelenlegi királyt, Milánt, és helyébe ülni Szerbia trónjára?

– Egy szó sem igaz ebből – válaszolt felindultan a hercegnő –, egyszerű családi találkozás és szokásos tanácskozás volt, de összeesküvés? Nekünk a szerb trón nem ér egy Wekerle-négycrajcárost, ha akarnánk, holnap a mienk lehetne a trón, hisz fivérem a cár hadsegéde és rokona, s szoros összeköttetésünk van a cári udvarral és Szerbia vezető köreivel.

A kihallgatás véget érven, boldogan köszöntem meg a szenzációs nyilatkozatot és alázatos kézsókkal távoztam, mialatt a tisztelgésre meghajló lakájtól némileg büszke fejbólintással vettem búcsút. Az interjút Dezső, aki ekkor még Párizsban élt, jól feleresztve eljuttatta a *Magyar Hírlap*nak, én párizsi francia lapoknál próbálkoztam, de Milán a párizsi sajtó (és a játékkaszinók) kedveltje lévén, nem fogadták el írásomat.

Munkácsy Mihálynál

Elindulásom előtt még egy nagy és komoly kötelességet is teljesítenem kellett: vázlatot kérnem a *Magyar Szalon* részére Munkácsy Mihálytól.

Bár eddigi íróskodásom alatt bizonyos riporterri gyakorlatra tettem szert és kellő hidegvérrel láttam nevezetes áldozatok megrohanásához, ezúttal némi szorongás fogott el. A Sèvres és Meudon közelében fekvő, elragadó magaslaton épült városrészben, a Bellevue-ben volt Munkácsy műterme. Nagyobb ceremónia nélkül kerültem az egykori asztaloslegény színe és színei elé. Magas, szikár, szakállas, öszbeborult alakján s szemeiben a közelgő elmúlás bágyadt fē-

nyével, nehéz volt benne az élenjáró nagy művészt felismerni. Nem is volt benne parányi póz sem, mikor előzékenyen megszorította a kezemet, meghallgatta kívánságomat, s miután előbb palettával és ecsettel a kezében leereszkedő figyelemmel körülvezetett a nagy műterem festményekkel és rajzokkal tele csarnokában, a Honfoglalás képe előtt megállt s egy előhúzott ládából rajzokat vett elő. Ezek közt volt a nagy festmény egyik vázlata, s ezt átnyújtotta a *Magyar Szalon* részére.

Boldogan és hálatelten vettem át a mester mesteri rajzát, miközben a műterem egy oldalajtaján a művész neje jelent meg egy percre, és egy sablonos fejbiccentéssel fogadván köszöntésemet, vissza is vonult lakosztályába. Később bizonyára megkérdezte Miskájától, mit keresett nála az a pelyhes állú kamasz, bizonyára egy toladó, kéregető honfitársa.

A PÓTTARTALÉKOS ÉLMÉNYEI

Tanulmányok és szórakozások közt Párizsban eltöltött négy és fél hónap után 1894. augusztus 9-én Nagyzsuzsára, az ezredemhez kellett berukkolnom. Egy csapat tanítóval, pompás, kedélyes fiúkkal kerültem össze, akik szerették a tréfát, az öklöződést, a birkózást. Szabad időnkben a sörözésnek és a kuglizásnak örömeit élvezték. Rend szerint én is velük tartottam. S velük húztam, befogva, mint a lovak vagy szamarak, az uniformisokkal megrakott nehéz szekereket a kultúra dicsőségére. Ez volt a pót és a tartalékos munka.

Közvetlen parancsnokunk Saáry főhadnagy volt, egy csinos, elegáns katonatiszt, aki hivatását komolyan, sőt nagyon komolyan fogta fel. Bennünket, ártatlan pótlékokat

is a legalaposabban iparkodott előkészíteni a közelgő háborúkra.

A napi gyakorlatok a város külső területén egy nagy téren folytak le, őrmester, káplár és őrzető segédletével. Irtózatossá vált; a nehéz katonaruhában és nehéz bakancsban alig lehetett elviselni. Mégis időnként az történt, ha egy-egy póttartalékos valamit elhibázott, a főhadnagy mindjárt valamennyiünket körbe futtatott.

Egy darabig én is futottam a parancsszóra, de mikor már szinte kifulladásig, s a mellemben is szúrást éreztem, és a szociális igazságérzetem is feltámadt (milliók egy miatt!), gondoltam, jobb volna, ha a tiszt úr futna, és kiugrottam a sorból. A főhadnagy úr elképedve, elsárgulva, magából kikelve rohant hozzám: „Mit csinált maga, póttartalékos?” „Beteg vagyok, főhadnagy úr, szúr a mellem, nem bírtam tovább.” S a főhadnagy úr: „Kajsza tizedes, kísérje be a póttartalékost a kaszárnyába az ezredorvos úrhoz, hogy vizsgálja meg!”

A jóakarátú Kajsza tizedes (civilben pincér volt), barátságosan, nem hajszolva kísért az orvoshoz (tán Diamant dr. volt a neve), aki komoly képet vágva megvizsgált, majd így szólt: „Magának, póttartalékos, nincs semmi komoly baja, szíve, tüdeje rendben van. Most maradjon itthon a kaszárnyában, és máskor ne csináljon ilyen bolondságot!”

Boldogan öltöztem fel és aznap már nem futottam a társakkal. Ezt rösteltem, de viszont örültem, hogy igazságérzetem felülkerekedett. Ám alig volt ez a kényes és kínos ügy elintézve, már jött egy másik. Egy lóval szemben kellett érvényesülnie a jognak, igazságnak és emberiségnek.

A kiképzés vége felé lögyakorlatra vonult ki az egész honvédezdred, benne mi is, szekérhúzó és kuglizó póttartalékosok. Puska, lőszer s pokoli hőség voltak a velünk járó nehézségek.

A vezénylő ezredes, magas, erőteljes, pirosposzsgás arcú főtiszt, lóháton kísérte a sereget. S a véletlen úgy hozta, hogy az ezredes úr közvetlen mellettem lovagolt, s nemes paripája csupa szimpátiából erősen mellém farolt, nyomott, taszított s nagy lófeje többször keményen az arcomhoz ütődött, mintha meg akarna csókolni vagy harapni.

Egy darabig túrtam, a képemet elfordítottam, de nem használt. A ló, gazdája tudta és akarata nélkül, mind erősebben dörgölődött az arcomhoz, s ezt már nem túrtam. A hatalmas parancsnokhoz nem szólhattam, magamnak kellett intézkednem. Mikor így tán harmadszor vagy negyedszer is mellém nyomult, és már nemcsak a képemet simogatta a maga módján, de a lábaimat is kikezdte, egy nagyot ütöttem a fejére. A szokatlan ütésre a méltóságos paripa olyan nagyot ugrott, hogy lovasa alig tudta megfékezni. A sorokban is zavar támadt, mire az ezredes dörgő hangon álljt! vezényelve, megállította a regimentet.

Fenyegető pillantást vetett rám, kérdezte, hogy hívnak, mi vagyok a póttartalékon kívül? Elrebegetem, hogy tanárjelölt vagyok, s ezt hallván, intett a századosnak és a sereg tovább ment a célja felé. (A tanár szó a tanító mellett imponált.) A ló gazdáját is tovább vitte és a kritikus helyzet véget ért. A ló csókos pofáját nem is láttam többé.

Délután a vendéglőben a szokottnál több sört ittam és a kuglizásnál egyszer kilencet ütöttem.

A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS SAJTÓOSZTÁLYÁN

Mikor Párizsból 1894 nyarán hazatértem, már nem volt hol elhelyezkedjem. Az Otthon-kör volt az otthonom. Idegesen és nyugtalanul ödöngtem, olvastam, kibicel-

tem, játszottam a nagyteremben. Egyszer csak valaki félrehív és megszólít: Gelléri Mór volt, az ipartestület titkára és az ezredéves országos kiállítás sajtóosztályának főnöke, aki most végezte tarokkpartiját.

– Ha nincs állásban, akar-e kijönni mellém a kiállítási sajtóosztályba?

Hát nem akarok? Már másnap künn voltam a Városligetben.

Feladatomból az volt, hogy az épülő csarnokokat ismertesse, vidéki és külföldi vendégeket kalauzoljak, újságírók számára vasúti szabadjegyeket kiutaljak. Bemutatkozásul a *Kiállítási Értesítő*be mindjárt egy nagyobb cikket is kanyarítottam *Ünnep előtt* címmel. (Ekkor ismerkedtem meg és barátkoztam össze Alpár Ignáccal, a kiváló építésszel, ki a Városligetben a vajdahunyadi vár mását építette, s aki később a brassói református templomot is megalkotta.)

A sajtóosztály gyűlésén Rákosi Jenő elnöklete alatt részt vettek: Bálint Imre, Berényi László, Béli Izor, Braun Sándor, Czettel Gyula, Czobor Béla, Deutsch Antal, Farkas Imre, Fekete Ignác, Fekete József, Freund József, Gajári Ödön, Ganz Hugó, Gara József, Gelléri Miksa, Gonda Béla, Halász Gyula, Hindy Árpád, Horvát C. G., Kálnoki Izidor, Kálnoki Henrik, Kende Zsigmond, Kovács Gyula, Kovács Dénes, Kulinyi Zsigmond, Lichtenstein Lajos, Mandovszky Richárd, Márkus Miksa, Micsah Endre, Molnár Géza, Mende Bódog, Nagy Miklós, Proff Kocsárd báró, Radó Antal, Rotter Lajos, Róth Izsó, Rothauser Miksa, Sasvári Ármin, Schiller Henrik, Strauss Adolf, Sturm Albert, Szatmári Mór, Szemnetz Emil, Szendrey János, Szerényi Simon, Székely Béla, Székely Sámuel, Szokolay Kornél, Wachsmann Henrik, Vészi József, Zilahy Simon. Legtöbb jótollú, eleven eszű, hazafias lélekkel átitatott újságíró. Csak a legtöbbnek (ha őseik nem is a Vereckei-szoroson jöttek át) párducos mentében kellett volna megjelenniük,

mint ahogy a báró, gróf és herceg urak a nagy felvonuláson díszlelegtek. A vidéki al- és főnemeselek érkezése a Hungária Szállóba már maga látványosság volt, s hát még a felvonulás!

A munkanélküliek nagy része ezalatt vagy éhezett, vagy a népkonyha sovány ételeit ette éhes gyomrával, kacagány és kacagás nélkül.

A millenniumi kiállítás során a párizsi *l'Eclair* című napilap egyik szerkesztője lányával egy némafilm propagálása végett jött Budapestre és engemet környékeztek meg ebédre szóló meghívással, hogy legyek segítségükre. (Jól eltalálták!) Az ebédet a tágas, izléses kerthelyiségben tálalták, de rajtunk kívül csak kevesen voltak, mert az ételek gázkonyhában készültek és az emberek ez időben még a gáz nevéől is ijedeztek.

KINEVEZNEK TANÁRNAK

Nemcsak a kiállítás sajtóosztálya, de maga a kiállítás is 1896 őszén befejezéséhez közeledett. Nekem is körül kellett nézmem, hogy a párizsi út által megszakított pálya vágányait meghatározott cél felé irányítsam. Az újságírás Budapesten lett volna vágyaimnak leginkább megfelelő. De mikor a hidat fölégettem magam mögött! A *Szabad Szóra* különben sem számíthattam, agonizált. Más újságnál minden hely betöltve, s nem voltam annyira értékelve, hogy ajtót nyitottak volna számomra, s a tanári pályáról sem volt szándékom lemondani. Még csak az kellett volna bátyámnak s a családnak! S hát a két tárgyból, magyar és francia, nem tettem-e már le az alapvizsgát, csak nem csapom félre ezeket a nehezen megszerzett javakat?

Egy délután a New York kávéházban éppen a válságos sorsomon töprengtem, mikor egy régi székesfehérvári ismerősöm, dr. Rupp Kornél, korábban piarista pap és tanár, ezúttal református professzor, odalép az asztalomhoz és üdvözl. Az első kérdése ez volt: „Nem akar-e vidékre tanárnak menni?” „Sajnos, nem mehetek – válaszoltam –, mert csak alapvizsgám van.” „A franciából is?” – „Igen.” – „No, akkor ha akar, Pozsonyban vagy Brassóban az állami főreáliskolákhoz francia szakos tanárt keresnek. Az nem baj, hogy csak alapvizsgája van, a többit majd később teszi le. Menjen fel holnap Fináczy Ernő osztálytanácsoshoz s ő majd elintézi a dolgot.”

Ámultan és kábultan hallgattam barátom szavait. Ilyen készületlenül menjek tanárnak? Mégis határoztam. Megyek, s ha választanom lehet, Brassót választom. Erdélyi gyalogutamban nagyon megtetszett, s fáj, hogy a Cenkre föl nem mehettem.

Másnap jelentkeztem Fináczynál, aki jeles filológus, bátyámat is ismerte és becsülte, s az ügy el volt intézve: „Menjen Brassóba, s egyidejűleg a kinevezése is megtörténik. Sok szerencsét!”

Brassóban

A millenniumi kiállítás sajtóosztályától kapott szabadjeggyel 1896. szeptember 4-én utaztam le Brassóba. Megérkezésem alkalmával első pillantásom a Cenkre szállt, ahová diákkori gyaloglásaim során nem volt alkalmam feljutni. Kicsi és könnyű koffereimmel, gödrökön és sárhalmokon (félíg sírhalmokon) át, gyalog sétáltam be a városba, s miután egy kávéházban megreggeliztem, s legalább a kezemet megmostam, egyenesen a magyar állami főreáliskolába mentem, s jelentkeztem Rombauer Emil igazgatónál.

Nem tehettem rá rossz benyomást, mert melegen megszorította a kezemet, gratulált kinevezésemhez, s mindjárt át is adta a kinevezésről szóló leiratot.

A középkorú, magas, kissé elhízott férfi, rokonszenves külsővel, akinek egy közeli rokona az amerikai szabadságharcban emlékezetes tevékenységet fejtett ki, a kinevezési irat átnyújtásával egyidejűleg egy angol nevelésügyi könyvet is adott át magyar fordításban, tanulmányozás végett. Miután pedig jószívű és jómódú ember is volt (neje a budapesti Röck-gépgyár tulajdonosának leánya), elővette bankóktól duzzadó tárcáját és pénzt kínált fel, ha szükségem volna rá. Hát nem volt rá szükségem?

A tanár problémája

Bohém újságíróból tanári katedrara kerülni – nem mindennapi fordulat és feladat. Már a hivatás tudata az újság ingerével hat. Ridegen megszabott kötelesség, amelyről nincs kitérő. És az ifjúság, a nevelés, az oktatás, összeütközés két hajlam, két vágy, két szépség, két szerelem között. Gyönyör és gyötrelem, együtt és egyszerre. A tanítást megkezdve, nemcsak növendékeimet, de magamat is élveztem. A fiúk kíváncsi izgalommal néztek végig rajtam, kutatták a külső és a belső mivoltomat, s lesték, hogyan állom meg a helyemet. Viszont engem is érdekelt az ő lelkiviláguk, éber és nyugtalan magatartásuk. Tanítványaim közt többféle társadalmi osztály, népelem, vallás volt képviselve: magyarok, szászok, zsidók és néhány román is. Éreztem feladatom súlyát: egyensúlyban tartani a faji és felekezeti ellentéteket, szegényt és gazdagot, gyöngét és tehetséget, fegyelmeztettet és fegyelmeztelent. És hogy mit hoztak hazulról, az ellentétek és ellenségeskedések boszorkánykony-

hajából? Kivált hogy a politikai indulatok és szociális szembenállások erősen érezhetőek voltak a társadalomban. S túl a tanítványokon, akik fölött mégis ott libegett a fegyelem Damoklész kardja, a tanár hagyományos tekintélye, mi vár rám fiatal, alapvizsgás, ideiglenes, újdonsült, felemás tanárra annyi képzett, kiváló, tapasztalatokban és gyakorlatban megőszült professzor között? Nem lesz-e munkám a baklövések és kudarcok egész sora?

Az akadályversenyt egy nagy, jelentős, fenn és lenn egyaránt nagyrabecsült iskola és tanári kar körében kellett megküzdenem. Láthattam-e akkor, minő elmaradottság is uralkodott a különben magas színvonalú intézetben? Hiányzott belőle a közvetlen, szoros kapcsolat a szülőkkal. Ezek túlnyomó része csak akkor érdeklődött, mikor a fiú bukás küszöbén állt. A tanárnak meg elég volt a heti 18 óra, dolgozatok javítása, egy-egy konferencia – meddő szalmacséplés – havonta. A mai iskolázás és nevelés szintjéről nézve, sivár bürokratizmus volt az iskolázás. Az értéket, a tekintélyt a szakjukban elsőrendű professzorok biztosították, akik közül többen tudományos téren nevet és pozíciót szereztek maguknak. Rám nézve, aki még vizsgákkal tartoztam, s fél lábbal még a bohémélet vizeit (tán mocsarait is) tapostam, nagyon jól jött a napi háromórás elfoglaltság. Akarhattam-e többet és különbet, mint kiváló kartársaim? S bár ez a helyzet alapos felkészültség és teljes odaadás nélkül nem öregbítette tanári érdemeimet, lelkiismeretem megnyugtatóására szolgál az a meleg ragaszkodás, amelyet egykori tanítványaim ma is tanúsítanak irányomban. Megállapíthatták, mint azt az ellenőrző tényezők is tették, hogy tanári készültségemnek vannak hibái és hiányai, de a jóindulatot, a közösség érzését, a szeretetet, a nevelés legfontosabb elemeit érezték és méltányolták. Emlékiratom összeállítása során akad kezembe egy művelt, ma is élő, hivatásában elismeréssel működő volt tanítványom, a román Puiu

Aurel ezelőtt tíz évvel kelt levele, melyből néhány sort idézek.

„Nagyon sokszor emlegetünk a családban, osztálytársakkal, odaadó fáradtságodért, végtelen jóindulatodért, türelmedért, mindenért, amit mint osztályfőnökünk és tanárunk értünk tettél, hogy emberekké nevelj bennünket. Bátran mondhatjuk, a legideálisabb apánk voltál, mely kötelék fennmaradt az iskolapadok elhagyása után is, és oly jól esett Veled találkozni. Ez az érzés csak a hála ösztönszerű megnyilatkozása, mely csak ott fordulhat elő, ahol a tanítványok szívükbe zárták szeretett és felejthetetlen jó tanárukat, nevelőjüket.”

Őt idéztem elsőnek, a román tanítványomat, jeles, szorgalmas, tehetséges tanulót, aki, bár hitvese bájos magyar nő, a legnemesebb erényekkel, jórészt az iskolában szerezte meg frissen hangzó, meleg, kifejező magyar stílusát. És bár nem megrendelésre készült, váratlanul érkezett levelében óriásira feltúlozta „érdemeimet” az a tudat, hogy semmiféle érdek nem köt össze bennünket, értékké és maradandóvá teszi számomra önkéntes, önzetlen megnyilatkozását.

S milyen megható és megkapó meglepetés volt számomra két messze világból érkezett levelezőlap egy volt tanítványom váratlan üdvözetével.

Ezernyolcszázkilencvenkilencben levelet kaptam Mandzsúriából. Ugyan ki írhat nekem onnan messze Ázsiából, a veszedelmes és örökös tűzfészekből, se rokonom, se barátom, se régi odaköltözött ismerősöm. Hát Sánek Sándor, egy hosszúfalusi csángó fiú, volt kedves tanítványom, a legjobb tanulók egyike, akiről érettségije után semmit se hallottunk. Rövid üdvözetet küldött csak a levélben, s benne két fényképet, amelyekből az egyik, éppúgy mint maga a levél, az idők sodrában annyi költözés, pakolódás, „rendezés” során elveszhetett. A megmaradt kép két embert ábrázol, akik a csöndes tengeren csendesesen ülnek egy csónak-

ban, s csak a felírás árulja el, hogy mivel foglalkoznak: vízduzzasztás a rizsmező részére, Harbin környéke. S ugyancsak Harbinból (Mandzsúria fővárosa) való volt az elveszett levél is, mely a várost magát ábrázolta. Én azonnal válaszoltam kedves barátomnak, de erre már újabb levelet nem kaptam.

Későbbi magyar tanítványaim irántam való figyelmét példázza a Magyarországon élő volt diákjaim szeretetteljes megemlékezése minden névnap és újév alkalmából. Egyik ilyen levélben Vermesy Sándor nyug. MÁV igazgató ezeket írja:

„Kedves Tanár Uram! Az újévi üdvözetünkre küldött kedves leveledet mindannyian örömmel olvastuk. Boldog élményt jelent számunkra látni az ismert betűket és emlékezni az iskolában töltött évek eseményeire. Úgy érezzük, hogy a mi hálánk és szeretetünk időnkénti megnyilvánítása igen sovány viszonzás, de nem mulaszthatjuk el, hogy névnapja alkalmából ne küldjük ez úton legjobb kívánságainkat. Volt osztálytársaim és a magam nevében őszinte szívből kívánok jó egészséget s még sok örömteli boldog évet. Tiszteletteljes üdvözlettel Vermesy Sándor, Budapest, 1962. IV. 9.”

Volt tanítványaim mindenkor meghívnak Brassóban tartott érettségi találkozókra, s éjfél után csak nehezen válhatok meg a vígan szórakozó, immár férfiakká nőtt kedves tanítványaimtól.

Rövid ideig tanítottam a brassói magyar felsőkereskedelmi iskolában is, és ottani kedves tanítványaim meleg üdvözetét is hálás örömmel vettem. („Minthogy visszaemlékezésünk kedves és főalakja a mi Halász tanár urunk, alkalmi összejövetelünkből kívánunk 90-ik évéhez boldog életet, jó egészséget.”)

A filozófiai szellemű, már az iskolában is koraérettnek mutatkozó Adler Arnold, aki Izraelből, ahol mint képzett

és művelt angol nyelvmester is működik, számos szeretetteljes levéllel keresett fel, 1966 nyarán többek közt ezekkel a sorokkal örvendeztetett meg:

„Még ha egoisztikus motívumokból is, de azokon felül – azt hiszem, elhiszi – önzetlenül is élvezetet remélek életrajzának a színpompáiban. Egyelőre megragadom az alkalmat, hogy 95-ik születésnapjára jókívánságaimat tolmácsoljam, s egyben hódoljak rendkívüli szellemi élénkségének.”

A felsőkereskedelmi iskolában mindössze egy évig tanítottam, helyetteséül egy távozó tanárnak. S ma, 1966. május 15-én hívtak meg itteni volt kedves tanítványaim érettségi vizsgájuk ötvenéves fordulója alkalmából ünnepi összejövetelükre. Magam helyett, aki betegségem miatt nem tehettem eleget a megtisztelő meghívásnak, az alábbi levélben fejeztem ki meleg együttérzésemet és üdvözetemet:

Szeretett kedves Barátaim,

Mindenekelőtt hálás köszönet a figyelmes meghívásért. Meghatottan vettem tudomásul, hogy még emlékeztek rám és elfelejtettétek, mily gyarlón és gyengén kalauzoltalak benneteket a francia kereskedelmi levelezés labirintusában. (Vak vezeti a világtalant.)

Mégis, ha valamennyire fiatalabb volnék, ha nem furdalna bűntudat és nem furdalna 95 évem tizenhatféle nyavalyája, nem tudnám megállni, hogy ne öleljelek személyesen benneteket.

Hát, drága fiúk, érdemes férfiak, akik munkáttal hazát, családot, jövőt és békét szolgáltok, fogadjátok ezúton legforróbb üdvözetemet és legjobb kívánságaimat! Remélem, hogy bis Hundert und zwanzig még új köszönő és köszöntő levelet írhatok.

Szerető hívetek
Halász Gyula

Emlékezés idősb Szemlér Ferencre

Barátaim és kartársaim közül különösen jó viszonyban voltam id. Szemlér Ferencsel, a brassói róm. kat. főgimnázium igazgatójával, társadalmi életünk egyik igen érdekes alakjával.

Költőnk édesatyja, ki maga is költő volt, úgy távozott az életből, mint akinek semmi igénye a földi halhatatlanságra. Ahogy munkás életével, közérdekű szolgálataival nem csapott zajt, s nem törtetett hír, népszerűség, magasabb állás után, elmúlása is szinte észrevétlenül történt. Hangzatos búcsúztatás nélkül vegyült el a brassói temető halottai között, s a gyermeki hála is csak a nevelőt tette sírkövén kegyelete központjává, holott az egész brassói magyar társadalom tartozott neki hálás emlékezéssel.

Idősb Szemlér Ferenc 1871-ben született Székesfehérváron, s ott tett érettségi vizsgát a ciszterciták főgimnáziumában. Az esztergomi papnöveldeben eltöltött egy év után, lemondván a papi pályáról, a budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett. Első állása Marosvásárhelyen, onnan Brassóba, majd Székalyudvarhelyre kerül, innen meg visszsa Brassóba, a róm. kat. főgimnáziumhoz, hol az intézet igazgatója lett 1938-ban bekövetkezett haláláig.

Tanári hivatását és igazgatói hivatalát kiváló szaktudással és példás ügybuzgalommal tölti be. Emellett ideális lelkületű, mélyen érző költő, akinek érzelmes dalaiban forma és tartalom a legszebb összhangban. Szava, szelleme, munkája nemes erkölcsi tételekből táplálkozott. Dalaiban híven szolgálja mindazt, ami egész életében eszménye, az emberiséget, a kötelességet, a tettekkel tanúsítandó hazafiságot. Az apát a másvilág, a fiút egy más világ vonzotta.

Évtizedekre terjedő barátságunk folyamán parányi nyomát sem észleltem nála önzésnek, hiúságnak, érdektől sarkallt törtetésnek, a tehetség és állás gögjének, faji, fele-

kezeti elfogultságnak. Egy olcsó szivar karikázó füstjében, egy pohár gyöngyöző borban, egy sikerülten elsütött tréfában gondja vagy testi fájdalma nyomban elenyészett. Talpig férfi volt, közvetlen, jó és megbízható. Mint a magyar dalárda elnöke, hangversenyek alkalmából maga is ott énekelt a pódiumon, bátorító példával szolgálva a habozóknak és hanyagoknak.

Több száz lírai költeményének legnagyobb része parkban, kávéházban, tanórák szüneteiben született, de a rögtönzés fogyatékosága nélkül. Íme egy, a költő erkölcsi fel fogását jellemző költemény:

BÁLTEREMBEN

Itten állsz előttem habfehér ruhában,
Két szemed világa büszke tűzben ég.
Éjsötét hajadban ringó rózsaszál van,
Szép vagy te ma este, barna lányka, szép!
Arcod gyenge pírja, víg beszédes ajkad,
Formás kis kacsóid, karcsú termeted,
Minden, minden oly szép, gyönyörű terajta,
Szébbet nálad Isten nem teremthetett.
Fényes bálteremnek nyüzsgő sokasága
Kíváncsi szemekkel mind feléd siet,
Te vagy ma az estnek legszebbik virága,
Győzedelmi pálma, lányka, a tied!
Boldog, aki véled röpke táncra kelhet,
Boldog már az is, ki közeledbe fér.
Óh, ha egynek adnál csak morzsa szerelmet,
Nem adná a földnek minden kincseér...
S én mégsem szeretlek... Égő szerelembe
Szépséged hatalma engem nem sodort:
Szíve nagy hevével, óh, ki is szeretne,
Legyen bár gyönyörű – egy hideg szobort!

ASSZONY A HÁZBAN

Már közel két év telt el, hogy Brassóba kerültem, ideje, hogy családalapításra gondoljak. A bohémélet úgysem tarthat örökké, s a tanárság is szolidabb életre kötelez.

A véletlen hozzásegített szándékom kiviteléhez. Egy nap, az akkor még Búzasornak nevezett Szabadság téren egy gyászruhás idősebb nő, karján két gyászruhás lányával ragadta meg figyelmemet. A nagyobbik lány, fekete hajú, fekete szemű, barna arcú örménytípus, nagyon megtetszett. Habozás nélkül kezdtem a kiléte iránt érdeklődni. Verzár Antal jobbmódú kereskedő a Kolostor utcában, háza a Szent János utcában, a nemrég elhunyt apa s még egy fivér, aki a forgalmas üzletet folytatja.

Bár a lány akkor is érdekelt volna, ha koldusszegénynek bizonyul, egy paptanár barátom útján hamarosan megismerkedtem a családdal, mely bemutatkozásomat szívesen fogadta. Egy általam rendezett turista estélyen aztán megindítottam az ostromot. A kezdetben tartózkodó magatartást lassanként bizalmas barátság váltotta fel, de nem minden feltétel nélkül. A hitbeli különbség kiegyenlítése, hisz nemcsak ők, de az egész rokonság, mint általában az örmények, római katolikus, aztán a még hiányzó vizsga letétele, az előkelő atyafiság jeges hangulatának feloldása segíthet választottam művészien zongorázó kezéhez.

E súlyos akadályokat, mint egy mondabeli kis Herkules, sorban legyőztem. A drága lényt 1898. november 28-án oltárhoz vezettem. Nászúton Budapesten, ottani kedves rokonok meglátogatásával, és Bécsben, a császári jubileum alkalmából, ami a legkevésbé sem érdekelt bennünket, lévén egyéb sok érdekes látnivaló, majd hazatérve, egy szépen berendezett kedves lakásban, melynek nagy kertet is magá-

ban foglaló háza előtt ma mindennap kegyeletes emlékezéssel járok el. Itt született legnagyobb fiam, Gyula, ma Brassai, párizsi fotóművész és festő.

Anyósomnak, özv. Verzár Antalné sz. Temesvári Zsuzsanna 1926-ban, 77 éves korában történt elhunytát a következő családtagok gyászolták:

Özvegy Lengyel Lászlóné, sz. Verzár Jolán, Verzár Kálmán, Halász Gyuláné, sz. Verzár Matild, Borsody Istvánné, sz. Verzár Jozefin, gyermekei, dr. Lengyel Attila és neje, Lengyel Margit, özv. dr. Mezei Ferencné, sz. Lengyel Ilus, Lengyel Magda, ifj. Halász Gyula, Halász Kálmán, Halász Endre, Jezierszky Mihályné, szül. Borsody Ilonka, és férje, ifj. Borsody István, Borsody László, Borsody György unokái, özv. Verzár Gergelyné, sz. Temesvári Anna, Temesvári Mihály, testvérei, özv. idősb. Temesvári Jánosné özv. Száva Antalné, özv. Verzár Jánosné sógornői, Mezei László, Lengyel Gabriella, ifj. Lengyel Attila, Jezierszky Mária, ifj. Jezierszky Mihály, Jezierszky Éva, dédunokái s akik még következtek.

Rokonságban nagy forradalmárokkal

A népes és számottevő családon kívül, melybe oly véletlenül és váratlanul csöppentem bele, mint tinta a fehér abroszba, még sokkal előkelőbb és híresebb rokonságba is kerültem. Legnagyobb fiam, ifj. Halász Gyula neje, Boyer Gilberte, egy elhalt francia ezredes lánya, leszármazottja a francia forradalom egy nagy alakjának, Barrère-nek, aki a gilotintól deportálás útján menekült meg s akit a forradalom és gilotin Anakreonjának hívtak.

Kálmán fiam anyósa Raksányi lány, s az ő családja az ugyancsak felvidéki Kossuth Lajossal volt rokonságban.

És hát ne tisztelegjek a rokonság körébe tartozó Lengyelek amaz őse, dr. Lengyel József székelykeresztúri orvos emléke előtt, aki 1849. június 30-án a fejéregyházi csata-téren, ahol az orosz túlerő diadalmasan tört elő és Bem tábornok alól is két lovat lőttek ki, Petőfit meg akarta menteni, felajánlván kocsiját, de a költő nem fogadta el. Az Egy gondolatnak teljesülnie kellett. Lengyel József dr. le-származottai a székelykeresztúri Lengyel család tagjai, kö-zöttük sógorom, néhai Lengyel László, a budapesti Medve drogéria tulajdonosa.

Kis rokonok

Lengyel Gabriella, dr. Lengyel Attilának Buda-
pesten a Baross téren levő Medve drogéria gyógyszerész tu-
lajdonosának (fájdalom, pár évvel ezelőtt, 71 éves korában
elhunyt) a leánya, már ötéves korában egy Hubay Jenő
által rendezett hangversenyen nagy közönség előtt ragyog-
tatta bámulatos zenei tehetségét. Korával együtt fejlődött
kiváló hegedűművésze is, és 1937-ben Bécsben egy nem-
zetközi hangverseny elnöksége Fräulein Gabriella Lengyelt
„a legfiatalabb magyar hegedűművésznőt” a második díjjal,
ezer schillinggel jutalmazta. A sajtó osztatlan nagy elra-
gadtatással írt művészetéről. Gabriella, feleségem nővérének
unokája, a további hazai sikereken felbuzdulva, Párizsba
készült, és fiam, unokabátyja segítségével sikerült is az első
nehézségeket legyőznie és mint neves hegedűművésznő nem-
csak Párizsban, de külföldön is ünnepelt művésznőként sze-
repelel ma is.

Kiváló szerencse és egyben érdekes összetalálkozás, hogy
öccse, ifj. dr. Lengyel Attila mint zongoraművész kíséri őt
koncertes útjaiban. Legutóbbi párizsi tartózkodásom alkalmá-
val a rokon szeretet melegével ölelkeztünk. Gabriella

kapcsolata egy igen derék párizsi családdal, a Dormanot-tékkal, a zene lelkes hódolóival rám nézve is egy szívélyes, meleg ismerkedés alkalmát biztosította. A Lengyel művész-pár 1964-ben 16 évi távoliét után hazalátogatott Budapestre és ott egy harmadik testvérrel, a gordonkaművész Endrével, nagyszerű hangversenyt rendeztek.

Fiam örömmel adja hírül (1965), hogy Gabriella, öccse zongorakíséretével, Londonban két hangversenyt adott s a versenyen első díjat nyert.

Legnagyobb fiunk, akiről még gyakrabban lesz szó, Párizsban él, francia állampolgár, fotóművész, festő és szobrász, illusztrátor és író. Nagyon szerette és fájalta nálánál jóval fiatalabb öccsét, aki 1937-ben háromheti szabadságát még boldogan nála töltötte Párizsban.

Ifjabb Halász Gyulánál egy évvel fiatalabb öccse, Kálmán, építésmérnök Brassóban, több köz- és magánépület, s a nagyköhavi turistaház tervezője, jelenleg a Brassó-tartományi városrendezési igazgatóság tervezője. Ő 1900-ban született, szeptemberben, mint én is és párizsi fiam is. Talán mire ez önéletrajz megjelenik, ő is újra járja Párizst, ahol tanulmányutam alkalmával, mint apró négyéves gyermek időzött.

Zavartalan házasságunk ötvenedik évfordulóját 1948-ban csendes családi körben ünnepeltük meg. Gyula fiunk 1948. november 19-i kelettel írja, hogy aranylakodalmunk örömeiben boldogan osztozik s mélyen fájlalja, hogy nem üdvözölhet minket személyesen, de egész szívével itt van a család körében.

Megértő, jóságos hitvesem mindig tiszteletben tartotta demokratikus elveimet, valamiképp én sem tettem soha ellenvetést vallási kötelmei teljesítése ellen. Nem is esett túlzásba soha.

Ha néha könnyű és hamar elmúló differencia támadt köztünk, annak oka rendszerint az volt, hogy egykori gond-

talán és gondatlan bohéméletem minden velejárója nem: szűnt meg teljesen. Kártyapartim vagy borozó társaságom miatt nem jártam mindig nyárspolgáriaspontossággal haza, ami asszonyomnak, a rend és fegyelem, a háziasság és együtartozás angyalának rosszul esett. A békét azonban hamar helyreállítottuk.

Egy este, kártyaparti után, a hatalmas termetű Dózsa János ipariskolai igazgatótól távozva, a csatornát átfogó hídon – talán kicsit az italtól is – beleléptem a folyóvízbe. Épp olyan csoda volt, hogy semmi bajom nem történt, mint amikor egy ízben a másodemeleti karfa nélküli lépcsőről az első emeletre zuhantam alá és sértetlenül maradtam. Hasonló tornagyakorlatokat még vagy tízszer végeztem, hasonló szerencsével. Haza a direktor erősen bő ruhájában mentem, ami asszonyt és gyermeket oly vidám hangulatba hozta, hogy a szokásos és megszokott szemrehányás is elmaradt. Cilinderemet, mely egy ünnepségről maradt a fejemen, másnap halászták ki a Scherg-posztógyár dolgozói.

Eltűnt a fiunk

Halász Endre, a harctéren 1944-ben eltűnt legifjabb fiam, nagy sportoló volt és különösen a sísportot favorizálta nagy sikerrel. A Federația română a societăților sportive 1932-ben egy verseny sikere alkalmával diplomát juttatott neki. A Brassói Turista Egyesület által a Nagyköhavaszon rendezett egyik síverseny egyik pontja így hangzik: 1. Bodola Gyula 19 m 18 mm, 2. Halász Endre 19 m 20 mm, 3. Papp Gyula 18 m.” A szegény fiúnak, a botfalusi cukorgyárban mint könyvelő lévén elfoglalva, nem is jutott ideje, hogy rendszeres gyakorlatokat végezzen. Kitűnő úszó, céllovó és alpinista volt, s amellet kedvelt tagja a korabeli fiatalságnak. Még 1944 április haváig fenn tudtuk vele tar-

tani a kapcsolatot, azontúl már hiába próbálkoztunk, nyoma veszett. Hosszabb harctéri szolgálata során csak egyszer volt itthon háromheti szabadságon, s bár erős lábfájása miatt kórházba mehetett volna, elszántan ment vissza a végzet útjára.

Hazaírt leveleinek egyik érdekessége: egy őrjárat alkalmával a Krímben egy tatár lakásába lépve, a gazda, megtudva, hogy magyar, magyarul beszélt vele, aminek magyarázata, hogy mint hadifogoly Magyarország egyik községében hosszú hónapokig élt és végzett mezei munkát.

HATVANÖT ÉVVEL EZEELŐTT

A *Brassói Szemle* 1901. március 3-iki száma vezető cikkében e cím alatt: A négy falu (Hosszúfalu, Türekös, Bácsfalu és Csernátfalu) alakuljon át várossá, kifejtem, milyen fontos és szükséges ez az egybeolvadás. „Lesz egy igazi középpont (ma már Szecsele város virágzó iparral, kultúrával) azon az elhanyagolt, ki nem aknázott szigeten, mely magába gyűjti az értékes erőket, irányt ad a a nemezebb törekvéseknek, megnyitja a ma még észre nem vett gazdasági forrásokat s a vagyoni és közzgazdasági kormányzat hatalmával diadalmas jövő elé vezet a részvét és rokonszenv nélkül küszködő csángó népet. Tehát bátran előre!”

Javasolom a brassói parkot

Ha Brassó nagykiterjedésű gyönyörű parkjában járok, mindig valami szerénytelenséggel párosult büszkeséggel hat át, hogy ezelőtt hatvanöt esztendővel kis hetilapom, a

Brassói Szemle 1901. március 3-iki számában én propagáltam azt a tervet, hogy a Fellegvár alatti nagy rétet, melyet falusi szekerek zöldség- és gyümölcsrakománya számára használtak, s amely dísztelen és egészségtelen forgalom tanyája volt, változtassák át a város díszes és egészséges parkjává.

Csendélet Málnáson

Málnás, írom a *Brassói Szemle* című hetilapomban, nem világfürdő, de hatalmas erejű gyógyítóhely, melynek van már múltja és lesz talán jövője is, bár jelene nem nagyon biztató. Minden nagyszerű, amit a természet adott, de amit az emberek ott végeznek, az bizony gyarló.

Málnásfürdő a birtokosságé, akárcsak Tusnád vagy Előpatak. A hat emberből álló csoport eddig már sokat költött rá, de nem eleget. Örül, ha a fürdő adósságainak a kamatait tudja fizetni. Szóval, Málnás, ahová betegek gyógyulni járnak, maga is beteg, ha nem is éppen halálosan. Azonnal virágzásra kapna, ha egységes, áldozatkész kezekbe jutna. Drágának sem mondható: 30 ezer forintért kapható. Fürdőnek alig van még olyan kitűnő gyógyhatása, mint a málnásinak. Aki a Herkulesben vagy a Vénuszban megáztatta magát, vagy a mórföldes melegben fürdött, el nem felejtí soha.

Málnás vidéke nem vadregényes, de szelíd halmokkal és erdőkkel övezett, kedves, jóleső tájék, enyhe, üde levegővel, egyszerű embereknek való, akikben nem lobog a turistaszenvédély. Van néhány lakható villa is Málnáson, olyan egy sincs, bármily rozogák legyenek is, melyekben egy-két család ne lalnék, de amelyben én már nem lalnám. Az árak nem nagyok, de kényesebb igényeket a telep, ha gyógyító fürdőről nincs szó, ki nem elégíthet. A vendéglői koszt ebben a szezonban gyalázatos volt, de ha a vezetőség

húzza a vendéglőst, a vendéglős húzza a vendéget. S akkor hiába húzza a cigány reggel héttől kilencig és délután öt-től hétig, a ki nem elégitett gyomor fellázad és örök haragot tart Málnással.

Málnáson töltve pár hetet 1899-ben, tízhónapos Gyula fiunk kisebb halmokról már le-leszaladgált, s szállással, kosztal meg volt elégedve. Én pedig egy brassói barátommal rákászással szórakoztam az Olt vizében. A haladás el-lenségét kíméletlenül pusztítottuk.

Horger Antal

Horger Antal már Budapesten az egyetemen jó barátom volt, s e barátságunk Brassóban, az iskolai szolgálat során és a magánéletben is (esküvőjén násznagy voltam) csak szorosabbá, szilárdabbá vált. Vidám, őszinte, meleg érzésű, művelt tudós volt, aki bánsági német volta ellenére teljes odaadással szentelte magát a magyar nyelv tanulmányozásának. E munkássága mellett szívesen poharazgatott velünk, barátaival esténként Brassóban, a Kórház utcai népszerű Schwarzburg kisvendéglőben, ahol a jó Kunkel néni szolgált ízletes ételekkel és hamisítatlan küküllői borokkal, amik sokszor éjfélig tartották együtt a társaságot (tanárok, tisztviselők, jogászok). Horger ilyenkor, de egyébkor is szeretett nyelv-vitákat provokálni, s boldog volt, ha valaki valami új szót, új szólást vetett az asztalra. Horger a szó rosszabb értelmében nem volt sovinizta, s az iskolában, ahol jeles tanár volt, sohasem tett különbséget magyar és nem-magyar nemzetiségű tanítványai közt. Néhány egykori román tanítványa is mindenkor csak a legelismerőbben szólt róla. Házasság dolgában nem volt szerencsés Horger Antal. Első neje, Dajbukát Szidi, két brassói örmény aglegény, Verzár István és Verzár Lukács (az előbbi a

róm. kat. egyházközség gondnoka, az utóbbi a ma virágzó brassói cukorkagyár megalapítója és igazgatója) neveltje volt, aki azonban pár évvel boldog házasságuk után Budapesten meghalt. Másodiknak Horger mint a budapesti Erzsébet nőiskola tanára egy kartársnőjét vette nőül, és attól, a szál-longó hírek szerint, késhegyig menő viszályok után elvált. Közben az Akadémia tagja és a szegedi egyetem tanára lett.

Még brassói tanár korában minden iskolai szünetet felhasználva, hátizsákját megrakva elemóziával, bejárta a Székelyföldet, hogy a székelyek és csángók bizonyos rokonságát megállapítsa, s főképp a csíki székelyek nyelvét tanulmányozza.

Többnyire gyalogos útjai során azonban nemcsak a nyelvi érdekességek kötötték le figyelmét, hanem a székelyek társadalmi viszonyai is, melyek felháborítóan siralmasak voltak. A szegénység, az elmaradottság és kizsákmányolás arra készítette a fiatal tudóst, hogy a szerkesztésében megjelenő *Brassói Szemle* című hetilapban hetenként egy-egy csíki levélben számoljon be tapasztalatairól és megállapításairól.

Az első levélben Tushád, Előpatak, Málnás és több más fürdőhely és borvízforrás elhanyagoltságát panaszolja; a másodikban a székely ház és kapu pusztulásán kesereg; a harmadikban a gyimesi székelyek földnélküliségéről mond súlyos kritikát; a negyedikben leleplezi egy község jegyzőjét, aki fizetésén kívül naponta húsz forintot vág zsebreapidíj gyanánt. (Közben élénken meséli el, hogy találkozott Géczy István népszínműve nevezetes hősnőjével, a „gyimesi vadvirággal”.) A helyzet illusztrációja gyanánt még azt is megemlíti, hogy ügyvéd is van a faluban.

A továbbiakban felháborodással közli, hogy a faluba 300 olasz és krajnai munkást hozattak, akik egy dúsgazdag fabáró (Groedel) javára az erdőt kiirtották, számára széles utat vágtak. Azt még megérti, hogy az állam hasznot

húz a nép pálinkaivásából, de az már menthetetlen, hogy olyan sok kocsmá legyen a Székelyföldön. Horger, mint beszél, undorodva jött ide, ahol a spirituszos pálinkától ittás, duhaj emberek támadásai ellen csak diplomáciával védekezhetett. Egy ménasági kocsmán ez volt a felírás: „Keresztény Fogyasztási Szövetkezet”. A kocsmá zsúfolva volt részegekkel, az ajtó előtt meg a vendéglős felesége jajgatva, sikoltozva rohant a bíró háza felé azzal a keservével, hogy egy ittás legény a férje hasát felhasította.

Dalolják is a vidéken:

Ménaságból most lett város,
Még a pap is korcsomáros,
Délelőtt a misét végzi,
Délután a lisztet méri.

Ötödik levél. A községnek nincs sem nyomás-mezője, sem legelője. A szegény ember még egy malacot sem nevelhet. Az adó azonban egyre nagyobb. A földművelő nyomorúságával szemben a földbirtokosnak jó dolga van. Míg régebben a szegény ember kevés pénzért elláthatta magát tűzifával, s még deszkát is árulhatott, ma semmije, még a hús, sőt gyakran a kenyér is hiányzik. S míg a földbirtokosnak az arányosításból száz holdnál is nagyobb erdő jutott, és könnyen hozzáférhető helyen, a szegény ember csekély részét is távol, isten háta mögött jelölték ki. Ezt az arányjogot is a városi kufárok potom pénzért vették meg, s az arányosítási költséggel is a szegény népet terhelték meg.

Beszélték, írja Horger, hogy egy brassói fakereskedő illetően manipulációval rövid pár év alatt milliókkal gyarapította vagyonát. És ebben jómódú székely gazdák is osztoztak.

Az utolsó csíki levélben arra válaszol a brassói nyelv-tudós, miért nincs Gyergyóban is efféle zsarolás és kizsákmányolás.

Nincs – írja –, mert ott nincsenek se grófok, se bárók, de még dzsentrik sem, s Gyergyónak van is jövője: a Gyilkos-tó, a Szurduk, a faúszató csatorna, a Tölgyesi-szoros, Borszék.

Történt azonban, hogy József Attila, az ünnepelt költő, aki a szegedi egyetem bölcsészeti karára iratkozott be, *Tiszta szívvel* című versével, mely az egyik szegedi újságban jelent meg, a reakciós körökben, ahol még egy bolsevista szóért is börtön és kínzás járt, viharos felzúdulást és boszszút lihegő tiltakozást váltott ki. Követelték, hogy József Attilát (ha már be nem csukhatták, és véresre nem verheték) távolítsák el az egyetemről.

Lehet, hogy Horger Antal, aki mint középiskolai tanár, tapasztalatom szerint, jó tanár volt, és tanítványai közt sem tett különbséget vallási vagy nemzetiségi szempontból, kínos dilemmába került. Minthogy azonban ő maga is nyilván veszedelmes merényletnek tartotta az inkriminált költeményt, József Attilát eltanácsolta az egyetemről. Az úri terror könnyű győzelmet aratott.

Barátom eljárását, bár mélyen sajnáltam amúgy is tragikus sorsát, én sem helyesltem. A tudós nyelvész nem értette meg a költemény igazi mondanivalóját, hogy az éhes, a megalázott, a meggyötört ember filozófiája egészen más, mint a jóllakottaké, az üzleteseké, a hitbizományosoké, a nyomorúságot nem ismerő polgároké. Ha jó tanár, jeles tudós, művelt ember volt is, egy József Attilát, az új idők szabad szavú költőjét büntetően megaláznia, s a reakciónak kiszolgáltatnia nem lett volna szabad. Szembe kellett volna szállnia a jogtalan és méltatlan áramlattal vagy keresnie egy kiegyenlítő megoldás lehetőségét. Tudnia kellett volna, hogy egy olyan költőnek, aminő József Attila volt, jóval több szabad, mint egy egyetemi rektornak.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

PÁRIZS VARÁZSA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TANULMÁNYUTAM PÁRIZSBA

A legvadabb riporterri hajszáék és napi gondok és a tanítás természetes, de zaklató terhei közepette 1904-ben örült vágy fogott el, hogy a felejthetetlen Párizst viszontlásson. De hogyan és miből? Tapasztalatból tudtam, hogy Párizsban az élet aránylag olcsóbb, mint Brassóban és a lakás sem drága. Aztán nagyon is éreztem, hogy francia nyelvtudásomat és irodalmi ismereteimet jó volna felfrissíteni, gazdagítani. Merész ideám támadt. Egyévi szabadságot kértem a Közoktatásügyi Minisztériumtól, és Molnár Viktor államtitkár, jóemberem segítségével meg is kaptam.

Ám most újabb törődés; egy nehéz dilemma megoldása, akár a gordiusi csomóé, csak kard nélkül. Mi legyen a családdal? Feleséggel és két apró, 4–5 éves fiúcskával? Az asszonyt még örömet vinném, lássa és élvezze ő is Párizst, de mi legyen a fiúkkal? Ha a jó és gondos nagyanyjukra hagyjuk is, tíz hónapon át állandó nyugtalanságban fogunk élni, nem történik-e valami bajuk? Anyósom már idős, beteges, a gyerekek elevenek, kalandozók.

Megint merészet gondoltam: ha már lúd, legyen kövér, visszük őket is, az egész paksamétát. Nekik is rengeteg nézni- és okulnivalójuk lesz és a franciából is ragad rájuk valami.

Alig történt meg ez a határozat, újabb bonyodalom támadt; néhai tanárbatyám özvegye megkért, vigyük magun-

kal egyetlen tizenhat éves lánykáját, hogy Párizs valamely jobb leányiskolájában tovább tanulhasson. Annál kevésbé tagadhattam meg ezt a kívánságot, mert kishúgom okos, szeretetreméltó és jólelkű leányka volt. (Ma Londonban él özvegyen, és 1956-ban egy hétre átjött Párizsba, hogy én akkor ott időzvény, találkozhassunk.) Az ötösfogat bizonyára rést fog ütni tanulmányaimban, de már mindegy, megyünk.

Kora ősz volt, mikor nekivágtunk a nagy útnak. Ausztrián és Svájcban át vitt a vonat, s nem éreztük a forgalmas harmadik osztály terhét. Az apróságok izgult kíváncsisággal egyre az ablaknál a szebbnél szebb tájakban gyönyörködve, míg mi felnőttek inkább bennük gyönyörködtünk. Ajkukról az egész úton egyetlen panaszszó sem hangzott, de volt is mi elnémita őket, az óriás hegyek, a zuhanó víz-esések, a mosolygó tavak és folyók, a gazdag csordák, a tarka népviseletek, a hegymászó turisták, összevissza diszkurzusok a vonatban.

Lakásunk már előre ki volt véve Párizsban. Több ajánlat közül annak adtuk előnyt, amelynek a háza a kilences számot viselte. Tréfás babona, ami beitta magát a gondolatunkba. Hát mi hárman, a két fiú és én nem szeptemberben, az év kilencedik hónapjában születtünk? És a nagyobbik fiam, a szabályos kilenc hónap után nem 1899-ben, szeptember 9-én kilenc órakor született? S a 9. számú ház lakója, egy francia özvegy nem ígért-e két kedves, tiszta utcai szobát, amivel szemben ott a katonai iskola óriási kertje kiáradó illatával, levegőjével, szépségével? Paradicsomban leszünk, közel a Panthéonhoz, a Szent Mihály körúthoz, a Sorbonne-hoz, a Collège de France-hoz, az üdvösséghez!

Elhelyezkedtünk a két kicsiny, dohos emeleti szobában. Első pillantásunk az ígért kertjére szólt, melynek magas

falai miatt semmit se láthattunk, csak a csalfa szivárvány hazug színét és illatát éreztük. A két kis szoba sem egymásba nyílt, egy mozgó, recsegő vashíd kötötte vagy választotta el őket. Az egyik szobát, a kisebbet a szülők foglalták le, a nagyobbikban, ami szintén elég kicsi volt, Ilonka hált a két fiúval. Közben kerestük – igaz, lámpával és nem villanyfényvel, a rendet és a tisztaságot, de nem akadtunk rájuk. Az ebéd is, a híres francia éték olyan volt, mint az ágynemű, a teríték és a házibarát, aki evés közben szörnyen csámcsogott, mintha ránk csattogtatta volna a fogait.

A szerencseszám betetőzése volt az éjszaka. Fiacskáim, akik az egész hosszú úton egy panaszos szót nem ejtettek, velőt és ideget rázó bögésbe fogtak. Ilonka hiába csitította őket, egyre csak hozzánk kíváncsoztak.

Penzió az Orléansi Szűzhöz

Itt hát nem maradhattunk. Igaz, az ellátást (jól elláttak bennünket) fél hónapra előre kifizettem, de mind-egy. Reggel felpakoltunk, és nehéz kofferjeinkkel leereszkedtünk a széles és forgalmas Monge utcába, háztűznézőbe. Sok helyen volt kitéve cédula, mely szobát, penziót hirdetett. Szemünk végre is egy kis emeletes házon akadt meg a Monge utcában, rajta ez a címtábla: Penzió az Orléansi Szűzhöz. – Híres történelmi alak neve, ha mindjárt kétéységünk van is csodatevő képességében, mellyel egy ideig győzelemre vitte a francia sereget, de végre is elbukott, az angolok fogságába került és máglyán elégették. Szegény Johanna, hátha minket is megsegít, máglya nélkül. Beállítottunk, s hosszabb tárgyalás után a jó megjelenésű és szíves, készséges patronnal megegyeztünk. Elfogadható áron teljes ellátás, két kisebb, tiszta szobával.

Az étkező helyiség, szinte tágas terem, a földszinten, ott vette reggelijét, ebédjét, vacsoráját a társaság, melynek tagjai jórészt buzgó hívei voltak a római katolikus vallásnak és az orléansi szűznek. Kedves, előzékeny, finom modorú emberek. Szomszédom egy lábra nyomorék, középkorú férfi volt, a közelben levő Jardin des Plantes (állat- és növénykert) hivatalnoka. Meghallván, hogy magyarok vagyunk, franciáknál ritka tájékozottsággal idézett a magyar históriából és gyermekeinkben gyönyörködve, rögtön ingyenes szabad belépést biztosító igazolványt juttatott az állatkert olyan helyiségeibe is, melyek a közönség elől el voltak zárva. Volt is alkalmunk ezeket időnként felkeresni, ritka állat- és növénypéldányokat szemlélni. A társaság többi tagja is kifogyhatatlan volt a kedvességben. Egy ékszerész barátnője szinte naponta tömte fiacskáinkat csemegével. Az ebéd is mintaszerűen jó volt, csak kevés, nagyon kevés. Panaszolni, reklamálni röstelltünk, s inkább, bár nehezen, pótoltuk a hiányokat.

Napsugár és zöldbéka

Kéthónapi orléans-szűzi tartózkodás után újabb szállás után néztünk. Ezúttal nagyobb önállóságra törekedve, hotelszobát kerestünk. Ugyanebben az utcában rá is akadtunk egy megfelelőre, a Napsugár Szállodára. Ez is fénylett, mint az Orleánsi Szűz. Itt már csak a szokásos két szobáról volt szó, az ételmezésről – kivéve kivételes eseteket – magunk gondoskodtunk.

Időközben a sok minden látnivaló és főképp tanulmányaim, egyetem, könyvtárak, előadások s egyéb stúdiumok, újabb lépésre indítottak bennünket.

Mínthogy húgom egy felsőbb leányiskolába járt (ahol melegebben egy svéd lánykával barátkozott össze), s fele-

ségem velem akart tartani (nehogy rossz útra térjek), a fiúkat – az orléansi szűz példáját követve – az Irgalmas Nővérek napközi otthonába adtuk. Ott jó, megértő felügyelet alatt lesznek és a francia nyelvből is kapnak ízelítőt. Magam legtöbbet a Sorbonne-ra jártam, ahol Faguet és Lauson előadásait hallgattam (az asszony addig a közeli Luxembourg-kertben gyönyörködött a tó körül szaladgáló vagy a tóban úszó yachtjaikkal szórakozó gyermekekben és néha, a párizsi nők példájára, kötögetett, horgolgatott, sőt olvasott is). Sok órát töltöttem a Collège de France történelmi és filozófiai előadásain is, de mint általában a bölcséletet, ezeket a légüres előadásokat sem szerettem.

Mint tanulmányi szabadságon levő tanárnak rendszeresen kellett járnom Kont Ignác egyetemi magántanár hetenkénti francia nyelvészeti és irodalomtörténeti előadásaira. (Mint később hallottam, kijövetelünk előtt Ady Endre is járt egyszer-egyszer a Kont Ignác előadásaira.) A tudós tanár, akinek néhány magyar irodalomtörténeti könyve is megjelent francia nyelven, lelkiismeretesen, teljes odaadással végezte nem könnyű feladatát. (Kisült, hogy ő, ha hozzá fordulok, még jó lakást is szerzett volna számunkra.) Óráit pontosan megtartotta. Állandó ellenőrzést gyakorolt a sorainkban. Sajnos, metódusa nem volt a legmegfelelőbb: unalmas és egyhangú, alacsony szinten döcögő volt. Professzorunk nem tudott a szokványos tanítómesternél magasabb színvonalra emelkedni, a szörszálak hasogatása elfojtott minden figyelmet és érdeklődést. Az egész óráját vagy többet is, Tóth Kálmán vígjátékának (*A király házasodik*) franciára való fordítására vesztegettük. Nyelvtani és stílusbeli gyakorlatnak megjárta, de irodalmi irányításnak nem. Az egész együttműködést az unalmasság sivár köde ülte meg.

Az ötemeletes szállodát, melyben laktunk, két házaspár látta el, ebédet is, vacsorát is főzve az esetleg erre igényt

tartó vendégeknek. Nálunk ilyen rendszer elképzelhetetlen lett volna.

A Napsugár Szállóval szemben, igen nagy örömmre, egy kis park volt, közepén Voltaire szobrával. Nyilván errefelé lakott ő is annak idején. A lakással, hová csak gyalog lehetett feljutni, meg voltunk elégedve, a magaslati levegő inkább vonzott, mint fásztott. Az épület földszintjén üzletek voltak, pékség és tejszarnok. A gyerekek hamarosan megszokták, hogy egyért-másért leszaladjanak.

Egy ízben, mikor a Boulogne-i erdőben tett sétánkról hazajöttünk, a fiúk egy kedves kis zöldbékát hoztak magukkal – vékony faágra ültetve az ő módjukon mulattatták. De végül is, mit csináljunk mi a zöldbékával? Hol és mivel tartsuk hosszabb ideig? A dilemmából egy népmesei találmány segített ki.

– Fiúk, ezt a kedves kis állatot ti biztosan a mamájuktól hoztátok el, s az most keresi és siratja őt, s a mi kis békánk is majd meghal bánatában. (A fiúk már elkezdtek pityeregni.) Tudjátok mit? Vigyétek le a békácskát itt szemben a ligetbe, és tegyétek egy fa alá moha közé, amilyenben találtátok. A mamája bizonyosan ide talál a nagy keresésben és hazaviszi.

A tanács hatott, a zöldbékát, bár szomorúan, levitték a boldog rendez-vous-ra. Az ötödik emeletről még sokáig lesték, nem érkezett-e meg a békamama a találgára?

Ebédre rendszeren a nagyon népszerű és olcsó Georget-féle vendéglőbe jártunk (a Saint-Germain körúton), s ott is az emeletre, hol tisztább volt a levegő s ki lehetett nézni az utcára is. No meg ott rendszerint a zsúfolt ház ellenére, egy pincér, a drága Paul, úgy szolgált ki bennünket, mint a római szentatyát a vatikáni konyhamester. Étlap szerint három tál ételt, levest vagy valami előételt (szardínia, májpasztó, vaj rettekkel vagy rettek vajjal, szalámi stb.), húst vagy halat vagy főzeléket és csemegét öt-hat változatban.

Ezenkívül zsemlekenyér, amennyi tetszik. És tetszés szerint ingyen kis üveg bor, sör, almabor vagy tej.

A mi kedves Paulunkkal még hazuról is leveleztünk, fényképet is küldött együtt egy társával, akivel a Georget-ba gyakran járó Ady Endrét és Bölöni Györgyöt is kiszolgálta.

Sajnos, a közös vendéglő ellenére Adyval különböző időbeli elfoglaltságaink miatt sohasem találkoztam, sőt azt is csak későn tudtam meg a Párizsban élő Bölöni-pártól (Itóka, a végtelen bájos asszony, Anatole France titkára), hogy a költő annak idején szintén Párizsban volt. (Minket Bölöniékkel Párizsban élő fiam, ki velük meleg barátságot tartott fenn, hozott össze.)

Hogyan kell franciául szavalni

Ezt a tudományt az Association philotechnique nevű intézmény heti kurzusán való részvétel biztosítja. Érdekesebb és érdekesebb volt a hivatalos előadásoknál. Lambert úr, egy igen derék, művelt és kedves fiatal francia tanár vezetése alatt tetszés szerint választott francia költeményeket adhattunk elő, s akárcsak egy önképzőkörben, a szavakat a hallgatók és a professzor bírálták meg. Nekem legkedvesebb francia költőm a Petőfitől is bálványozott dalköltő, Béranger volt, én hát majdnem minden órán tőle szavaltam költeményt. Egy szerb ismerős hallgató és a tanáron kívül, akik több hibát fedeztek fel különben méltányolt szavaltomban, más kritikusom nem akadt. A díjtalan tanfolyam végén a résztvevők, így én is, kiténtető oklevelet kaptunk. Ezen a sablonos elismerésen túl, volt egy akkor tetszetősnek látszó és jóleső ajándék is: ismeretségem és barátságom Varjasy Lajossal, akit egy kávéház teraszán, ahol anyjával ült, a *Budapesti Hírlap* fűzött hozzám. Elég volt,

hogy az olvasott újságot elkérjem, már megindult egy hosszabb és melegebb barátság folyamata.

E barátság folyamán, mely a Kont-féle előadásokon az asszonyok gyors és meleg érintkezése nyomán csak erősödött, vetődött fel egy magyar folyóirat, a *Revue de Hongrie* szerkesztésének és kiadásának terve. (A kiadást sok kiadás követte.) Ménage, egy fiatal, intelligens francia tanító, ki bizonyos előnyökre, kitüntetésre, honoráriumra számított, vállalta lapunk franciásságának nyelv- és stílusbeli biztosítását. Barátunk csinos és kedves felesége szívesen látta a jóképű, jómodorú és elegáns Varjasy Lajost szerkesztői minőségében. A nemes célú és gondosan szerkesztett *Revue de Hongrie* azonban gondos beszerzés hiányában, komolyabb támogatás és előfizetők nélkül hamarosan kiadta párját.

Sokáig nem hallottam semmit eltűnt barátomról, míg egy napon a politikai hullámok fel nem vetették a nevét: Varjasy miniszter lett a szegedi kormányban. Úgyesen csinálta! De csakhamar egy másik hullám rosszabb hírt vetett fel: barátom egy Juhosné-féle vagyoni jogi perben bűnösnek találtatott és... (nehéz folytatnom). Utoljára véletlenül Brassóban a Korona kávéház forgóajtájában ütköztünk össze. Úgy ölelkeztünk, mint egykori jó barátok, s úgy is váltunk el a viszont nem látásig.

PÁRIZSI KÉPEK

A párizsiak nem sokat törődnek a téllel, amint-hogy a tél sem sokat törődik velük. Idáig még egy mákszemnyi hó sem esett, s az emberek bizvást tehetnek ígéretet arra az esetre, „majd ha fagy”, mert itt bizony a reményeknél egyéb nemigen szokott befagygni. Ellenben a köd

és eső nem ritka vendég ezeken a kalendárium szerinti téli napokon, jórészen azonban tavaszi verőfényt élvezünk.

A párizsit különben nem bántja a hideg sem: szeles, hűvös időben éppúgy árulnak mindent az utcán, mint legnagyobb melegben. Az apró gyermekek, bár egyébként melegen vannak öltözve, csaknem kivétel nélkül kurta harisnyában járnak, a köztereket pedig éppúgy ellepik délutánonként, éppúgy játszanak bennük teniszt, krokettet, labdát stb., mint tavasz vagy nyár idején. A párizsi – nem is hinné, aki nem látja – nagyon edzett, föl sem veszi a hidegebb időjárást, sőt még a télkabátot sem. Akárhány nő most is szalmakalapban jár, karácsonytól újév utánig pedig úgyszólván az egész Párizs künn élt, künn mozgott, künn zsi-bongott a bulvárokon, ahol egész végig, tömötten egymás mellett rengeteg sok sátor volt felállítva. Nem lehet azt leírni, micsoda vásári lárma, milyen szilaj tülekedés, micsoda összevissza komédia volt itt ezeken a napokon. Egy sereg sátorban mindenféle házi holmit kínáltak megvételre, más helyeken cigánypecsenye helyett egy jófajta vajás tésztát, a brioche-t sütötték, egyebütt cukrászsüteményeket kínáltak. Egy-egy területen elegánsan öltözött franciák, magas emelvényről, kifogyhatatlan ékesszólással valami újfajta írószert, játékot vagy házi szerszámot dicsértek. Mások, óriási csoporttól körülvéve, a legújabb párizsi nótákat énekelték hárfá- vagy hegedűkísérettel, s a dal elhangzása után az egyes nóták szövegét és dallamát adogatták el. A legnagyobb közönségük mégis a ruletteseknek volt, ahol néhány centimes-ért nougára, amolyan jó cukor, lehetett játszani. A párizsi bolondul az ilyesmiért, de azért, ha mi idegenek nem volnánk, akik szintén részt veszünk lelkünkkel és zsebünkkel az ilyen komédiákban, bizony felkopnék az árusok álla.

A karácsonyt Párizsban korántsem tekintik olyan nagy ünnepnek, mint nálunk. Igazi ünnepnap csak az első, a másodikon már minden üzlet nyitva s minden hivatalban dol-

goznak. Karácsonyfát alig néhány család állít s nekünk is ugyancsak nagy bajjal sikerült egy kis fenyőfát szerezni valamelyik virágüzletben. Itt inkább az a divat járja, ami nálunk Mikulás idején, amit itt egyáltalán nem tartanak meg, hogy a cipőbe dugják a cukrot vagy a játékszert, öröméül az apró gyermekeknek. Nagyobb ünnep már az újév, melynek a második napját is ünnepnapnak nyilvánította ezúttal a francia törvényhozás.

Ezen a napon mindenkinek jogában állt az utcán vagy bárhol bármely nőt megcsókolni, anélkül hogy az illető panaszt emelhetne a merénylet ellen. Sajnos azonban, hosszas barangolásaim dacára ezt a kedves látványt nem élvezhettem. Úgy látszik, az automobil kiszorította e költői szokást is.

Nagyobb csoportosulást, zajt, utcai jeleneteket ünnep nélkül is élvez Párizsban az idegen. Mindig akad valami cím a tüntetésre, amikor a két ellentétes tábor hangos szóval hirdeti a maga igazát és szidja egymást, anélkül hogy a rendőrség komolyabban beleavatkoznék a dolgukba. Így történt pár héttel ezelőtt, amikor egy tanár azt találta mondani az iskolában, hogy az orléansi szűz közönséges leányszemély volt, minden nemzeti és vallási küldetés nélkül. Az egyik csoport „A has Thalamas!” (Le Thalamas-szal!), a másik „Hou, hou la calotte!” (Le a papi süveggel!) kiáltásokkal járták be az utcákat, s a tüntetések több napon át tartottak, sőt koronként most is még megújulnak.

A párizsiakat egyébként most két eset foglalkoztatja különösen. Az egyik a rejtélyes Syveton-ügy, a másik az oroszok veresége. Mind a kettő politikai kérdés a franciákra nézve. Tudni kell ugyanis, hogy a francia kamarában két párt küzd egymással: a szövetkezett szocialista és radikális kormánypárt, az úgynevezett baloldal és a katonai, reváns

vagy nacionalista párt, melyhez a monarchisták és rojálisták is csatlakoztak.

Syveton nacionalista képviselő volt, sőt a párt feje és váratlan halálát a kormány és szabadkőművesek gyilkos merényletének tulajdonítják, míg viszont a szabadelvű kormánypártiak sikkasztás és családi botrányok súlya alatt elkövetett öngyilkoságnak. A francia sajtó két árnyalata mint veszett farkas tör egymásra nap nap után s féktelen szabadossággal támadják a vezető politikusok egyéni becsületét, nem kímélve még házi tűzhelyük szentségét sem. Az oroszok súlyos veresége, mely Port Arthur kapitulációjában tetőpontját érte el, a szabadelvű tábort teljesen hidegen hagyja, az a háború ellen van s az orosz autokrata uralom ellen küzd, tehát a francia–orosz szövetség ellen is, a nacionalisták ellenben minden orosz vereségre feljajdulnak, mintha csak a tulajdon szerencsétlenségük miatt keseregnének. Soha ennyire a francia közszellem föl nem volt dúlva, a pártok ennyire éles harcban nem álltak egymással, mint most, s úgy lehet, mire e sorok Brassóba érnek, Franciaországnak már új kormánya van.

*

Mikor az ember a párizsi egyetemre, a Sorbonne-ra megy „hogyan egy-egy tudós, pl. Faguet-nak vagy Lanson-nak az előadását meghallgassa, meghatva látja azt a rendkívüli érdeklődést, amelyet a közönség az irodalom, a tudomány iránt tanúsít. A délután fél kettőre hirdetett előadáshoz már délben szállingóznak az emberek, hogy bejuszanak a terembe. Óráról órára zsúfolásig megtelik a hatalmas csarnok, s nem is – mint hinnők – egyetemi hallgatókkal, hanem egy sereg leánnyal, asszonnyal, elegáns urakkal, aggasztánokkal, akik szomjaznak az ismereteket.

S mindennap mennyi szabad, ingyenes előadás van Párizsban! A színházakban is, ahová pedig drága pénzért kell

megváltani a jegyet, alig jut be az ember, olyan nagy állandóan a közönség érdeklődése.

A jótékonyági intézmények hasonlóképpen az egész társadalmat foglalkoztatják.

Nincs szegény gyermek Párizsban, aki karácsonykor valamely egyesülettől teljes téli öltözetet ne kapott volna. Az iskolákban rendezett karácsonyi ünnepélyen a szegény gyermekek sorsot húznak s aszerint kapják az ajándékokat, a protekció teljesen ki van zárva. Megható, hogy az egyes elemi iskolák szegénysorsú növendékei kivétel nélkül ott ebédelhetnek az iskolában, míg a szülők zavartalanul végezhetik dolgaikat. Egyetlen fillért az ebédért nem kell fizetniük.

Amennyire gondolják azonban a támogatásra szoruló gyermekeket, annyira magukra vannak hagyatva a kereskedelmi és ipari alkalmazottak.

Elég annyit mondani, hogy Párizsban vasárnapi szünet – kivéve a főbb hivatalokat – még nem létezik. Az üzletek legnagyobb része egész vasárnap nyitva, s a mesteremberek jó része is dolgozik ezen a napon. A törvényhozás csak most foglalkozik a vasárnapi munkaszünet kérdésével.

A kereskedősegédek ugyancsak számalmas helyzetben vannak. Reggel hét órakor legkésőbbben ott kell lenniük az üzletben s este kilenc-tíz óra előtt nem távoznak onnan. A vendéglők és kávéházak pincérei pedig valósággal fehér rabszolgák, még azok is, akik néger származásúak. Nemcsak hogy egész nap talpon kell lenniük, s a vendéglőkben fölötte fārasztó munkát végezniük, de még adót is tartoznak fizetni a patronnak, a gazdának, amiért szolgálatban lehetnek nála. A dolog tudniillik úgy van, hogy a vendéglős perselyt tart a borraivalók számára, s minden pincér ide tartozik tenni a borraivalót, amit a vendégtől kap. Az így összeszedett pénz egy része a vendéglősé, a nagyobb része a pincéréké, akik még a rájuk eső részből borfiút is kötelesek tar-

tani. A szabadság, egyenlőség és szocializmus hazájában ilyen állapot is lehetséges. Panaszkodnak is, mozgolódnak is a pincérek, de hiába, még eddig eredménytelenül.

A párizsi bérkocsisok sem lehetnek nagyon megelégedve a helyzetükkel, mert a városi hatóság a közönség érdekében pompás intézkedést tett: behozta az időmérőt a bérkocsikon. Ez egy villamos szerkezet, mely minden negyedórát, amit az utas tesz a bérkocsin, pontosan megmutat s egyúttal az árát is a megtett útnak, úgy, hogy visszaélés ki van zárva. Más tekintetben a párizsi közlekedés még nem áll a legmagasabb színvonalon. A régi, emeletes omnibuszok járnak legnagyobb részt, s villamosaik sem olyan kényelmesek és kellemesek, mint például a brassói motorkocsik. Ellenben a földalatti Métropolitain, amely rettenetes gyorsasággal viszi az utasokat egyik állomásról a másikra, mintaszerű. Az igaz, hogy félénk vagy ideges ember ne igen utazzék ezen a vonaton.

A postai forgalom lebonyolítása Párizsban kifogástalan. Nem kézbesítenek ugyan szardínia-dobozt képeslevelezőlap gyanánt, de mintaszerű pontossággal expediálják a leveleket úgy, hogy az ember minden levelet, még a rossz címzésűt is megkapja, s leveleink közül, melyeket hazaküldöttünk, eddig egyetlenegy sem veszett el.

A főpostahivatalokban késő estig mindig elfogadják a leveleket aznapi expediálásra, bélyeget minden postahivatalnál (tehát az ajánlott levelek, utalványok, betétek stb. osztályánál is) lehet kapni, hogy a közönség ne egy embert, egy osztályt rohanjon meg s hogy kényelmesebben jusson a bélyegekhez. Levélszekrény mindenütt van fölös számmal. A hivatalnokok nemcsak a fotografiai apparátus előtt, de a felekkel szemben is nyájas arcot mutatnak, az idegen iránt pedig éppen hogy udvariasak.

Azonban, ha minden párizsi kedves képet csinál is az idegennel szemben, a szükséges, mondjuk üzleti udvariassá-

gon túl, figyelmessége nem terjed. Barátságosan fogad, ha vásárlunk valamit, igen nagyot köszön, ha fizetünk, a legmelegebben mondja: a viszontlátásra, de egyébként nem érdeklődik se egészségünk, se országunk, se párizsi időzésünk iránt. Ha nagyon beszédes akar lenni a művelt párizsi, akkor megemlíti, hogy ma hideg van, ma meleg van stb., ami meglehetősen szellemes dolog.

Francia családok idegent csak különös ajánlásra fogadnak el, egyébként az érintkezés úgyszólván ki van zárva. S ez a körülmény bizonyára rideggé is tenné a világszép Párizst, ha az ember ráérne unatkozni, ha nem volna ezer meg ezer alkalom a szórakozásra és legkülönbözőbb élvezetekre. De hát mindez meglévén, gyönyörűség itt lenni Párizsban, kiváltképpen pedig jó időben. Mert a csúf időben még Párizs is csúf.

*

Végre is párizsi szabadságom végéhez érkeztem, stúdiómom annyira mennyire megfelelt a megszabott feltételeknek. Semmi esetre sem volt eredménytelen vagy fölösleges. Ami mindennél fontosabb volt rám nézve, a kockázatos esztendő asszonnyal és két apró gyermekkel simán, összhangban, minden zavaró epizód nélkül folyt le. Lehet, hogy két-háromévi újabb szabadság egymagamra jóval eredményesebb lett volna, de annyira szerettem önzően az enyéimet, hogy feledtem a tanulmányútban maradt hézagokat és hiányokat. Szerencsém volt, hogy a minisztériumba félévenként küldött beszámolómat és Kont Ignác hozzáfűzött jelentését odafönn senki illetékes személy nem olvasta el. Nyugodt lelkiismerettel távoztam Párizsból.

Társasutazás Párizsba

Később iskolai, társadalmi, sajtóbeli, családbeli, szórakozásbeli és turisztikai elfoglaltságom közepett szüntelen marcangolt a vágy, hogy újra eljuthassak Párizsba. És ez a vágy egy ideális mentőgondolatot váltott ki belőlem: társasutazást rendezek Párizsba. Hiszen a korábban többször ott töltött idő alatt alaposan megismertem a francia fővárost és azt is tudtam, hogy nyáron, amikor a párizsiak nagy része elmenekül a meleg elől, a külföldiek is csak szórványosan jönnek, szállodák, vendéglők szinte feláron állnak rendelkezésre. Európa fölött ugyan már gyülekeztek a viharfelhők 1914 nyarán, de prognózisom szerint (mindig akkor zuhogott a zápor, mikor nem vittem esernyőt, s akkor vittem esernyőt, mikor vészesen tüzelt a nap) – bátraké a szerencse – egy gyors háromhetes párizsi út életbiztosítás nélkül is megtehető.

Egy újságbeli felhívásra heten jelentkeztek (tíznel többet nem is akartam kalauzolni): dr. Kovács Béla brassói ügyvéd és neje, Szele Irma tanítónő, Dózsa Jenő és Rezső fiatalemberek Brassóból, Benedek István sepsiszentgyörgyi városi tanácsos és Csík vármegye műszaki tanácsosa, Végh Sándor leányával. Az utazás, ellátás, kalauzolás, szállás teljes díja potom 560 forint volt személyenként.

Levelezés útján már előre lefoglaltam a Fény Városa egyik legszebb területén, a Palais Royal, a Louvre, a Louvre Magazin, a Tuileriák közvetlen közelében a Rouget de Lisle utcában, a Louis le Grand szállodában a megfelelő szobákat, s Németországon keresztül akadálytalanul érkezünk meg Párizsba. A szálloda elsőrangú, kifogástalan kényelemmel berendezett hotel, elegáns, szőnyeges lépcsőfeljáráttal, tiszta, széles ágyakkal és ágyneművel, figyelmes kiszolgálással.

Utítársaim, a különcködő Benedek barátunkat kivéve,

aki tán aranyhegyekről álmodozott, el voltak ragadtatva a látnivalóktól, a bőséges étkezéstől (az egykori olcsó, de jó Georget-féle vendéglőben, ahol én otthon voltam), az Operától, a Folies Bergères-től, a Moulin Rouge-tól, s megannyi szemkápráztató látnivalótól. Az Operában, mely maga rendkívüli látványosság, egy nagy német társaság is, mely valami kongresszusra érkezett, ugyanakkor élvezett egy nagyszabású darabot. Elutazásunk után ők még maradtak s nem tudom, visszajuthattak-e még hazájukba.

A Július 14-i ünnepségek idején, mialatt ebéd után úti-társaim kimerülve lepihentek s pár órát aludtak is, én hal-kan megszöktem, és előbb egy kis téren a Louvre mellett meghallgattam a nacionalista Barrès regényíró és képviselő ünnepi beszédét (utána be is mutatkoztam neki, amit szívélyes módon fogadott, mint Nicolae Iorga, a nagy történet-tudós később a Sorbonne-on, ahol szép számú közönség előtt a macedon-románokról tartott szabadelőadást), majd az antikváriusok könyvesládáit kerestem fel, ahol készülő Béranger könyvemhez kerestem tanulmányokat.

Vissza Svájcra át jöttünk, de útközben csakhamar meg-állapítottuk, hogy egy kisebb utazókosár, könyvekkel, fehér-neművel megpakolva (persze épp a főrendezőé) a pályaud-varra vivő bérkocsiban maradt. Nos, Zürichből azonnal távi-ratoztam a szállodába, bár kínos lemondással, hogy meg is kaphatom. (S aztán valamennyi főbb állomásról, mindig közölve a következő nagyobb állomás nevét.) Utoljára Bécsből érdeklődtem a kosár iránt, kérve, hogy most már, ha megkerült, küldjék Budapestre. Már augusztus közepe volt, a világháború mennydörgéstől és villámlástól terhes időszakában, mikor a kosár váratlanul beérkezett. Kié volt a mesebeli érdem? A bérkocsis-e, aki a kocsijában hagyott kosarat visszavitte a hotelbe, vagy a szállodásé, aki azt a háború ellenére szépen utánunk küldte, vagy az enyém, hogy ennyi megható, példaadó tisztességre alkalmat adtam?

Az én kedves és hálás útitársaim Zürichben még ajándékkal is megleptek, elismerésül a kirándulás gondos megrendezéséért. Vajon ki él még ebből a kicsiny társaságból? Azt hiszem, Dózsa Jenő dr. budapesti jeles főorvos (a New York palotában lakott és egy klinikán működött) még él, a bár úgy lenne, a kis Végh kisasszony és dr. Kovács Béláné is. Híradásukat kérem. (Braşov, Str. Agraşelor 9.)

Ami nagyon szép Párizsban

Szebb, méltóbb és megkapóbb jellemzését Párizs szépségeinek, mint egy idézését a nagynevű Anatole France elragadtatásának a párizsi rakpartok hódító varázsáról, nem adhatnánk. Íme egy rész a *l'Illustration* egy régi mellékletéből, mely Franciaország városait, vidékeit, elragadó érdekességeit mutatja be:

– Ha valaki napsütésben bámulja meg rakpartjainkat, azt fogja mondani, hogy ennél szebb látvány nincs a világon. Valami elbájoló, ahogy az ember nézi ahogy a Szajna vize folyik a régi hidak alatt, melyek annyi mindent láttak. Mintha a kövek beszélnének és csakugyan beszélnek is a régeszeknek. De a víz ártatlan, mindenki számára van szava. Friss, tiszta, derűs. Vígan hordozza a hajókat, melyek ezüstös barázdákkal lepik el, s remegő fodrokkal tükrözik vissza a füzek, a nyárfák, jegenyék lombjait. Ezek a fák az ő társai, szeretettel hajolnak rá, cirógatják, néha magával is ragadják, mert gonosz is egyúttal. A Quai d'Orsay-n, a Paileron Ede (neves vígjátékíró) erkélyéről láttam egyszer egy százéves szilfát, mely fejét egész terjedelmében a vízre hajtotta. S ha a meredek part fái vének és korhadtak, a rakpart fái kicsinyek és karcsúak, kedvesek. Nélkülük a környezet sem tetszenék annyira. A legjobban csiszolt kő is ke-

ménynek tetszenék, ha a lombok nem ringanának körülötte. Fák azért is kellenek a paloták elé, hogy az embernek a természetet juttassa eszébe. Az a nagyszerű ezekben a rakpartokban, hogy a természet és a művészet tökéletes egységben olvadnak össze. Maga az ég is szebb itt, mint egyebütt, de nem az egyforma kékségek miatt, hanem mert ezernyi könnyű színt váltanak, arany és bíborvörös, majd szürke színben is, ami oly szelíd, hogy látása könnyet csal az ember szemébe. A nap itt a legfinomabb fényét árasztja az antikváriusok könyvesládáira is, melyek messze kilométerekre örvendeztetik a tudósokat és az öreg lelkészeket.

Utazás érdekes alakokkal

Mikor 1932-ben feleségemmel Párizsba utaztunk fiunk meglátogatására, Bécsben a keleti pályaudvaron egy harmadik osztályú kocsiba ültünk be. Alig telepedtünk le, az egész szakaszban, jobbról is, balról is, magyar hangok hangzottak felénk. Nemsokára az ismerkedés is megindult.

– Divatszalonom van Budapesten – mondta egy jól öltözött fiatal hölgy –, előkelő közönségnek dolgozom. A politikai válság miatt azonban, a közeli karácsony ellenére is sok a szabad időm, s Párizsba utazom, hogy a szakmámat kissé tanulmányozzam.

– Én meg – folytatta egy 30 évesnek látszó fiatalember – azért megyek Párizsba, hogy részt vegyek egy biliárdversenyen. Iparos vagyok és biliárdozó kollégáim költségén utazom, hátha szerencsém lesz. Már több versenyen nyertem díjat is. Most német, francia, olasz, belga mesterekkel fogok megmérkőzni. Ha Párizsba utaznak, legyen szerencsém, tíz frank a belépti díj, színhely a Grand Café pincéje.

Egy Dávid nevű idősebb útitárs azt mondja, ő zeneszerző és megy a Góliát ellen, hátha parittyá helyett egy

szép szerzeménye is győzelemhez segíti. Különben ő erdélyi származású, Nagyajtára való, az Erdővidéken sok barátja és rokona van, s leghőbb vágya, hogy a Benedek Marcell Uzonka fürdőjén egy csendes nyarat eltölthessen.

– És kegyed, kedves kisasszony – kérdem egy másik fiatal nőtől –, hová tart, így egyedül?

– Én is Párizsba, a budapesti Angelo fotoműintézet fiókjához. Sürgősen rendelték ki, s vizumot csak az utolsó pillanatban kaptam. Azt se tudom, vár-e valaki a vonatonál?

Egy harmadik hölgy, egy már valamivel idősebb, a férjéhez utazik Párizsba, ahol állásban van. Nemsokára vizszatér Pestre és a gyermekeiket is kihozza.

Aztán még itt van a kupéban egy érdekes cigánybanda is Budapestről: Kis Károly Lajos és öt fia. Visszautaznak Genfbe, ahol a Népszövetség fülébe muzsikálják, hogy csináljon végre rendet és békét. Elmondja az öreg primás, aki az adminisztrációs ügyeket is nagyszerűen intézi, hogy Nagykárolyból került külföldre a családi bandájával s muzsikájának a külföldön is híre van. Ennek bizonyosságául dicsekedett el azzal is, hogy három évvel ezelőtt Bernben ott muzsikáltak azon az ünnepi vacsorán, melyet Titulescu, a kiváló román államférfi adott Motta svájci elnök tiszteletére. A román előkelőség nemcsak magyar népdalokat húzatott, de a Rákóczi-indulót is eljátszatta velük.

Együtt utazó társaimmal, elválásunk után, többé nem találkoztam.

A párizsi világkiállításon

Egy újabb alkalom vagy tán ürügy arra, hogy anyagi és fizikai erőnket összeszedve, 1937-ben újra kiutazunk Párizsba, ahol a béke napja még néhány derűs fénysugarat vetített a már megviselt emberiségre. Látnivaló volt

elég a kiállításon. Már maga a két szomszédos ellenséges hatalom hatalmas tárlata – a német és a szovjet kiállítás, napokon át lekötötték a látogatókat, de ott voltak a legközelebbi látnivalók, Románia és Magyarország csarnokai és termékei, a washingtoni Fehér Ház, a spanyolországi higanyfolyó, az angolok és franciák gazdag és érdekes produktumai, s akit legelőbb kellett volna említenem: a fiunk, Brassai, aki rendkívüli elfoglaltsága ellenére talált módot rá, hogy bennünket sok minden érdekes látnivalóval megismertessen úgy a kiállítás területén, mint benn a város szívében. Egy zivataros délután fotoművészete egy jelenetével is meglepett bennünket, a legnagyobb esőben és szélviharban fotografált esőköpenyes alakokat, akik nagy cégek áruiról manequinek módjára bizonyították, hogy a legrosszabb időjárást is állják.

A kiállítás legérdekeltőbb látványossága az óriási forgalom, a külföldiek százezernyi tömegének elképzelhetetlen mozgalmassága, s hegyén-hátán való törtétese az egyes csarnokokba, étkezőkbe stb.

Egy nap Nizzában

Hazatérőben Párizsból 1937-ben egy napot feleségemmel és egy rokonunkkal Nizzában töltöttünk. Élveztük a Riviera nevezetes városát, mely már az ókori Róma számára is üdülő és pihenő tavaszul szolgált, ahogy történetírók feljegyzik.

Most arról nevezetes, hogy fiunk, Brassai, pár hónapot rendszerint a Côte d'Azuron tölt, de sajnos inkább gyógyulás, mint szórakozás végett.

A Montecarlo közelében lévő Eze faluban van a rendes szállása, ahol egy tanyát építtetett át a saját céljaira. Ez alkalommal még elkísért bennünket Nizzáig, ahol forró

csókokkal búcsúztunk tőle. Szeretett anyját nem is látta többet.

Nizza fő vonzóterülete a Promenades des Anglais, a világ minden részéből odakerült gazdag emberek, szerencselovagok, utazgató polgárok gyülekező helye a kényelmes karosszékeivel és az előtte kéklő tenger változatos alakulataival. A pálmáktól és babérfáktól tarkított üdülőhelyről indulnak megszabott órákban az autójáratok egyrészt Cannes, másrészt Montecarlo irányába. Pazar természeti pompa övezi a remek márványpalotát, melyben egy óriási étterem, hatalmas színházterem, a monumentális márványlépcső a legvonzóbb látnivalók.

Arra már sem időnk, sem kedvünk nem volt, hogy akár a Masséna múzeumot, akár a Cimiez klostromot, akár egyéb nevezetességet felkeressünk. Majd máskor, a sohanapján többé.

A főbb középületeken kívül persze az egyes villák is a maguk rafinált természeti és kertészeti szépségeikkel egyik bámulatból a másikba ejtik a leghidegvérűbb nézőt is. Séta közben a különféle sportok játékosait is élvezheti a nizzai látogató. A nizzai híres ünnepek hírére csak a kalauzokból meríthettük, de a felvételek nagyszerű rendezésekről adnak képet.

UTOLJÁRA PÁRIZSBAN

Égő várakozással utaztam 1956 augusztusának végén Párizsba, hogy ott élő fiamat, akit húsz éve nem láttam, még egyszer az életben megölelhessem, aki örök készülődése ellenére, éppen szülőföldjét nem tudta máig sem meglátogatni, holott majdnem a világ felét már beutazta.

Fiam gondoskodott róla, hogy kiutazásom a legkényelmesebb módon történjék – hiszen akkor már 85 éves voltam –, de én, aki még soha hálókocsiban nem utaztam, a később visszaváltott jegyet nem vettem igénybe, s mint egyszerű hálótlan és hálátlan utas tettem meg a nagy utat. Ez annál könnyebben ment, mivel útközben többen lekötelező készséggel voltak segítségemre, így két fiatal budapesti tanárjelölt leány is, akik tanulmányútra mentek egy vidéki francia városba. Soha nem bocsátom meg magamnak, hogy nevéket fel nem jegyeztem, bár mentségem, hogy határozottan megígérték, Párizsban, a fiam műtermében fel fognak keresni. E drága leánykák megtették azt a nagy szolgálatot, hogy Bécsben történt átszállás alkalmával az egyik távolabbi vasúti kocsiból a nem egészen könnyű csomagjaimat áthozták az én szakaszomba.

Igen nagy öröm volt, mikor Bázelen Halász Kornél dr., orvos unokaöcsém, jelenleg svájci állampolgár, tudván, hogy az időben utazom Párizsba, felszállt a vonatra és a több évtizedes viszont nem látást 10–15 percre egy boldog találkozással megjavította.

A vonat Magyarországon, Ausztrián és Svájcban átrobogott Párizsba és a Keleti pályaudvaron (Gare de l'Est) állapodott meg, melynek kávéháza már teljesen és szépen restaurálva fogadott. Az igazi és kellemesebb fogadók azonban fiam és menyem voltak, akik boldog ölelkezés után saját autójukon elvittek csinosan berendezett lakásukra.

Párizsban mindenekelőtt a rengeteg gépkocsi tűnt fel, mely mint a birnami erdő, fenyegetően indult meg minden irányból és minden jelzés nélkül fordult be sokszor egyik kis utcába vagy térre, megugrasztotta még a gyakorlott párizsiakat is. A nagy körutakon félelmes volt a forgalom, de nem kevésbé bődületes a Champs-Élysées-n s a Place de la Concorde-on, ahol az ezer meg ezer kocsi sűrű fekete erdő gyanánt hullámozott alá vagy körbe, ha ugyan erősebben

mozoghatott. Mert ez időben az autók azt az utat, amit más-kor tíz perc alatt tettek meg, most nem adták egy órán alul, s a mi kirándulásaink is, menyem bámulatosan ügyes vezetése alatt, sok időt vettek igénybe. Ennek az örült for-galomnak a statisztikája nagyon szomorú volt: az újságok naponta 30–40 halálos vagy súlyos gázolásról számoltak be, annak ellenére, hogy kitűnő sofőrök irányították gé-püket.

Feldönt egy vágató autó

Egy nap, hogy déltájban a latin negyedben, a Szent Mihály körúton, újsággal a kezemben, szabályos vonal-on a Soufflot utcából a Luxembourg-kertbe akartam menni, egyszerre csak lenn voltam a földön: egy autó lete-rített. A gépkocsi megállt, s alig egy-két másodperc, a kör-nyező kávéházakból, üzletekből stb. már egész tömeg vett körül, s rendőr is csakhamar a helyszínen termett. Félig kí-nosan feltápáskodva adtam meg a kívánt adatokat, neve-met, lakásomat, a kapott ütés kínjait, mire az agent de paix telefonálni akart a fiamnak. Erről azonban lebeszéltem, ne izgassuk fel, inkább vigyen valamelyik kórházba, röntgenre, mert a bal oldalam erősen fáj, s bár nincsenek nemesebb ré-szeim, belül se lehet minden rendben. A csakhamar szintén odaérkezett sergent, miután előbb a gépkocsi gazdáját, egy pénzügyi tisztviselőt, aki a kellelénél gyorsabban hajtott, ki-hallgatta, engemet autón a közeli kórházba szállított. Itt a kellő vizsgálat alapján megállapították, hogy belső sérülés nem történt. Erre az őrmester fiam lakására vitt, de a ka-punál elbúcsúztam tőle, és egyedül nagy kínnal beállítottam hozzájuk, akik már ebédre vártak. Most sem árultam el, mi történt, csak fáradtságról panaszkodtam.

Ebéd után azonban, mikor fiammal egyedül voltam, közöltem, hogy minő baleset ért. „Tudtam előre! – kiáltott fel riadtan – s amilyen nagy örömmel vettem látogatása hírét, épp annyira aggódtam, nem esik-e majd kisebb város forgalmához szokott időse apámmal valami szerencsétlenség Párizsban, ahol olyan irtó forgalom van, hogy mi, itteni lakosok is állandóan veszedelemben vagyunk.” Majd gondteljes képpel folytatta: „Hogyan engedjem ezután apámat egyedül jönni-menni a rengeteg autó között, melyek nem is túlkölnnek, mellékutcákba jelzés nélkül befordulnak s egymást is csak a legnagyobb ügyelettel és gyakorlattal kerülük ki?”

Mit válaszolhattam erre? Gyula, én nem akarom, hogy engemet kísérjete, s mindjárt a kíséromet is elgázolja egy autó. Mint annyi százezer ember, köztük vénebbek is, mint én, mennek a szabályos úton és ügyelnek, mint én is a Szent Mihály körúton, ahol a megszabott átjárón, jobbra-balra tekintve akartam bemenni a Luxembourg-kertbe és egy gépkocsi szabálytalan sebességgel leütött a lábamról. Saját érdekem, hogy vigyázzak, s ezentúl még inkább, mint eddig. Vagy akarjátok, hogy forduljak vissza még ma Brassóba, hogy egy párizsi autó el ne gázolhasson?

Fiam most nevetett, de a balesetet annyira komolynak vette, hogy a kórházi vizsgálattal sem elégedett meg, hanem saját házi orvosát is telefonon felkérte, látogasson meg. Az orvos, aki – érdekes találkozás – dr. Kun volt, egy uzoni kereskedő fia, kitűnő praxisa van Párizsban, elegáns lakása, s kedves és boldog családja. Annyira örültünk egymásnak, hogy a Párizsban már akkor magas díjat szívélyes mosollyal fogadta el. Dr. Kun is megerősítette, hogy nemes részt (ha van ilyen!) nem ért sérülés, de előnyösen ható orvosságot írt elő. Az engemet elütő autó tulajdonosát a kellő hatósági eljárás után az orvosi és gyógyszer költségekben marasztalták el, ami körülbelül harmincezer inflációs frankot

tett ki. Párizsban viszont az autók hasonló esetek esetére biztosítva vannak. Az ütés fájdalmát egyre csökkenő mértékben három hétig hordoztam. Több elgázolás Párizsban nem ért.

Párizshoz közeledvén már útközben foglalkoztatott Ady emléke, aki hét ízben tartózkodott rövidebb-hosszabb ideig a Fény Városában, s aki 1904-ben épp akkor járt benne először, mikor én az 1904–1905-ös tanévet nyelvi és irodalmi tanulmányok végett Párizsban töltöttem.

Adyt azidáig híréből és verseiből ismertem s boldog lettem volna, ha a véletlen módot ad rá, hogy személyesen is megismerkedjem vele. Ez azonban sajnos, nem sikerült, más-más irányú és időbeli elfoglaltságunk még azt sem engedte meg, hogy Párizsban létéről tudomást szerezzek.

Mostani három hónapra terjedő párizsi tartózkodásom alatt azonban számos, könyv nélkül tudott költeményére, prófétai írásaira, fellépésének korszakos jelentőségére emlékezve s legbensőbb barátjának, Bölöni Györgynek kitűnő könyvét, *Az igazi Ady*-t kalauzul fogadva, bárhol csatangoltam Párizsban, keresve vagy véletlenül, Ady emlékekre leltem. Egyúttal futólagos összehasonlítást tehettem az ő évtizedekkel ezelőtti látott Párizsa és a mai Párizs között.

A Gare de l'Est például, ahova Ady is megérkezett s amely magyar művészek, írók és újságírók számára szinte új életre és harcra hívó jelszó lett, egy modern jellegű kávéházzal megbővítve, ma éppen olyan, mint ezelőtt ötven esztendővel.

Egyetlen költeménye Adynak, mely a nekünk oly kedves és emlékezetes pályaudvar nevét viseli, már azt a keserű fájdalmat tükrözi, hogy el kell hagynia Párizst, s vissza kell térnie „a naptalan Keletre, hová sorsa visszaköveteli”.

Majdnem valamennyi szállodát, melyekben Ady párizsi tartózkodásai idején lakott, sorra megtekintettem s egyiknél halkán idézhettem:

Öreg legény, boldog legény, hajh,
Nem sujtja soha Tűzhely-bánat:
Egyedül él és sorra lakja
Olcsón a kis hotel-szobákat.

Ma bizonyára másképp dalolna a hotelszobákról, melyeket, ha kivételesen kaphatók, drágán kell megfizetni. (Egy kis szoba egy napra, közepes szállóban, 700–800 frank.) Legnevezetesebb lakóhelyét, a Levis utca 92. számú házat is, ahol a 8 d szerepelt (Diósi, Dodó, Adél, Léda, Ady Endre, Bandi) csak kívülről néztem meg.

Figyelmemet egyedül a Casimir Delavigne utcában (az Odéon és a Luxembourg-kert szomszédságában) levő újonnan átalakított szálloda, a Grand Hôtel des Balcons (Hôtel des touristes) kötötte le, de nem azzal a felírással, hogy „a legnagyobb kényelem, fürdőszobák, telefon, itt spanyolul is beszélnek”, hanem azzal a márványtáblával, melyen ott sugárzik Ady Endre jói sikerült bronz mellszobrával ezzel az aranybetűs francia megjelöléssel:

ANDRÉ ADY
1877–1919

Itt lakott és dalolt a nagy magyar lírai költő,
Franciaország lelkes csodálója.

Az emléktábla jobb oldalán ez az Ady idézet: „*Paris est planté dans mon coeur*” (Párizst szívembe zártam). Középen lángoló tűzkoszorú mellett: Emelte a Francia-Magyar Bizottság.

Magas korommal nem kerülhettem volna épen haza, ha mindazt a sok kávéházat, bártné, zenés mulatóhelyet bejárom, ahol a tragikus sorsú költő egyedül vagy kevés barátja tár-

saságában megfordult. A Grand Café, a Café de la Paix ma is megvannak, teraszaikon nyüzsögnek a vendégek, főképp idegenek, főképp angolszászok és spanyolok. A Dôme kávéház, mely egykor a világ minden részéből odakerült írók és művészek, kalandorok és kiebrudaltak, kétes és nem kétes erkölcsű hölgyek találkozója volt, s ahol a hontalan Károlyi Mihály esténként sakkozni szokott volt, míg egy művészbarátja angolszabású ruhadarabjait adogatta el, ma csökkent forgalommal, szürke zajtalanságban szolgál kávé, teát, sört stb. vegyes vendégeinek. Megvan a Soufflot kávéház is, ahol Ady legtöbbször Bölöni Györggyel ült és diskurált, s ahol a bájos midinettek hangolták versírásra s kélt szárnyra Zozó megkapó és megható levele.

Bús virág a párisi lány,
Halvány kelyhét ahogy kinyitja,
Eljön a Pénz és leszakítja.

Ma a legtöbb ilyen diáknegyedbeli kávéház (s léptenyomon van egy) tele fehér és színes ifjakkal, diákkisaszonyokkal, csábító, csalogató és megcsalt Zozókkal.

Ha Ady annak idején meglepődött a sok színesbőrű (kínai, japán, néger, arab, annamita, maláji, kreol stb.) látán s még a Sorbonne-on is gyakran beléjük akadt, ma elkábulna, mi tömeg barnát, feketét, sárgát látna fehérekkel vegyest. De míg az ő korában a színes diákok sokaságát csak tanulmányaik rendje és módja érdekelte, ma egyetemen, könyvtárban, kávéházban, az otthoni világ forradalmi megmozdulásaira gondol, mohón falja az újságokat, hallgatja a rádiót és hazai dolgokról tárgyal, vitatkozik. S rájuk gondolva eszembe jut – pedig egy csokoládésan fekete s Adonisznak éppen nem mondható férfiú épp most csókolózik egy bájos fiatal fehér lánnyal az utcán – Adynak *Marokkó Párizsban* című cikke:

„Kimegyünk este a párisi »Marokkóba« (Ósbudavár). Berberék, mók, szudániak közé. Szétosztogatjuk rézpénzeinket a kunyerálók között. Szavaltatunk a Koránból, háremet nézünk, mór iskolát, fürdőt. Jósoltatunk magunknak. (Thébes asszonnyal is jósoltatott Ady, de nem a legbiztosabb jövendölést kapta: Vagy óriási sikere lesz 30 éves korában, vagy megőrül. Nagyon és gyakran fog szeretni. Ha meg-nősül, hamar fog elválni. A pénzzel nem tud bánni.) Mindenekfölött pedig eltelik a szívünk szomorúsággal. Gyönyörű férfiak, asszonyok, gyerekek. S ezeket megölte Párizs. Valtatjuk őket. Már nem vágnak haza. A mesevárosban akarnak maradni. Szegény, megrészesült barbárok. Ha most tudná, hogy elszánt küzdelmükben hányaan véreznek el, s mennyi derék fiatal francia is áldozatául esik a nacionalista politika makacsságának, a szíve véreznék s riadtan követelné: adjatok békét s hagyjatok békét a szabad levegő után törekvő afrikai népek!”

Rengeteg újságot olvashatna ma Párizsban Ady Endre. Sok régi lap helyébe támadtak újak, és legalább terjedelemben messze felülmúlják a régieket. Szenzációhajhászásban valósággal versengenek egyes lapok. S a legizgatóbb, a legvadabb híreket – öngyilkosság, gyilkosság, katasztrófa, szerelmi és egyéb drámák az első oldalon. Reggelihez, ebédhez, vacsorához alkalmas előételek. Hogy a jóízlés egymaga hogy bírja ki ezt a perverz reklámcsinálást!

A szent ámulások városában, amely egyúttal „ember-sűrűs gigászi vadon” is, mely már négymillió lakost szám-lál, hiába akarják melegszívú barátai nagy művészekkel, költőkkel összehozni, hiába szép hölgye meleg ölelése (ami-kor nem szurkálja tarka szeszélye tüivel), rejtve, kábultan és szabadon Hunnia szegénylegénye egyedül van a nagy Bakony rengetegében. Hiába az időnkénti kellemes kirán-dulások, Versailles, Saint-Cloud, Sèvres Rueil, hiába, hogy barátja, Bölöni biztatására és segítségével több francia író

és költő műveivel szórakozik, s lovagol mulatságból Barbi-
zonban a festők tanyáján s ül az omnibuszok emeletén s
nézi a nagy körutak forgalmát (hátha a mait látná!). Két-
kedve, keserűen kiáltja: „Mintha ezredmagammal lennék,
s mintha mégis nagyon, nagyon egyedül lennék!”

Ottléte alkalmával indulnak meg az első autók. (Ma
több százezer autó forog-robog Párizs utcáin, terein, s ha a
benzinhiány csökkentette is az óriási forgalmat, az átjárók
veszedelmét, a sok gázolást ma sem tudták megakadályozni.)

Hogy is panaszkodhatott Ady annyi évtizeddel ezelőtt
már Párizs elviselhetetlen nagy forgalmára. A nagyszerűen
kiépített földalatti sem képes levezetni a növekvő áradatot.
S ha látná, hogy az Orly repülőtérrel mint szállnak világgá
a hatalmas gépek, s visznek diplomatákat, államférfiakat
s üzletembereket a messze Afrikába, Kínába, Amerikába,
roppant haladásnak lenne tanúja, s bizonyára költője is.

Ezt a fejlődést nem látta Ady, de látott proletárnyo-
mort, mely ha nem is a Fény Városa központjában, de a
szélső területeken ma is létezik. (A *l'Humanité*ben naponta
közölnek erről tanulságos híradásokat.) Az omnibuszok női
vezetőiben Ady már a jövő asszonyait látja, akik nem elv-
ből lesznek kocsisok, hanem az élet parancsából, annyira
ügyesek, erősek s számuk egyre sokasodik (1904-ben még
csak kilencen voltak).

Ma a párizsi szállító alkalmatosságok közül a földalattin
szerepel sok nő, de csak a jegypénztárnál és az ellenőrzés-
nél. A repülőgépek területén Bourget-ban és Orlyban fiatal
miss avionok működnek, ellenben az autóbuszokon (a mie-
ink itthon sokkal szebbek, lakályosabbak és nagyobbak)
csupán férfiak teljesítenek szolgálatot.

A mai francia nő különben épp olyan jól öltözött, bájos,
szeretetreméltó, mint az Ady-korabli, de mintha többet is
dolgoznék, gondteltebben élne. A külvilág számára azonban
megőrzi hagyományos vidámságát, s a szépészet előnyeit.

Háziasszonyok személyzetet csak ritkán, nagy jövedelem birtokában tartanak, s a legtöbben még a takarítónő segítségéről is lemondanak. Üzletekben, áruházakban, cukrászdákban a női alkalmazottakat erősen igénybe veszik. A mannequineket is sajnáltam, mikor új meg új öltözéket váltva tízszer, tizenötyszer is megjelennek a pódiumon és különböző állásban, fordulatban mutatják be a legeslegújabb divatot. (És minden a másé lesz!)

Mélabús hangulat vihette Adyt egy még a Sorbonne-nál is csendesebb területre, a Père Lachaise temetőbe. A Heine sírját kereste ott, de hiába, a kiváló német költő a Montmartre-i temetőben nyugszik, ahol nekem alkalmam volt az Adyval oly rokon halottat meglátogatnom.

Nos hát, Heine helyett Alfred de Musset-nél tiszteleg, a francia romantikus irány egyik legjelesebb képviselőjénél. A síremlék közel a főbejárathoz, az első avenue-n emelkedik, szomorúfűz sovány ágaival letakarva. Tudta-e vajon Ady, hogy e nagy francia költő temetésénél mindössze tizenöt tisztelője és barátja jelent meg?

Különben Ady súlyosan elítélte George Sand-t, a szociális szellemű jeles írónőt. A költő sírján talált friss virágok láttán megkérdi, vajon ki hozta őket oda? Az-e, aki Musset-t imádja, vagy az, akit megundorított a nohanti jószágos asszony mértéktelen kultusza?

A könyvek is nagyon érdeklik Adyt. S bizonyára ő is, mint a magamfajta könyvfaló, a legszívesebben a Szajna rakodópartján az antikváriusok könyvesládáiban kutatott vagy az Odéon akkor még létező könyvtömegét élvezte. Fölöttébb csodálkozott, hogy Párizsban a könyvek úgy szaporodnak (száz új verseskönyv, kétszáz regény és novella, sokszáz más), ám ma még sokkal több: egy napra talán hatvan új könyv megjelenése esik. A rakparti könyvárusok különben ma már inkább új kiadványokkal csinálnak üzle-

Ifj. Halász Gyula: Bolgárszegi házak (linometszet)

Ifj. Halász Gyula rajza 1916-ból —→

tet, a régiségek ritkábbak. Sok könyvesládát találtam végleg lezárva.

Văcărescu Helénnek, a román költőkirályné volt udvarhölgyének Párizsban annak idején megjelent népregéit is olvassa Ady, s ez alkalmul szolgál rá, hogy a földesurak népellenes magatartását elítélje, s az írónőt is demokratikus felfogásra intse. A Párizsban megjelent *Nuits d'Orient* című népregék, mondja Ady, különösen költőiek, csakhogy a nép ma már bánatos mesékkal és dalokkal nem akar jóllakni. Sem Romániában, sem máshol.

A Szajna és a Boulogne-i erdő is, ahol oly sokat mászkáltam régebben és legújabbán is – vonzza költőnket, de nem sablonos természetkedvelésből, hanem lelki nyugtalanságból, amit az antidemokratikus rendszer, a magyar és román főurak garázdálkodása, s a gazdagok harácsolása támaszt a lelkében.

Egy hídon megállok: alattam
A megkínzott Szajna zokog,
Bennem pedig egyre vadabban
Rettenetes végtelen ujjak
Karmolnak, mint ott lent, a habban.

Párizsban kíván meghalni, a Szajna hívja majd, s ha vihar sikong, haraszt zörren, Tisza kiárad, őt „halottan is rejti hű Bakony-erdeje, nagy Párisa”.

Este a Bois-ban című költeményében:

Nagymessziről zúgott a láрма,
A fákon át hívtak a mécssek,
Szomorú volt nagyon a lelkem,
A kocsis nótát füttyörészett.
Nagy éjszakába mintha hullnánk,
Csoda-világba, végtelenbe,
Új, titkos földre, új időbe,
Új létezésbe, új jelenbe,
Szent árnyak kerengteg előttünk.

Itt már a forradalom szele, szelleme száll a mélabús estén, mely „befödi lelkét és Párist”.

Már a Rotschildék palotája előtt is úgy megy el a rossz fiákeren, a „kerekes gályán”, hogy a burzsoázia és a proletariátus nagy ellentéte tátong előttünk ...

»Ez a Rotschildék palotája.«
S én a hideg ülésre nyomtam
Lángoló, dühös orcám.

Első párizsi tartózkodása alatt még csak rövid ideig tartó viharos ellentétek kavargtak a francia politikában. Még csak két nagy párt harcol, a reakciós-klerikális, mely az egyház uralmát s egyben a királyság visszaállítását akarta, s a Combes miniszterelnök vezetése alatt álló radikális párt, mely az egyház és állam szétválasztására és a köztársasági intézmények megerősítésére törekedett. E küzdelem során gyakran láttunk utcai felvonulásokat. A politikai viszályt kiélezte a reakció egyik főkolomposának, Syveton képviselőnek rejtélyes halála, amit a reakció természetesen a szocialistáknak tulajdonított. (Ma az egész emberiség sorsára kiható roppant küzdelem folyik, a vallási ellentétek előtérbe kerülése nélkül.)

Ebbe a kavargásba még egy bomba is beledöbrentett: A vendég XIII. Alfonz spanyol király kocsijára dobták, amint az Operába hajtatott. Neki nem esett baja, de több tisztjét megölte a robbanás.

Ady idején Párizs még nem volt „csámborult, hun gyülelészhad sűrű menedéke”, de az angol–francia öllekezésről, mely ma erősebb, mint valaha, s melyből még sziámi ikrek is születhetnek (Sziám is független akar lenni), Ady is bosszúsan ír. Párizs ma már alig francia, inkább angol, amerikai. A nagy üzletek is angolszászoké – panasolja.

Ez az állítás erős túlzás (ma sem lehet a francia szellem lehangolásáról beszélni Párizsban), de az bizonyos, hogy

a század elején a politikai szempontok és érdekek, a franciák ráutaltsága az angolszász barátságra, a régi kulturális hagyományok és Párizs erős vonzása divatjával, műveltségével, konjunktúrájával, fényes üzleteivel és szép asszonyaival, nem hagyják érintetlenül a katonai szövetségeket.

Ettől az alig érzékelhető viszonytól azonban még maradhatna Ady Párizsban, hiszen szép ígéret járt vele, s „a sok régi fült párizsi nyárra úgy gondol, mint áldott lelki barikádra, ki megvédte az új harcokig”.

Hazulról szólítják s dalt kér Párizstól, búcsúdalt:

Dalolj, dalolj, Idegen fiad
Daltalan tájra megy, szegény.
Koldus zshivaját a magyar Ég,
Óh, küldi már felém.

„Páris, dicsőség, harc, szerelem ...” – amitől búcsúzik. – „Gyönyörű nap, utcák, terek, fák, nők, gyermekek, koscsik, nyárjósuló tavaszi tárlatok, díszek, idegenek s otthoniak, a Bois, virágok, vonalak, szabályok, kábitások. Ez a Párizs szép, de szebb volt nála az a régi három, amelyik után úgy vágyakoztam, amelyikben szépen, ostobán, de nagyon éltem, s amelyekre emlékezem, mégiscsak emlékezem. Minden kijózanodás halálos veszteség, de legszomorúbb, amikor az ember az ő szerelméből, Párizsból ábrándul ki.”

Ám a végleges válás fájdmát mégiscsak felváltja a megbékülés, a kiegyenlítőds reménye.

Utolszor még, s csöndben megáldom
Hogy vagy, s hogy nekem is voltál,
S aztán vissza, szívem, vén oltár,
Őrizvén örök ifjúságot,
Rajta megvidámult kereszttel
(Ujjhh, hátha Páris nem ereszt el).

Eleresztette. Nem volt, ami Párizsban marassza. De ha elváltak is egymástól, Ady költészete örök forrás s örök szépség gyanánt fogja megőrizni Párizs emlékét. Mint ahogyan mindnyájan, akik valaha az ő nyomait tapostuk ebben a csodás világban, Adyt és Párizst együtt zárjuk a szívünkbe.

Képek a mai Párizsból

Húsz év után Párizst viszontlátni és nem meghalni, bizonyára ér annyit, mint Nápolyt látni és meghalni. Hátha még olyan viszonylagos békeállapotában és hangulatában találnánk, mint legutóbbi ottlétem alkalmával, amikor a szélrózsa minden irányából ideözönlött külföldiek egy világkiállítás szépségei és érdekességei között adtak találkoztót egymásnak. Amikor az átkos Hitler nem fertőzte meg még egészen a szerencsétlen Németországot, és a balkezes Chamberlain esernyőjét nem fordította még ki a háború vad szélvihara.

Amikor a Szovjetunió hatalmas csarnoka egy korszakos átalakulás büszke eredményeit gazdag anyaggal és adatokkal tárta a népek érdeklődése elé. Amikor a falakat borító nagy térképen az orosz földön bányászott arany, ezüst, platina, opál, rubin, zafír, lapislazuli feltűzdelt ragyogó ékkövei mutatták a birodalom roppant területein feltárt termőhelyeket. Amikor átellenben, alig pár lépésre, a rablóhadjáratra készülő Németország nagyszerű gépeivel és remekbe készült optikai készülékeivel lepte meg a még a béke ábrándjában ringatózó lelkeket. Amikor Párizs kincses képtárait, múzeumait, történelmi és természeti látnivalóit a sok száz kiállítási csarnok lebilincselő látványosságai miatt csak elernyedtv kíváncsiság kereste fel az utolsó pillanatban.

Nemsokára egy új kiállítás gyönyörködtette, páratlan vívmányaival a békét áhító emberiséget: újsütetű gépfegyverek, ágyúk, aknavetők, vérszomjas katonák, hólyag diplomaták, kémek, kalandorok, frissen csapolt vérözön, majd egy be nem tartott szerződés, melynek a békét kellett volna biztossá, állandóvá tennie.

Nemcsak hús, de ötven év alatt is alig változott itt a világ. Sok mindent viszontláthatok, ami valamikor, hús vagy ötven évvel ezelőtt kedves volt a szívemnek, vonzó a lábaimnak. Íme itt a Strassbourg, meg a Sebastopol körül. Emitt balra a Sarah Bernhardt Színház (ó, amikor a nagy tragikát még a *Kaméliás hölgy*-ben láttam!). Jobbra a híres Châtelet Színház, melynek óceánná hamisított színpadán tengeri csatát játszottak, süllyedő hajókkal, dörgő ágyútűzzel, tengerészekkel. Máskor Tom Titet, a betörőkirályt adják, amint rendőrök üldözik a nézők páholyain keresztül s mennyezetről lecsüngő köteleken ő is, üldözői is átlendülnek a másik oldalra. Csakhamar Szent Jakab tornya előtt haladunk el, majd a Szajnához érünk.

A Szajna partján írt silány verseim s Ady gyönyörű Szajna-versei jutnak eszembe. Ma nem mernék egyetlen sort sem megkockáztatni, pedig a szépséges folyam kecses hídjaival, kanyarulataival, hajócskáival, horgászaival, légbemelkedő daruival egyenesen ingerlik a bűnbánó fűzfapoétát.

Amott balra a monumentális székesegyház, melyben Bonaparte a pápa kezéből kivett koronával császárrá koronázta magát s ahol Robespierre az ész istennőjét a Notre-Dame megszentelt oltárára ültette.

Távolról karcsú derekával az Eiffel-torony, lomha kupolájával a Szent Genovéva sírja fölött épült Panthéon, a Napóleon sírját őrző Rökkantak Palotája s a negyven halhatatlant tápláló Akadémia.

Aztán a hídon átkelve elénk tárul a tündéries virágorgiában tetszelgő Tuileriák kertje, a Garousel diadalkapuja,

Gambetta szobra, s hatalmas négyszögben a hajdan itt tartott farkasvadászatokról Louvre-nak elnevezett mesésen gazdag kincstára a művelődés legbecsesebb drágaságainak. A Louvre ablakából egy király adott jelt a véres Szent Bertalan éjszakára.

Minden olyan régi ismerős, a Cluny Múzeum, a Luxembourg-kert, a Szent Mihály körút, a főiskolák, a keskeny és füstös utcák, a hullámozó tömeg, kávéházak és kioszkok, sőt – uram bocsá’ – még az ízléstelen utcai illemhelyek is. Hiába, hogy Párizs „a fény városa és a városok fénye”, hiába, hogy évszázadokon át a civilizáció zászlaját lobogtatta, hiába nagy haladása a művelődés minden területén, a legkonzervatívabb város a világon.

Égő vágytól s a viszontlátás kimondhatatlan örömétől eltelve, első utam a Szajna-partra, a régi könyvek, képek, metszetek kilométerekre elnyúló kiállításához vezet. A bouquinisták könyvesládái – mondta egy szakértő – az egyetlen szabadban található antikvárja a világnak. S itt nézhetsz, turkálhatsz, olvashatsz rogyásig, anélkül hogy vásárolnál is könyvet. Mert Párizsban, újak vagy régiek, a könyvek is drágák. Talán emiatt is az üzlet nem megy olyan jól, mint hajdanában. Aztán az új könyvek boltosai közül sokan árulnak ócska könyveket is, s a heti piacok alkalmával a mindenfajta áru között régi könyvek egész halmazára bukkanunk. Sok asszony, aki húst, zöldséget, kendőt, törülközőt vásárol, a férjét alig tudja elhúzni utcai piaci olvasmányától.

*

Illendőségből és hálából, hogy kiutazásomat elősegítette, csakhamar ellátogattam a román követségre. A Diadalkapu és a Champs-Elysées közelében, nagy írókról – Victor Hugo, Byron, Balzac, Chateaubriand – elnevezett előkelő utcák szomszédságában, a Brémontier utcában van a követ-

ség épülete. (Brémontier mérnök volt, aki a gascogne-i mocsarakat termőföldre változtatta.)

A konzul vagy helyettese nagyon szívélyesen fogadott, élénken érdeklődött utam sikere és célja felől, s kívánságomra a *Scînteia* legújabb számával is megörvendeztetett. (Hazai híreket olvasni idegenben a legnagyobb élvezet.) Később is, mikor a magyarországi események miatt az útlevélben megszabott időben és irányban hazatérésem lehetetlenné vált, minden formáság és költség nélkül lehetővé tette, hogy Párizsban maradhassak, majd Jugoszlávián keresztül hazajuthassak. (Hasonló készséggel mozdította elő a szerb-román határ zavartalan átlépését a belgrádi fiatal román konzul is.)

Szenvedélyes gyalogjáró lévén, hosszasan sétáltam Párizsban ismert és ismeretlen tájakon, miközben egy-egy parkban, épületben jeles írók és művészek szobrait, történelmi alakok lakóhelyeit s életsorsukat jellemző és megörökítő jeleket találtam, vagy feliratokat, melyek fontos történelmi vagy társadalmi eseményre világítanak rá.

A Monge utcában, ahol egykor a Napsugárhoz címzett szálloda ötödik emeletén laktam családommal, hiába kerestem a „napsugarat” az épület homlokán, a vendégszobákat lakásokká alakították át. De örültem, hogy az átellenben levő kis parkban Voltaire szobra még áll s a jog és igazság nagy védője finom gúnnyal néz le ma is az elveit felejtő honfitársakra.

Felfelé kapaszkodva a Panthéon irányába, a régi római arénára, a hatalmas amfiteátrumra akadtam, melynek egyik falán ez a felírás olvasható:

Itt született meg időszámításunk szerint a második században Párizs városi élete. Tízezer ember helyezkedett el Lutécia arénáiban, ahol lándzsaviadalok követték a gladiátorok küzdelmeit és vadállatok harca a drámák és vígjátékok előadásait. Polgár, aki erre jársz, gondolj Párizs ez

első emléke előtt arra, hogy a múlt városa a jövő városa, s reményeid városa is.

Egy falragasz érdekkeltő ünnepségre hívta fel a figyelmet. Franciaország cionista szövetsége a Wagram-teremben 1956. október 23-án az alábbi programmal ünnepel: Tétel: Izrael, Franciaország és a szuezi bonyodalom.

Más helyen a Kommunista Párt egy nagyobb szabású, kétnapos ünnepélyre Vincennes-be hívja meg az elvtársakat és az érdeklődő közönséget.

Ellátogatok a Dôme-Coupole és a Rotonde kávéházakba és ezek környékére, ahol Lenin és elvtársai találkoztak.

A Malakoff rakparton találjuk Analole France szülőházát (XVII. századbeli sötét, naptalan, barátságatlan épület), rajta márványtábla:

Itt született Anatole France 1844. április 16-án s e házban lakott 1844-től 1856-ig.

A Sèvres utca egyik antikvárium üzlete kirakatában díszleg Hitler közismert arcképe és Louis Vignon könyve a *Mein Kampf*ról, a hitlerista elméletről. A Raspail körút 66. számú könyvkereskedése kirakatában csupa héber könyv. A Cujas utcai sarki könyvesboltban csupa marxista kiadvány. A Sommerard utca 22. számú házáról megtudjuk, hogy rövid ideig itt lakott József Attila. Az Amsterdam utcában, szemben a Szent Lázár pályaudvarral és a Terminus kávéházzal, melyre 1894-ben az anarchisták bombát dobtak s ahonnan pokoli irammal özönlének alá a gépkocsik százai, sokáig lakott Heine.

A Matignole fasor (avenue) egy tisztásán több száz jól öltözött férfi és nő. Valamennyi kis kézitáskával, csipesszel felfegyverkezve. Mi az isten csudája van itt? Hát Párizs szenvedélyes bélyeggyűjtői, akik itt csereberélnek bélyegeket, mégpedig a legnagyobb csendben, a legillőbb formák között.

Meghívást kaptunk a Magyar Népköztársaság párizsi követségétől a Vergennes utcai Magyar Házba (Maison de Hongrie), ahol filmet fognak bemutatni: *Kati és a vadmacská-t* és a *Gábor diák-ot*. Mindkét darab, de főképp az első, rendkívül kedves, pompásan szórakoztató játék.

Egy közelebbi este már nagyon kívántam látni Brassai kisfilmjét, a kitűnően kiválasztott *Ameddig állatok lesznek* címűt, mely a cannes-i fesztiválon dicséretben részesült, s amelyet ma nemcsak egész Franciaországban, de számos külföldi országban is játszanak, Romániában is.

Az egyik párizsi moziban egy bányászdarab után került színre. A vincennes-i állatkert elefántjai, vízilovai, zsiráfjai, madarai, struccai s végül majmai szerepelnek, akik egész balettet ugrálnak végig földön és fákon. A különben hangtalan darabot pompás zene kíséri.

A színházak közül a leggyakoribb látogatója voltam a Comédie Française-nak, ahol akárcsak a régi világban, főképp a Molière-darabok kerülnek színre és vonzanak állandóan nagy közönséget. Élvezet volt kitűnő színészek játékában viszontlátnom az *Úrhatnám polgár-t*, a *Képzelt beteg-et* (ennek előadása során lett rosszul a nagy vígjátékíró és halt meg röviddel azután), a *Tudós Nők-et*. Több filmet, óriási műsorszámokkal, balettekkel, divatrevükkal, híradóval és magas helyárrakkal, nem tudtam igazán élvezni. Az üzletszerűség kénhidrogén szaga elnyomta bennük a művészi értéket. A Párizsban vendégszereplő magyar cirkusz nagyszerű produkciói, mint a zsúfolt házat, engem is elragadtak.

A Louvre-ban még ott áll unottan, rokkant karjával a női szépség ideálja, a *Milói Vénusz*. S fenn a festmények között híres vetélytársa, a mélabús mosolyú *Mona Lisa*. A nemrég tördőfést kapott szerelmes asszony egyre várja egykori elrablóját, a hóditó taljánt, akitől oly nehezen tudott megválni.

Lenn az antik szobrok kincses gyűjteményében az egy csoportban levő Traianus művek, a nagy császár és hozzátartozói kifejező képmásai kötnek le hosszabb időre. Sokan bámulják, akárcsak hajdanában, a másoló művészeket is, akik némelyike mindjárt ott a helyszínen jó áron elsüti munkáját.

Benézünk az impresszionisták kiállítására – az Orangerie-ben –, honnan szép időben, amilyen hónapok óta nincs Párizsban, gyönyörű kilátás nyílik a Concorde térre és az Elisiumi mezőkre. A kilátást egyébként a nap kedvezése esetén is csak felemásul lehet élvezni, annyi autó robotog föl-alá, keresztül-kasul, s fekszi meg roppant tömegével a világ egyik legszebb terét.

Az autóforgalom egyébként, amíg a benzinhiány bele nem rontott, szédítően és veszedelmesen nagy volt. A „szaladj te is, pajtás” jelszavával rohannak az emberek, ijedősen, elszántan, vakmerően az átjárókon keresztül s a balesetek krónikája szomorúan gazdag. Gépkocsin aztán kimenekülni ebből a fergeteges forgalomból Párizs gyönyörű vidékeire, Versailles-be, Trianonba, Saint-Cloudba, Port-Royalba, a Rambouillet-palotához (Molière nevetséges précieuse-einek hazája), Meudonba, Malmaisonba, s visszatérni a széles, tükörsima, kivilágított, nagyszerű autópályára Párizsba, nagy megkönnyebbülést és felfrissülést jelent.

Új volt és mély benyomást keltő a Sceaux-ba rendezett kirándulás. Valamennyi Baedeker és más útleírás elbűnhődött e viruló völgyektől övezett, bájos kis város és emlékei pazar szépségeinek valósága előtt. Nem szólva az egykor itt rendezett tündéres éjszakákról, melyeket táncok, színjátékok, lovagi szolgálatok tarka és színes változatai töltöttek ki, Voltaire-t látjuk, amint szobájába zárkózva még a redőket is lebecsátva, gyertyafény mellett írja a *Zadigot*, s meglepődnek előttünk a színészek, akik XIV. Lajos kedvére játsszák a *Phèdre-t*, s több mint száz évre rá, a Thermidor

9 után lezajló *Bal des victimes*-et, amit a vérpad előtt megmenekült foglyok rendeztek. Itt írta Chateaubriand alacsony házikóban *Les Martyrs* c. költeményét, az *Utazás Párizstól Jeruzsálemig* című útleírását, és kezdte meg a *Sírontúli emlékiratokat*. Itt a világhírű Pierre Curie és Marie Curie síremléke, s az iskola, mely e kiváló tudósok nevét viseli. A pompás parkban jeruzsálemi fenyők, libanoni cédrusok, görögországi platánok, granadai babérok, floridai magnóliák, amerikai tölgyek. A kastély előterében húzódó erkély aljában egy elragadóan szép tó csillogtatja tiszta és hullámtalan tükrét.

Âsnières-ben vagyunk. A Szajna felől érkezünk oda, és a széles hídról és tágas előtérről pompás kilátás nyílik a Szajnára, a túlsó part mozgalmas életére és Párizs sok kiemelkedő nevezetes építményére.

A már 35 ezer lakost számláló peremváros, melyet tavasszal, nyáron és kora ősszel sok kiránduló (főképp csónakázó) látogat, gazdag gyártelepekben és műhelyekben. A Levallois-híd közelében sorban következnek a Citroën-művek, a Block-Adco, a Régie National Renault. Udvarain rengeteg a sebesült gépkocsi. Mindenütt tiszta, emeletes épületek pázsitos telkek.

Visszatérve a nagy körutakra, órákon át szemlélem az elvonuló női divatot, mely tetőpontját az Opera körül, a Rue de la Paix, az Avenue de l'Opéra-n, a Faubourg Saint-Honorén és a környező utcákon és boulevard-okon éri el. A kirakatokban csodás selymek, kosztümök, bútorok, szőnyegek, vázák, kristályok, ékszerek. A prémes, tollas, szőrös, gyöngyös, virágos kucsmák egyforma formái százféle díszekkel versenyeznek. Az áraikkal is. Kétszáz franktól 3–4 ezer frankig.

Az ebédárak is ekként változnak. Itt 350–400 frankért kapok egy háromfogásos jó ebédet itallal, fogpiszkálóval, a szomszédban egy ételért (borjúhús rizzsel, nagy tányér bél-

pecsenyéért) 550–780 frankot fizetek. Egy amerikainak nevezett tengeri rákért 1100 frankot kellene fizetnem. Egy-egy még elfogadható vendéglőben töltött vagy töltetlen lóhúst kínálnak az étlapok 180–240 frankért. Egyék meg! Akkor inkább kagylót, békát vagy csigát eszem, ami 400–450 frankba kerül.

A kiszolgálás mindenütt előzékeny, figyelmes; a párizsi nők, magánosok, üzletbeliek és hivatalban dolgozók egyaránt, tékozlóan osztják nyájas mosolyukat s cselekvőkészségüket. Veszedelmes átkeléseknél megfogják a karodat, magukkal visznek a biztos oázisra. A földalattin fiatalabb férfiak és nők az öregeknek azonnal felkínálják a helyüket. (Haj, csak ilyenkor ne jutna eszembe a *Fekete kolostor!*)

Az áruházakban mindent kap az ember. Sok ilyen nagy magazinban a Szolgálj ki magad jelszóval magadhoz vehetsz egy csinos, bőszájú táskát s megrakhatod mindazzal, amit vásárolni akarsz. Távozáskor aztán bediktálsz és kifizeted, amit vettél s a táskát visszaadod. Ha szükséged van rá, kétszáz frankért le is fényképeztetheted magad.

A párizsiak, mint általában a franciák, műveltségükkel ellentétben még mindig a babonás hit rabjai. Több kirakattban teknősbékák mászkálnak és mellettük a biztató reklámjuk: szerencsét hoznak a családnak. Az egyik párizsi nagy napilap minden számában ott a rendes rovat, ki melyik hónapban és napon született, aszerint lesz szerencsés vagy szerencsétlen, bölcs vagy buta, nyugodt vagy ingerlékeny természetű stb.

A szellemidézésnek is sok a híve. Épp a Père Lachaise temetőben egy márványsíremlék előtt, mely telides-teli volt élő virágokkal, nagy csoport (többnyire asszonyok) rózsa lekegyeletét A. Kardeck, a spiritiszta bölcsélet megalapítója előtt.

A régi Párizsban, az úgynevezett komfort csak előkelő, gazdag családok kedvezménye volt, ma szinte általános a

felvonó, fürdőszoba, beépített szekrény, meleg és hideg víz, villanyvilágítás, központi fűtés. (Ez utóbbi azonban fogyatékos; a gázfűtéshez szokott magamfajta idegen az ősz és a tél hidegét megszenvedti Párizsban.)

Igazi meleget testileg és szellemileg a nagy könyvtárakban, főként a Bibliothèque Nationale-ban találunk. Micsoda isteni intézmény! Mennyi könyv! Az irodalom és tudomány minden területéről, minden korából. S milyen szíves készséggel, szakértelemmel járnak a kezedre, hogy hozzájuss a kívánt műhöz. A *Marseillaise*-ről például sem könyvesboltban, sem antikváriusnál nem találtam könyvet. Mindössze egy háborús regényt *La Marseillaise, Allons enfants de la patrie* címmel, aminek semmi hasznát nem vehettem. Ellenben a Nemzeti Könyvtár szuterénjéből a szolgálatkész tisztviselő négy könyvvel lepett meg, amelyek bár nélkülözik a monográfia jellegét, mind a világjáró harci dallal és költőjével, Rouget de Lisle-lel foglalkoznak.

Látogatás halhatatlan halottaknál

Párizs káprázatos fényei, féktelen gépkocsi-forgalma, utcákon és tereken, áruházak, színházak, kávéházak, mulatóhelyek tájkán torlódó tömegek, kirakatok és hirdetőoszlopok kábítóan és csábítóan tarka látványosságai bizonyos idő múlva még a legerősebb ideget is próbára teszik. Hiába menekülsz a földalatti vasút útvesztőibe vagy a képtárakban, múzeumokban, könyvtárakban kínálkozó száz meg száz béketanyára, ellenállhatatlan vágy fog el, hogy egy időre a legnagyobb csönd birodalmában élvezd azt a kimondhatatlan jóleső érzést, hogy végre egyedül lehetsz.

Bájosabb helyet elképzelni is alig lehet, mint Sceaux-t, a Párizs környéki tízezer lakosú városkát és a hozzátartozó igézően szép parkot. Festői ligetek, hattyúkkal benépesített tavak, lépcsősen emelkedő kilátók, napfényben tündöklő

szökőkutak jutnak eszembe, ha nevét kiejtem. És sok-sok történelmi és irodalmi emlék, mely a magunkfajta ember számára tán még a természet és a kertészet csodáinál is megragadóbb.

A nagykiterjedésű park a híres Colbert-palota helyén létesült, s ahol valamikor a Napkirály szórakozott, s a forradalom tüze lobogott, ma békés polgárok sétálnak ápolit sétányokon. Innen indul az út Chatenay-Malabryba, Chatenay-Aulmayba és Robinsonba, a hatalmas gesztenyefa ágaira 1848-ban épült vendéglő felé, mely a párizsi költők és művészek kedvenc tanyája. Felsorolni sem tudnám az irodalmi és művészeti emlékek, történetek és *bon mot*-k sokaságát, melyek ott minden házhoz, kőhöz, fához fűződnek.

A franciák büszkén mutogatják Du Main hercegnő, a „nagy Condé” unokájának palotáját, melyet Balzac megénekelt, a templomot, ahol Florian meseköltő nyugszik, a provence-i költők tiszteletére állított emlékművet. Egy lélegzetre beszélnek el, hogy Chatenay-Malabryban halt meg Sully-Prudhomme, az érzelmes parnasszista költő, itt írta Gounod *Romeo és Júlia* című operáját. Itt dolgozott Chateaubriand, a Bourbonok lelkes híve, és Voltaire, aki egy kínos ügye miatt megugrott Párizsból és Chatenay-Aulmayba vonult vissza, hogy egy szál gyertya mellett írja meg a *Zadigot*.

Nemcsak a múlt, a modern kultúra is méltóképpen képviselve van Sceaux-ban. A város utcáin sétálgatva, szemembe ötlött egy épület homlokzatán: Marie Curie Líceum. A radioaktivitás nagy kutatója nevééről iskolát neveztek el. Nem messze az iskolától szerény kis temetőben nyugszik a tudós család: Pierre Curie, Marie Curie és leányuk, Irène Joliot-Curie. Ide, övéi mellé temették most el a lángeszű tudóst, a béke nagy harcosát.

Költői szép temetőben nyugszik Frederic Joliot-Curie. Mi mégis úgy érezzük, hogy aki egész életét a tudomány

haladásának, az emberiség jobb jövője ügyének szentelte, akire az egész világ tisztelettel tekint, annak a Panthéonban, Jean-Jacques Rousseau, Victor Hugo és Émile Zola mellett volna méltó helye. Az alakját és életművét megörökítő szobornak ott kellene állania Franciaország halhatatlanjai között.

Borús délelőttökön vagy kora délutánokon bármelyik temetőbe beléphetsz s néhány hivatalos személyen vagy egy-egy érdeklődő idegenen kívül, akiket az útikalauz irányított ide, élő embert alig látsz, a halottak pedig nem ragyognak, nem zakatolnak, nem tolonganak. Robinson elhagyott és rejtelmes szigetén jársz kis és nagy Péntek nélkül, egy végeláthatatlan labirintus szűk és bokros ösvényein, névvel jelölt névtelen halottak és nagyszerű költők, művészek kőbe faragott sorai között.

És televízió nélkül is tele vízióval szemléled a halhatatlan szellemek sugárzó képmásait: eléd varázsolódik a kor, amelyben éltek, a mű, amit alkottak, a hatás, amit kortársaikra s a jövőre gyakoroltak. Költők dalai lobbannak a szívedben, isteni muzsika dallamai zsongnak a füledben, történelmi korszakok szédítő szárnyain szállsz az emberiség szebb jövője felé.

Íme, itt vagy a Pere Fachaise temetőben. A másfélszáz párizsi sírkert közül a legnagyobbban, a leghíresebben. Egy jezsuita atya teremtette meg, keresztény-katolikus hívők számára, s ma, együtt vannak benne valamennyien: protestánsok, zsidók, mohamedánok és egyéb vallásbeliek.

És nézd, fenn a magasban sötét füstfelhők kavarnak az ég felé, a „pogány” halottégető egy könnyebb, tisztultabb, természetesebb temetkezésre tanítja az előítéletekben megavasodott társadalmat.

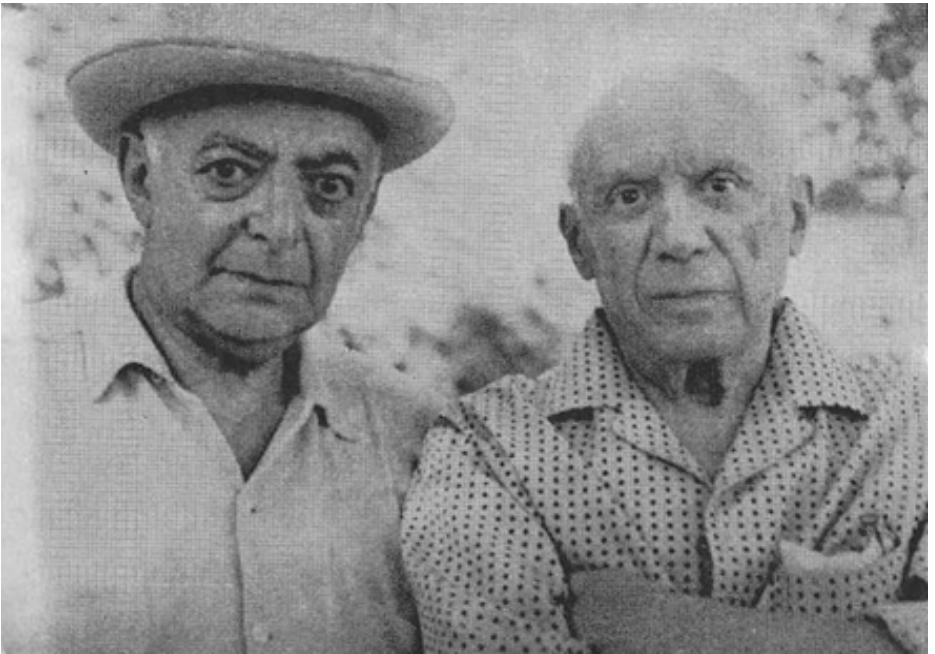
A görög stílusban épült Columbarium ajtaja előtt gyászoló család és kísérei csoportja várja a drága hamvakat, hogy a négyszögbe futó árkádok alatt virágokkal díszítve

elhelyezze őket. Minő változás az idők folyamán! Az inkvizíciók borzalmas máglyáitól az auschwitzi még rettentesebb tűzpoklon keresztül a halotthamvasztás békés, kiegyenlítő aktusáig!

Valamennyi emlékmű valamely képet, mozzanatot idéz fel előttünk a múltból. Mintha Heine felkiáltását hallanók a veronai amfiteátrum küszöbén: „Úgy tetszett, mintha a Gracchusokat látnám átszellemült mártírszemekkel! Tiberius Sempronius, veled fogok szavazni az agrártörvényre!” S itt látta Heine Caesart, Brutust, Agrippinát és a többi római, míg szellemeik egy jeladásra el nem tűntek a szeme elől.

Abélard és Héloise gót stílű, hatalmas mauzóleuma előtt állva, kilencszáz esztendő távolából a sötét középkor egy megkapó és megható látványa csap meg bennünket. A skolasztika ködös elméleteit, vitáit, viszályait, barbárságait látjuk megtestesítve az egymás mellett fekvő holtig hű emberpár meztelen holttesteiben, mintha boncoló asztalra vinnék őket. Abélard az apát leányát vagy hűgát nemcsak latinra, görögre, héberre tanította, hanem a szerelem élettanára is, s emiatt szörnyű tragédiába fulladt a szerelmük. A hírneves szerzetes, a dialektika mestere, fáklyavívó a középkor nyomasztó sötétségében, titokban már férj és apa, barbár erőszak áldozata; a fiatal, bájos lány titokban már hitves és anya, távoli kolostor vigasztalan elhagyatottságában éli napjait. De sem idő, sem távolság nem töri meg az egymásra talált szíveket és sírig tartó hűségük, megható levelezésük irodalmi értékévé válik. Milyen érdekes, hogy hamvaikat, engesztelésül, egy „igen előkelő és hatalmas” apátnő szállíttatta Chalons-sur-Saône-ból a Père Lachaise temetőbe!

Alfred de Musset, a romantikus irány egyik legtehetségesebb képviselője, szintén szerelmi tragédiát élt át, ha nem is oly végzetszerűt, mint amazok. George Sand boldogította

Brassai és Picasso

Brassai: Az éjszakai Párizs c. albumból —→

és bolondította, de az *Elle et Lui*-ben szakításukat mégis az *Éjszakák* kiváló költője rovására írta. Ady nem tudta megbocsátani a könnyen és könnyelműen szeretkező asszonynak, hogy a gyöngéd, lovagias és gyöngye szervezetű költő halálát hamis szerelmével és hűtlenségével siettetette.

Musset síremlékét állandó érdeklődés és friss virágok illata lebegi körül. Az arcán előmlő bágyadtság nincs arányban egykori szép, egyenletes, olajbarna képével és barna szemével, még kevésbé lírája bájával, emelkedettségével. Ám a szomorúfűz, melynek sápadt levelei cirógatják álmodozó fejét, hű kifejezője a vérző élményektől megsebzett nemes léleknek és korai elmúlásának.

A lanttal ékesített emlékművön felsorolva munkáinak egész sora, de mindezeknél többet mond az a pár rímes sor, melyben a lényéhez oly közel álló bánatos fát kívánja társául:

Ha meghalok, kedves barátaim,
Legyen szomorúfűz a síromon,
A sápadt szín busongó lombjain
Nekem oly édes, drága rokonom,
Könnyű lesz árnya, mit a földnek ad,
Ahol majd alszom örök álmomat.

Szegény Chopin még gyötrőbben fetrengett Kirke há-lójában. Még csak negyvenéves volt, mikor meghalt, de csak így szabadulhatott meg nohanti rabságából.

A köemlék közepén a nagy zeneköltő domborművű mellszobra. A zene múzsája koszorúval a kezében, lehajtott fővel gyászolja. Mellette könnyű vázában friss virág, melyhez, csak amíg ott állok is, újabb bokréták csatlakoznak. (A halálos csend e megzavarását örömmel bocsátom meg a lelkes hódolóknak). Aláhulló lepel, lant és felírások egészítik

ki az ünneplő világ, az egykori kartársak, jó barátok hűségét, háláját. A felírás:

Frédéric Chopin

Lengyelországban, Zelazowa Wolában, Varsó mellett született
Meghalt 1849. október 17-én.

És most lássuk sorban a kőbe faragott többi nagy zenészt. Rosszsinnek csak a mellszobra van itt, a hamvai távol, Firenzében, ahol az *Othello*, *A sevillai borbély*, a *Tell Vilmos*, amiket, mint többi darbjait is, bámulatos könnyedséggel és gyorsasággal írt meg, egyformán élnek a művelődés gazdag kincsestárában. Bizet *Carmen*je messze időkre megőrzi kiváló szerzője nevét, Bellini, Cherubini, Boildieu méltán egészítik ki a Père Facheise-ben nyugvó zeneköltők sorát.

A régi halottak emlékeitől megválva még egy vonzóan költői és egyszerűségében is művészi, új emlékmű vonja magára váratlanul figyelmünket. Enescu nyugszik itt, a román géniusz világhírű képviselője, a kiváló alkotó, a nemzetköziségében is hű hazafiság, az örök szépség kultuszában való felolvadás megragadó példája. A főúttól balra pár lépcső s egy fákkal szegélyezett tágas teraszon találjuk virágokkal díszített kősíriját, melyet gondosan kidolgozott vaskerítés vesz körül. Az Enescu-síremlékhez sokan látogatnak el a nagy művész honfitársai, művészbarátai, francia tisztelői és egykori tanítványai közül.

No és hol van Honoré de Balzac? Az új – polgári – társadalom prózai költője, az irodalmi hélióta és ciklopsz, aki ennek a társadalomnak nemcsak szellemi akarását, hanem a pénz és dicsőség utáni vágyát, bűneit és betegségeit is megrajzolta.

Mellszobra távolról sem tudja visszatükrözni a bonyolult szellemű és életű regényírót, aki a francia lelket, a párizsi életet megdöbbentő őszinteséggel és hűséggel tárta fel.

A felírás csupán egyhangú, száraz adat:

Honoré de Balzac
Született Tours-ban, 1799. május 20-án
Mehalt Párizsban, 1850. augusztus 18-án

A keresztrel ékesített emlékmű egyik oldalán sógora, Vivandalin gróf neve, másikon ennek nejeé, aki született Hanska grófnő, Ruska Éva grófnő, Honoré de Balzac özvegye. Elöl a szobron faragott vastag könyv, egy pohárban írotoll és virágok, köztük pedig az író híres művének címe: *La Comédie Humaine*.

Hosszabb barangolás után jutunk fel Moliére-hez, aki a szomszédos La Fontaine-nel együtt a Napkirály korába és udvarába világít be szatírája és komikuma soha ki nem alvó éles fénysugaraival. A véres és vesztes háborúk nép-
pusztító zavarai közt pazar kiállítást rendez a szélhámós álszentek, a tudós nők, a tudatlan orvosok, az önkínzó fősvények, az úrhatnám polgárok, a nagyképű Tartuffe-ök, a képzelt betegek és sok más gyöngé és hitvány alak beszédes fotográfiáiból. „Az állam én vagyok” – gögös és kényúri szólására cáfolatul az örök emberi nagyság és igazságosság egyedül üdvözítő uralmát követeli. S a jutalom? Íme, korabeli sírfeliratának négy első sora:

Megujtád az udvart és a várost – –
S mi volt ezért minden jutalmad?
A franciák biz pirulhatnak mármmost,
Hála helyett hálátlanságot adtak.

Béranger, a péronne-i nyomdászinasból a legnépszerűbb költővé nőtt chansonnier és politikus, akihez a párizsi lanygos szellők elhozzák Judith Frère, az állítólagos Lisette csókjait, akinek a nép volt műzsája, s bálványa Napóleon, akít félmillió munkás és kispolgár kísért örök nyugalomra

s reakciós hullámok még a sírban sem hagyták pihenni s Molière és La Fontaine örökösének hirdetik a megértő kritikuskok, ugyancsak itt nyugszik közös sírban küzdő és elbukott barátjával, a harcos Manuellel. Lenin érdeklődéssel olvasta, Gorkij a műveit adta ki, Victor Hugo, Goethe, Heine, Lamartine, Stendhal nagyra becsülte, Petőfi meg rajongásában a világ legnagyobb költőjének magasztalta. A *Szenátor úr*, a *Csempészek*, a *Koldusok*, a *Jeanne la Rousse* s megannyi más demokrata szellemű költemény költője a Kapital készülése idején már a nép fiának vallja magát, barátságot tart Saint-Simonnal, Lamennais-val, zengi a népek szövetségét, az emberiség békéjét.

De a Père Lachaise-ban nyugosznak még a nyugtalan forradalmárok, az 1832-i felkelés vértanúi, az 1871-es Kommunión áldozatai, a demokrácia, a haladás nagy bajnokai: Blanqui, aki börtönből börtönbe vándorolt elszánt küzdelmei során, Michelet, a francia forradalom lelkes történetírója, Beaumarchais, ama Figaro szerzője, ki a színpadról leckézteti meg a „születni méltóztatott” arisztokratákat, Börne, az ötletes német találós élcsek szerzője, Ledru-Rollin, a szociális szellemű politikus.

Itt nyugszik a melegszívű, bájos írású Alphonse Daudet, aki Szomory Dezsővel tartott barátságot, s itt az alacsony-sorú lányokból híres művésznőkké vált Rachel és Sarah Bernhardt. Az első tragika síremlékén csak a név: Rachel. Felette koszorú, előtte kard és tör. Sarah egyszerű sírköve alján művirág mellett friss virágcsokor, de nem kamélia. Közeliükben, szintén a zsidó temetőben, a Rotschildok családi sírboltja.

A Père Lachaise halottai még: Désaugiers, Delavigne, Sully-Proudhomme költők, Bartholomé, Ingres, Corot, Bosio neves festők és szobrászok, Talma, a híres színész, ki Napóleont táncolni tanította. (Bár megtáncoltatta volna!)

És most el a Montmartre-i temetőbe, Heine sírjához. Kiáltuk oda neki: „Veled szavazunk, Heine, a népek barátságára, a copfok és hazugságok kiirtására, a gög és hatalmaskodás megsemmisítésére!”

Ady a Père Lachaise-ben kereste nagynevű kartársát és lelki, szellemi rokonát. Nem találta ott, ide pedig aligha jutott el. Pedig sokat tudtak volna mondani egymásnak. S Ady, a még esedékes saját szobra helyett láthatta volna Heine mélabúval fátyolozott alakját, szétválasztott sűrű haját, nemes veretű homlokát, kifejező arcvonásait, s alig hihette volna, hogy egy matrac-sír pokoli gyötrelmeitől összetört test ilyen izmos és szálas kőalakká magasul.

Itt pihent el az ő szerelmes városában, Párizsban. A „szabadelvű” Bécs emeltette a szobrot. Heine sírja fölött széles hídon át tömegek sodródnak, autók robognak, vidám élet zajlik. E hangok kedvesek lehetnek a költő mellett nyugvó francia grisette-nek, aki nem szerette a németeket, nem ismerte a költő-férj egyetlen versét sem, még a temetés előtt is elmenekült. De bocsássuk meg mind e vétkeiket (még a hibáit is), mert Heine szerette, akárcsak Petőfi Szendrey Júliát, s Mathilde inkább hagyta, hogy férje haját, szakállt növelessen, semhogy szarvakat rakjon férje gondterhelt homlokára.

A Montmartre-i temetőben Heine sírja körül mint bolygók keringenek szellemük sugárzásával Stendhal (Beyle),

a női lélek nagy ismerője, aki „írt, élt, szeretett”, Théophile Gautier, a romantikusok vörös mellényű titánja, Renan, a Jézus élete bátor bűvara, a két Dumas, apa is fia, egyik a *Monte Christo*, másik a *Kaméliás hölgy* agyonolvasott és agyontapsolt szerzője (közelben az eredeti kaméliás hölgy, Alphonsine vagy Maria Duplessis sírja). Offenbach, a szívek kedélyes vidítója, Berlioz, a kóristából lett nagy zeneköltő, a Rákóczi-induló ihletett komponistája, Patti Adelina,

a női Caruso, Halévy, Meilhac, Murget. Udvariatlanság volt idáig elkerülnünk kora egyik legbájosabb és legünnepelebb asszonyát: Madame Récamier-t, a divat és elegancia mintáját, irodalmi és szerelmi központot. Kár, hogy nem récamier-n nyugszik, ahogy Canova megmintázta. Tiszteelői még negyven éven túl is hízelgően magasztalták szépségét, de ő lemondó kézlegyintéssel háritotta el a mondva-csinált bókot: „Nem igaz, vége már mindennek, a szavojai gyerekek nem néznek többé utánam, ha előttük elmegyek.”

A harmadik, a programba vett nagy és népes temető, a montparnasse-i. Rosszkor jövök, mert teljes némaság helyett földet ásó, utakat javító, talicskákat tologató munkások, s ezek felügyelői fogadnak. De már mindegy, temetőből nincs visszafelé. Kivált, hogy mindjárt egy nagyon érdekes síremlékre bukkanok: Dreyfus Alfred ezredes, a Becsületrend Commandeurje. Nem író, nem művész, de szenzációs sorsával költészet, irodalom is sokat foglalkozott. Nagy védői közül Labori itt a közelben, Zola a Panthéonban. A művészien megfogalmazott emlékmű homlokán egyetlen aranybetűs héber szó, lenn pedig a név és rang.

No de hol az engemet leginkább érdeklő Hégésippe Moreau sírja? Valahol messze fenn, rejtett ösvények és sírkövek kusza során, alighogy ráakadunk. A költő bronz mellszobra elég tiszta (tán az eső mosta időnként fényes sárgára), de a puszta kerítés körül és azon belül rothadt gyökerek, száraz falevelek. A *Myosotis* költője sokat ígérő tehetség volt. Annak méltatta Saint-Beuve is, míg Petőfi egy versét (*Egy emlék a kórházban*) lefordítva, keserűen fakad ki: „Franciaország egyik legszebb lelkű és legszerencsétlenebb költője. Született Párizsban 1810-ben s meghalt 1838-ban sok évig tartó koldus nyomor után egy kórházban, Isten és embertől elhagyatva ... Nyolcévi koplálásának díja

pompás temetés volt.” Sírkövén Pierre Dupont-nak, a jeles parasztköltőnek pár elmosódott verssora s a felírás:

Barátai és bámulói által megindított gyűjtésből 1810–1838

Bezzeg Baudelaire-nek előkelő sírhely jutott mostohaapja, Aupic tábornok, egykori nagykövet sírboltjában. Adóságait az idő elmosta, akárcsak a Balzacéit, de a *Romlás virágai* sokáig meg fogják őrizni emlékét.

A neves halottak közé sorakozik Sainte-Beuve is, a legkiválóbb francia kritikus. Hétfői híres csevegései mellett békésen osztozott Victor Hugóval ennek bájos hitvésén, s a különleges házasságtörést (Hugónak is volt egy állandó barátnője) könyvben tárta a nyilvánosság elé. Proudhon, „a tulajdon lopás” jelszó kikiáltója, félszeg utópista, Raspail, a júliusi forradalom derék harcosa, Leconte de Lisle, színgazdag költemények és Guy de Maupassant, remek novellák világszerte olvasott szerzője.

De hat óra délután. Harangoznak. Az örök zárni kezdik a kapukat. Ki tehát a temetőből, különben még itt rekedünk éjszakára! A kimerült Robinson fellélegezve száll a mentőhajóra, de sohasem felejtí, mit élt át, mit tanult az elhagyott rejtelmes szigeten, a legnagyobb csönd birodalmában, halhatatlan halottak társaságában.

Párizs asszonyai

Franciaország gazdag és ragyogó szépségű fővárosának, Párizsnak asszonyairól szeretnék mesélni, a francia nőkről, akik a fény városába ma is életet, tartalmat visznek, s a világ legforróbb vágyódását, a Békét melengetik szívükben. Ha vágyuk nem is hatotta még át a kormányférfiak politikáját, ők egyre nagyobb odaadással küzdenek a háború lidércnyomása ellen. Az algériai végzetes kaland

veszedelme, amely annyi drága vért és oly sok anyagi áldozatot követelt, a nem politizáló anyák, hitvesek lelkében is ébren tartja a békés megoldásokra törekvő vágyat. Ez a már-már válságot idéző hangulat a napi munka, tördés, szórakozás látszólag sima és nyugodt felszíne alatt mély hullámokat ver a nők világában is. A két világháború borzalmai és kárai után minden katona pusztulása gyötrelmes kín az asszonyi szíveknek.

Még az idegen is, aki csak a csodás szépségeket, a kincses kultúrát jött élvezni Párizsba, mély részvétellel látja a válságos vergődést, a néppusztító bonyodalom útvesztőjéből kivezető törekvést.

Az örült forgalom, ami ma Párizs utcáin látható, a háborús pszichózistól nyugtalanított, házi gondokkal elfoglalt párizsi nők számára külön is feszült idegállapotot teremt: a több százezer robogó gépkocsitól való szüntelen rettegést. A sűrű átjáróknál mindenütt ez a komor intelem fogadja: „Vigyázz, ha jön az autó!” Mert jön és jön jobbról és balról, előlről és hátulról, hangtalanul és fenyegetően, bármely pillanatban készen a gázolásra. A kitűnő rendőri szolgálat, a fényjelzések, a már vérré vált közlekedési gyakorlat sem menti meg a szüntelen izgalomtól, a halálos bal-esetektől való félelemtől. A napi krónika Párizsban és vidéken szomorú statisztikát szolgáltat a tömeges katasztrófáról. S hát még ha a sofőrök nagy többsége nem értené oly jól mesterségét! Az asszonyok hajszás élete, sok dolguk a városban, és éppen a legforgalmasabb helyeken, áruházak, csarnokok, szórakozóhelyek környékén állandó veszélyt tartogat számukra. Ha épségben keresztüljutnak az átjárókon, ami többnyire sok időt rabol el az asszonyok drága idejéből, hisz mindent egyedül végeznek (mosónő, takarítónő, házi alkalmazott igen sokba kerül), belejutnak a gyalogjárók, üzleti árusítások, tömeggyűjtő látványosságok vad forgatagába. S micsoda hihetetlen zsongás, kavargás, rohanás a nagy

áruházakban: a Louvre-ban, a Bon-Marchéban, a Printemps-ban, a Samaritaine-ben, a Lafayette-ben, a Hotel de Ville-ban, a Rue Rivolin, a Sebastopol, a Strassbourg, a Saint Michel, a Hausmann körutakon és a nagy bulvárokon. Idegesen, de mégis finoman és udvariasan, egyetlen bántó hang nélkül taszigálják egymást és a figyelmesen buzgó elárúsítókat. Alig lehet mozdulni, és a gumilépcsők és felvonók is folytonos ostrom alatt állnak. A tömegesen kiállított, csábító árukat ezernyi kéz tapogatja, teregeti, vizsgálja. A sajnálatra méltó mannequenek a legújabb divat termékeit a pillanatfelvételek és levételek egész sorával mutatják be karcsú alakjukon a divatra kíváncsi dámáknak. Szerencsére ma már nem annyira excentrikus a divat, mint volt a Direktórium idején, mikor Párizs egyik utcájában más volt a divat, mint a másikonban.

Egyszer valamelyik nagykörúton ülve szemléltem, hogyan is fest a divat a hétköznapi jövő-menő asszonyokon. A százak közül, akik előttem elvonultak, a legtöbb szűk szoknyában lépegetett, de sokan már-már krinolinnak beillő, tyúkketrechez hasonló széles szoknyában. Sötét színét rendszerint fehér blúz enyhíti. De olyat is láttam, aki világos aljhoz sötét kabátot viselt. A kosztüm általános viselet. A színösszeállítás nagyon változatos: csuklyás drapp köpenyhez zöld alj, fehér kabát, borvörös alj, azúrkék kabát, sötét alj. Ritka a pepita, az öves ruha, a nadrág. Ritka az igazi szépség is. Annál több a könnyed, vidám, csinos és bájos nő. Francia-e valamennyi vagy sok a külföldi köztük, nehéz eldönteni.

Tény az, hogy a párizsi nő akármilyen egyszerű otthon vagy a piacon, annyira igyekszik elegánsan öltözni ünnepi alkalmakra. Nem kirívóan, de mégis feltűnően. Egyébként nem találtam könnyen megállapítható nagy különbséget a hazai és a párizsi nők között. Ha egy tömegben látnánk őket, nehéz volna megmondani, melyik a román, a magyar,

a francia. Hiszen mindenütt van magas és alacsony, sovány és kövér, szőke és barna, kék szemű és fekete szemű. A típus csak alapos tanulmány után állapítható meg.

De a párizsi nő mégiscsak párizsi nő. Valami sajátosat mégis észre lehet venni a mosolyában, a mozdulataiban, a hangjában, az öltözködésében, a gondolkozásában, a férje, a gyermeke iránti magatartásában, a vendégfogadásában, a sírásában, a nevetésében, a haragjában, a kedvességében. Mindenkihez hasonlít, s mégsem hasonlít hozzá senki – egészen. Bizonyos szokások is már belegyökereztek a párizsi nőbe. Szereti az otthonát, a szűkebb környezetét és az előnyösen vásárolt holmit. A virág a kedvence, de inkább maga ápolja, mintsem pénzt adjon érte. Nagy barátja a macskának, a kutyának. Hazulról ritkán megy el, leginkább csak ha beszerzésről van szó. A parkokban, mialatt gyermeke játszik, és a földalattin is: köt, horgol vagy stoppol. Közben szívesen diskurál. Nem bújja a könyveket. Földrajzi, történelmi, politikai tájékozottsága nagyon csekély. Szinte a fősvénységig takarékos, amire sokukat a gazdasági helyzet is kényszeríti. Sokszor elnéztem, ahogy az utcasarkokon a kínálózó pompás húsok, zöldségek, gyümölcsök, halak között habozva áll meg, töpreng, latolgat és – megy tovább. Talán másutt olcsóbb! Nagyon szereti, ha a vasárnapot a családjával töltheti. Időtől, pénztől függ: a közeli parkba, a Bois de Boulogne-ba, az állatkertbe vagy meszszebb, Sèvres-be, Saint-Gloubba, Versailles-ba rándulnak-e ki

A párizsi nő nem bőbeszédű, nem kínozza hosszú előadással hallgatóját, nem akar mindenáron érvényesülni. Igaz, nincs is sok mondanivalója. Nem fecseg, nem álszen-teskedik, inkább dicsér, mint ócsárol. Szinte túlzottan udvarias és figyelmes. Nem sokat ábrándozik, van valóságérzéke, szerény, nem hivalkodik, jólelkű. Sok a templomjáró, de kevés a vakbuzgó. S mintha már túlsúlyban volnának a szociális gondolkodású nők. A férfiak után igazodnak ebben.

S ami a közerkölcsöt, a regényekben agyonrajzolt párizsi nőt illeti, Dumas, Balzac, Flaubert, Zola, Maupassant alakjai, de még a Murger-éi és Baudelaire-éi is élnek és virulnak. Ám a francia nő, a munkás- középosztály asszonyai általában makulátlanul képviselik a jó anyát, a hű feleséget, a tisztességes nőt. A szerelemnek nyilván nagy szerepe van Párizs életében, de hol nincs szerepe? A grisette-ek és midiettek kora már hanyatlóban, utcán, földalattin, kávéházak teraszain már kevesebb csók csattan, s bár fenn a Montmartre-on, a Moulin Rouge környékén és egyebütt az esti fény- és hangorgiában változatlanul kísértenek a Romlás Virágai, a párizsi asszony, mint gyöngyét a kagyló, őrzi a maga és otthona jó hírét, becsületét.

Szerelem dolgában Párizsban nincs infláció. Viszont a gazdasági értékromlás sokkal nagyobb, a nő sokkal elfogultabb, fáradtabb és gondterheltebb, semhogy veszedelmes balgaságokon járjon az esze. Aki ma Párizsban az erkölcsök mély süllyedését keresi, hiába jön ide.

(Dolgozó Nő, 1957)

Egy párizsi étlap

Asszonyainkat, akik szeretnek főzni, s értenek is hozzá, bizonyára érdekli, mit esznek a válogatosabb természetű franciák, s vendéglőkben minő specialitások iránt érdeklődnek, ami nálunk hiányzik az étlapokról, s amit polgári gyomrunk nem is követel. Itt adom egy ilyen étvágycsináló menü sorozatát egy jobbfajta elegáns vendéglőből: Előételek: fagyasztott tojás, marinírozott hering, csiperkegomba görög módra, házinyúl fűszeres mártásban, máj portói borban, húsgombócok borjúhúsból, száraz kolbász, meleg kolbász olajos burgonyával, krémes csuka, hat darab csiga, tengeri hal vagy pisztráng, békacomb provence-i mó-

don, tengeri rák, kagyló, fogoly káposztával, borjúsült rizszel, kakassült burgonyával és borban, borsos sült, entrecot, Chateaubriand, zöldbab, paradicsom, uborka, saláta, sajt csokoládéhab, kávékrém, fagylalt, rizssült, ananász, banán, kiskosár vegyes gyümölcs.

A nagyon is kedvelt osztriga a kezemben lévő étlapon hiányzik, de bár a gyomromból is hiányzott volna, mert alighogy bevettem, máris díszkiadást rendeztem belőle, jól lehet a franciák példájára jól megcitromoztam.

HAZATÉRŐBEN

Minthogy a budapesti októberi-novemberi események miatt sem Scvájcon, sem Németországon át nem vehettem utamat, Belgrád felé tértem vissza. A párizsi konzul a legnagyobb figyelmességgel hosszabbította meg párizsi tartózkodásomat és tette lehetővé Szerbia irányában való hazatérésemet.

Erre az útra a fiam, minthogy repülőgépen egy prágai meghálással és nagyobb költséggel (65 ezer inflációs frank) utazni nem akartam, belekényszerített a hálókocsiba. Ezt is kibírtam, mint a hosszú utat Belgrádig, miután a vám- és valutavizsgálat simán lefolyt, és érdeklődéssel eltelve érkeztem meg az élénk forgalmú pályaudvarra, melyen elsőnek Tito mellszobra tűnt fel.

Azzal az első közléssel szemben, hogy átutazó halandónak a városba bemennie nem szabad (pedig egy egész délelőtt állt rendelkezésemre), egy magasabb rangú tisztviselőhöz fordultam, aki az engedélyt habozás nélkül megadta.

Első utam egy fodrászüzletbe vitt. A kellő némajáték után igen alaposan megnyírtak és megborotváltak. Most már a pénz beszélt, de hogy mennyit mondott, nem jegyeztem meg.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Második utam a belgrádi román konzulhoz vitt, aki az útlevelemre írt néhány sort, amellyel továbbutazásomat megkönnyítette. A jugoszláv pénzen pár jó cipőt vettem.

Szokatlanul széles és hegynek vivő utcák tárultak ki előttem, s azokból ereszkedtem le a Dunához, a város szívéhez.

Megkapó látvány volt Nándorféhevár modern épületekkel és üzletekkel, Hunyadi Jánossal és Kapisztrán Jánossal, a Konakkal és Sándorral és Draga Masinnal, a gyönyörű szép szerb dalokkal. Sajnos, gyorsan elillanó órák voltak ezek.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BRASSÓ TEGNAP ÉS MA

MEGHÍVNAK A BRASSÓI LAPOKHOZ

Dr. Szele Béla ügyvéd, a *Brassói Lapok* főszerkesztője felhívására, hogy „értékes toliamat” bocsássam a lap rendelkezésére, némi habozás után, melyet az akkori (1917) közéleti viszonyok indokoltak, beléptem a szerkesztőségbe.

A *Brassói Lapok*, ahol főteendőm a vezető cikkek írása volt, amit tizenhat éven át majdnem mindennap gyakoroltam, Erdély-szerte, de leginkább Brassóban és a Székelyföldön, elterjedt, népszerű napilap volt. Tanári állásom miatt névtelenül írt cikkeim több személyes és levélbeli elismerés tanúsága szerint, amit a lap kiadói, Grünfeld Vilmos és veje, Kahána Bernát anyagilag is méltányoltak, jelentősen hozzájárultak az újság terjedéséhez. Az üzleti alapra fektetett, jól organizált újságot jeles tollú hírlapírók szolgálták, élükön az erősen kommunista Füzy Bertalan segédszerkesztővel, akinek azonban meg kellett alkudnia az erdélyi magyarságot képviselő Magyar Párt kevésbé demokrata ízű vezetőivel és programjával. Ezt az ellentétet hidalta át elsősorban az ízig-vérig demokrata és jeles tollú Kacsó Sándor. Munkatársai közt voltak: Benamy Sándor, Finta Zoltán, a korán elhunyt bájos, eleven szellemű, költői hajlamú Nagy Karola, majd Móricz Miklós, Zsigmond öccse, Pogány Marcell és mások. Kocsis Béla mint felelős szerkesztő, kizárólag adminisztratív teendőket végzett.

A lap hasábjain különféle párt- és egyéni viszályok tájékoztak, míg, az én időm letelte után, egy Méliusz József, egy Balogh Edgár, Halász Sándor határozott progresszív elveikkel a lap megszűnéséig fémjelezték az újságot.

Köztem és a kiadó között egy váratlanul felbukkant jogi eset ásott szakadékot. A kiadók a közgazdasági rovat vezetőjének Sebesi Izsó iparkamarai titkárt, az adóügyek ki-tűnő szakértőjét hívták meg. Felmerült aztán az a kényes és kritikus kérdés, köteles volt-e Sebesi a közgazdasági rovat vezetése mellett másnemű újságbeli munkát is végezni vagy sem? Pörre kerülvén az ügy, Sebesi Izsó és ügyvédje, Ioaneş, engem mint tanút idéztettek a bíró elé. Kinek van igaza? Nem szívesen, de igazságérettől áthatva, kénytelen voltam azt vallani, hogy tudomásom és meggyőződésem szerint Sebesit, az adótisztet csak a közgazdasági rovat vezetőjének fogadták fel. E vallomás alapján a bíróság Sebesi javára döntött. Lutherként ott álltam, nem tehettem másképp, de a baráti és hivatali kapcsolat erre az elválásig meglazult.

Egy miniszterelnök találmánya

Jó pár évvel ezelőtt, az egyik világháború, vagyis az első idején Brassóba került mint őrmester Huszár Károly, a későbbi magyar miniszterelnök. A véletlen az Elite kávéházban összehozott vele és örültem, mert elveink különbözősége ellenére kellemes asztaltársnak bizonyult, s régen nem kávéztam egy asztalnál, de még kettőnél sem leendő miniszterelnökkel. Huszár nemcsak kellemes társalgó, de magatartásában is megnyerő, rokonszenves ember. Meglepő csak az volt a jelentős politikussal szemben, hogy valamely új, merész és fontos probléma felvetése helyett, Piatnik konkurrense gyanánt, egy pakli kártyát vetett fel az asztalra, mint az ő találmányát. S mi volt ez a találmány? Tell Vil-

mos és a többi svájci hős helyett, kik az osztrák igát lerázták s nevüket a Piatnik gyára révén is halhatatlanná tették, magyar hősökkel ékes kártyát fundált ki... Vajon hogy élt, s hogy végezte be érdekes és nem közönséges pályáját? Az angyalokkal, svájci vagy magyar szabadsághősökkel játszott-e kalábert vagy preferánszot?

A kezdő forradalmár

Mielőtt fiam, ifj. Halász Gyula beállt volna a magyar vörös hadseregbe, a budapesti Képzőművészeti Főiskola (rajztanárképző is) hallgatója volt. Budapestről ekkor többek közt ezeket írja:

„A rajztanárképzőbe is eljutott a forradalom szele. Az egész iskola forrong és követelik a megreformálását. Ez a reform nem lenne olyan, mint aminőt én kívánok, de egyelőre mindenesetre elég: 22 óra a minimális tanrend; ezen belül 42 óráig mindenki maga választhassa meg a szakot: figurális, iparművészeti vagy szobrászati. A választott szak aztán kötelező lenne. Beiratkozom az Iparművészeti Iskola est aktjára is.”

A Képzőművészeti Főiskola növendéke beállt tehát a magyar vörös hadseregbe, de Mezőtúron, ahol katonai szolgálatot teljesített, a román hadsereg foglya lett és az abonyi fogolytáborba került.

Erről mi szülők éppoly keveset tudtunk, mint Budapesten lakó nagynénje, akinél jó ideig lakott is vagy a műegyetemet látogató öccse, Kálmán. eltűnésének híre mély aggodalmat keltett bennünk, s ez csak akkor enyhült, mikor fiunk egy levelezőlapon fogoly voltáról tudósított. Mi erre azonnal csomagot és pénzt küldtünk neki, én pedig nagy nehézségek leküzdésével, utazási igazolványt szereztem, hogy felkereshessem, s ha csak lehet, haza is hozhassam.

A román hadsereg egy katonavonatan sikerült eljutnom Abonyba és ott, szálloda hiányában, az izraelita hitközség kántoránál megháltam. A messze levő fogolytáborba házigazdám diák fiai szándékoztak reggel elkalauszolni.

De mi történik? Alig virradt, a földszinti szoba ablaka előtt egy egészségügyi katona (szanitéc) haladt el, s a kántor megkérdezi tőle, nincs-e odaát, a járványkórházban (eredetileg a zsidó hitközség új iskolája) egy Halász Gyula nevű fogoly? A katona a kórház vaskerítésén keresztül rámutat egy, az udvaron köpenyben tipegő vézna alakra: „Éppen ott van!”

Azonnal átrohantam, hogy öleljem, de csak a kerítésen át válthattunk csókokat, a bejutáshoz a térparancsnokság engedélye kellett. S csak miután ezt minden nehézség nélkül megkaptam, szoríthattam keblemre drága fiamat, aki lefogyva, letörve, roskadozva, szinte közel a halálhoz, a vérhas legsúlyosabb állapotában gyötrődött. Mint egy felüdítő oázisra, vezetett be Wiener Olga tanítónőhöz, aki, művelt és jólelkű nő, mindig szívesen fogadta, s akivel, a még bejáró, Brassóból odakerült dr. Elekes orvossal, szintén kommunista hadifogollyal, időszerű kérdésekről, művészetről, irodalomról stb. szoktak diskurálni.

Most már arról volt szó, hogy Ceglédre utazzam Moşoiu tábornok főparancsnokhoz, akinek ott a főhadiszállása.

Azaz csak volt, mert időközben váratlanul Budapestre helyezték és utódául Olteanu tábornokot nevezték ki. Ceglédre tehát azonnal a magyar fővárosba utaztam és egyenesen a Hungária szállodához, a főhadiszállás székhelyére.

Már a hotel kapuja előtt több száz ember, aki a főparancsnok elé kívánt ügyes-bajos dolgaival járulni, nyüzsgött, tolongott. Látván, hogy ezúttal lehetetlen bejutnom, már vissza akartam térni a városba enyéimhez, midőn a szálloda teraszáról valaki lekiált hozzám: „Mit tetszik itt keresni, tanár úr?”

Alig akartam hinni fülemnek, szememnek, hát egy volt kedves brassói tanítványom, tiszt és tolmács a főhadiszálláson, Niemandz Vilmos szólított meg. S nemcsak megszólított, de egy gyalogösvényen át a hotel előcsarnokába is eljuttatott. Ez is zsúfolva volt hatósági személyekkel, gyárigazgatókkal, tisztekkel, de szerencsémre a főparancsnok hadsegéde, egy főhadnagy is. Alighogy tudatom vele, mi járatban vagyok, közölte, őexcellenciája tud a szándékomról, de szerda előtt (ez szombaton volt) aligha juthatok hozzá. Ma délben díszlakoma (láttam a fényesen díszített termet és terítékeket), holnap, vasárnap vadászat, hétfőn diplomaták fogadása, kedden budapesti előkelőségeké, s hát csak szerdán.

Szerdán tényleg bemutatkozhattam a tábornok úrnak. A szándékomról értesülve, előbb átadott kétszáz lejt, amit Brassóból Budapestre autón utazó Ionică és Jaczkó urak, a zernesti cellulózyár igazgatói adtak át neki részemre, majd Olteanu generálisnak telefonált Ceglédre a fiam ügyében.

Még aznap Cegléden voltam, ahol az időközben oda szállított és kihallgatott fiamat minden nehézség nélkül visszakaptam. Boldogságunkat csökkentette, hogy a fiúval még egy hétig Cegléden kellett maradnom gyógykezelés végett. Sőt, miután egy katonavonaton hazakerültünk Brassóba, ahol a szenvedő anya boldogan zárta keblére elvezettnek hitt fiát, még háromheti orvosi kezelés kellett, hogy a vérhas teljesen megszűnjön.

Indulás a nagy jövőbe

Gyula fiam, mielőtt külföldre (legelőbb Berlinbe) indult volna, útiköltségei egy részének fedezésére Brassóban, a Honterus Gimnázium ünnepi termében szépszámú közön-

ség előtt 1920. május 5-én szavalóestet rendezett. (Az akkor még csak huszonegy éves fiatalember már ismerte a világirodalom sok nagy íróját, költőjét, filozófusát. Egy nagy bölcselmi dolgozata a ládafiókban ma is még napvilágra vár. Egy nap azzal lepett meg, hogy Dóczy Lajos Faust-fordításának számos hibáját, félreértését hihetővé tette előttem.) Egy rövid, tízperces szünet kivételével a következő nagynevű költőket szólaltatta meg: Verhaeren, Rimbaud, Wilde, Oszkár, Maeterlinck, Baudelaire, Verlaine, Strindberg, Ady, Dehmel, d'Annunzio, Walt Whitman, Kosztolányi, Carducci, Rilke, Ibsen, Arany János. Érzett szavalatán, hogy alaposan ismeri költőit és verseiket. Zajos tetszéssel és gratulációkkal halmozták el hallgatói. S valami pénz is maradt a berlini útra.

Emlékezés egy feledhetetlen interjúra

A hazai események hullámai 1935-ben éppoly magasra csapkodtak, mint a nemzetközi politika Hitlertől kiobbantott történései. Ebben az évben Ionel Brătianu, a Szabadelvű Párt feje, Duca külügyminiszter kíséretében a Székelyföldön járt és a *Brassói Lapok* is szintén erősen érdeklődött a kormány készülő nyilatkozata iránt.

Engemet bízott meg a szerkesztőség azzal, hogy ebből az alkalomból megkérdezzem Duca külügyminisztert, mi a véleménye a belső és külső politika fejleményeiről. Munkámat megkönnyítette az a körülmény, hogy mint újságírónak többször volt alkalmam találkozni vezető politikusokkal, s már bizonyos gyakorlattal jelenhettem meg a jelentős miniszteri interjúra.

A nagygyűlés Sepsiszentgyörgyön folyt le, s mialatt a miniszterelnök beszédét mondta, én az ismerős Iliescu képviselő útján felkértem a külügyminisztert, nyilatkozzék lapunknak az aktuális politikai kérdésekről.

Rövid idő múlva, a nagyterem szomszédságában levő keskeny és szűk helyiségben várva a válaszra, valaki kopogtatott a hátamon. Hátrafordulok, hát Ő volt, a külügyminiszter. Halkan franciául közölte velem, hogy rendelkezésemre áll, csak menjünk a szomszédos kis szobába, ahol egyedül leszünk. Odamentünk. A miniszter melegen kezét szorított, s míg nekem egy székre mutatott, ő egy régi, elhanyagolt zongorára ült, majd kedvesen, kedélyesen kérdezte, mit kívánok.

Erre a franciául már előkészített írást, melyben Románia és Magyarország viszonyáról, a belpolitikai helyzetről és több más aktuális kérdéstről volt szó, átnyújtottam. Elolvasta és megkért, írjam le tollba mondandó válaszát. És a szerény vármegyei írnoknak látszó külügyminiszter, később miniszterelnök, lassan, halkan, hangsúlyozottan diktálta válaszát. Mikor bevégezte, megkért, olvassam fel, s minthogy nem talált hibát benne, barátságos kézfogással elbocsátott.

Ahogy később lenn, a megyeház kapujában újra meglátott, a díszes autó lépcsőjéről visszalépett s meghívott, tartsak velük (Brătianu és Cîpianu földművelésügyi államtitkár) Csíkszeredába. Az éppen valakivel beszélgető miniszterelnök helyeslően, néma kézmozdulattal ismételte meg a meghívást. Sajnos, bármennyire megtisztelő volt is rám nézve vendéglátó készségük, nem fogadhattam el, mivel vissza kellett utaznom Brassóba, ahol az interjúért vártak rám. Duca egyéni varázsának emléke azonban változatlanul él bennem és ma is fájlalom szörnyű tragédiáját.

JÖN A TURISZTIKA

Iskola és újságírás mellett a legnagyobb élvezettel és odaadással a turistaság ügyét szolgáltam. Míg ez a szolgálat egyelőre teljesen magánügy volt, miben velem csak családom tagjai, néhány tanártársam és más hegymászó barátom osztoztak, mihelyt az Erdélyi Kárpát Egyesület brassói osztályának elnöke, dr. Gombos F. Albin eltávozott a városból és helyébe engem választottak meg elnöknek, időm és erőm java részét a turistaélet fellendítésének, a havasi világ feltárásának, s elsősorban a Brassóhoz közel fekvő Nagykőhavasnak szenteltem. Programunk kapcsán sorra következtek a gyakorlati következmények.

Még mint az EKE brassói fiókjának elnöke e tisztségem viselését egy adott pillanatban, mikor a politikai és társadalmi életben szerkesztői és újságírói tevékenységem több vezető egyéniséggel hozott összeütközésbe, összeférhetetlennek és az egyesületre károsnak láttam és lemondani készültem. „A tisztújításra kerülvén a sor (*Brassói Hírlap*, 1911. január 15.), Halász Gyula főrealiskolai tanár kérte, hogy válasszanak helyette más elnököt. Farnos L. főmérnök és dr. Pintér Gábor tanfelügyelő biztosítják az eddigi elnököt, hogy aggodalmait teljesen indok nélkül valók, az EKE minden tagja teljes bizalommal van iránta, a politikai hullámok elsimultak, de ha még volnának is, az EKÉ-t egészen érintetlenül hagyják, és az elnök lelkes, sikeres munkájában részesek kívánnak lenni, őt követni fogják. Halász Gyula e nyilatkozatokból és a közgyűlésnek rokonérzéséből és bizalmából azt a kötelességet meríti, hogy a felajánlott tisztelet újra vállalja. Köszöni a kitüntető bizalmat s a tagok további odaadó támogatását.” A csúcsra fel kell menni, ha már a menedékházig eljutottunk. (Ez a kisebbrendű menedékház az első világháború során leégett.)

Első elhatározó lépés volt, hogy a nagyszabású, kiváló sikerrel munkáló, de tőlünk távol eső kolozsvári EKÉ-től függetlenítsük magunkat. Turista testvéreim lelkes akarattal járultak hozzá egy új egyesület alapításához, mely csakhamar Brassói Turista Egyesület (BTE) néven rendkívül népszerű lett, s döntő befolyást gyakorolt a helyi turistaság előmozdítására.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület vezetősége, melyet egy ideig M. Kovács Géza főtitkár és Merza Gyula képviseltek, nemcsak önzetlenséggel és megértéssel fogadta az elszakadás ténnyét.

Az új brassói egyesület nemsokára a vidéket is, teljes lélekkel Csík vármegye turistáit bevonta tevékenysége körébe. További lépésünk az *Erdélyi Turista* című negyedévi folyóirat megteremtése volt, Halász Kálmán építészmérnök és Székely Géza titkár szerkesztésében. A finom ízléssel és nagy gondossággal szerkesztett negyedéves képes revű, melynek működését vállalatunk és kereskedőink hirdetései megkönnyítették, a BTE népszerűségét és munkája sikerét nagyban elősegítette. Szemlér Ferenc néhány szép versével is táplálta lapunkat.

Menedékházunk Bácsfalu község területén, egy buzogó forrás mellett, pompás környezetben, Halász Kálmán építészmérnök tervei alapján és állandó ellenőrzése mellett a több mint ezer tag évi díjából, a brassói Népbank és más vállalatok adományaiból és kibocsátott részvényekből, az elnök, Puskás Kálmán alelnök, Kocsis Béla s néhány lelkes társuk egyéb gyűjtéséből összejött másfél millió lejből épült fel, Gödri Márton bácsfalusi építőmester munkájával, a helyszínen égetett téglával és Bácsfalutól ajándékozott fával. 1924-ben adatott át a turistaforgalomnak.

Az ügyvitelben Puskáson és Székely Gézán kívül nagy segítségemre volt Takáts József ügyvéd, az egyesület főtitkára, aki a perein, a turistáskodáson kívül még Ady Endre

költészetéért is rajongott. Sohase találkoztunk anélkül, hogy egy-két Ady verset el ne szavalt volna. Mikor 1932-ben pár hétre Párizsba utaztam, első levelében megdicsérte építészmérnök fiamat ügybuzgóságáért, az 1933. március 6-án kelt levelében pedig ezeket írta:

„Mint ennek az eszményi célnak felkent papjától [már-mint tőlem] jólesik a meleg elismerés, s ennek annál is inkább örvendek, mert amint azt tisztviselő társaimmal és az összes, ebben a kérdésben illetékes faktorokkal való tárgyalásaim közepette megállapítottam, én a te aktív és vezető közreműködésed nélkül nem tudnám elképzelni a magyar turista életet. A veled való együttműködés nélkül minden további ténykedésemet kilátástalannak ítélem. Jólesik tudnom, hogy még nagyítóüveg nélkül sem találtam olyan ellenvéleményt, mely a te elnöki működésed vagy a magyar turisztika terén való elhivatottságod ellen akárcsak egy hangot is emelt volna. Csakis ilyen átütő erejű tekintély és hivatottság vezetése alatt lehet igazán hasznos és érdemes alkotó munkát végezni.”

S most egész röviden: egy rövid interregnum után, mikor a tevékeny Aronsohn Arnold állt az egyesület élén, a Hitler-korszak beköszöntésével, ugyanaz a Takáts József ragadta magához a hatalmat, s miután előbb lemondván tisztemről, díszelnöknek választottak és minden ülésre meghívtak, Takáts József megtiltotta, hogy engemet – gyűlésre meghívjanak. (Sajnos, nem akadt férfias hang a vezetőtagok közt, aki e szégyenletes rendelkezés ellen tiltakozott volna!) A most már összeférhetlenné vált Ady-imádó végül is Fogaras vidékére került falusi lelkésznek és ott is halt meg, bizonyára kínzó lelkiismeret-furdalások közt. Kár volt érte!

Az egyesület támogatói közül ki kell emelnem Kocsis Béla parkettgyárost, aki nemcsak nagy értékű parkettel ajándékozta meg a turistaházat, de mint egyesületi főgondnok

is példaadó, áldozatkész munkát végzett. Bartos Béla is, a brassói Népbank igazgatója nemcsak intézete gazdag támogatását biztosította, de a sajátjából is nagyobb összeget juttatott az egyesületnek. Scholtz Károly mérnök, és Verzár Kálmán mint gondnokok szolgálták buzgón a BTE érdekeit. Székely Géza, a sport fáradhatatlan előmozdítója, értékes titkári teendői mellett a Bolnokon létesült menedékház és sílefutó szervezésével szerzett kiváló érdemet. Preiszner Imre, Jancsika titkár s a Bartók testvérek is buzgón szolgálták a turistaház érdekeit.

Élet a Nagykőhavason

A nagykőhavasi turistaház felavató ünnepsége ezernyi turista részvételével folyt le. A hivatalos megnyitót Muntean Péter vármegyei aljegyző mondta, nekem az ünnepi beszéd jutott, melyben köszönetet mondtam Bácsfalu községnek a telek átengedéséért, a faanyag ajándékozásáért, Halász Kálmán építészmérnöknek, fiamnak az épület díjtalan megtervezéséért, s a munka áldozatkész ellenőrzéséért, Gödri Mihály építőmesternek, valamint mindazoknak, akik e hasznos turistaház felépítéséhez és berendezéséhez áldozattal, részvényvásárlásaikkal hozzájárultak.

Örömmel tapasztaltuk csakhamar, minő mágnesi erővel vonzotta fel ez a fordulat a városbeli népeket. Nemcsak a több mint ezer tag, ami abban az időben még hallatlanul magas szám volt, de a valóságos népvándorlás, mely az 1600 méter magasságot vidáman megmászta, korszakalkotó eseménynek bizonyult. Általános kivonulás volt, százával kapaszkodtak fel és gyönyörködtek a ragyogó hegyvidékben, a festői sziklacsoportokban, a pompázó havasi rózsákban, és az új turistaház tágas és tiszta konyhájában, melyet

Molnár Mihály és neje a turisták nagy meglepedésére ízes ételek készítésével vezettek. A turistaháznak nyolc szép, kényelmes szobáján kívül még kis könyvtára is volt.

S hát az estéli táncok, az egymásra talált párok, akik a hegymászástól kipirulva és kifáradva léptek a gyönyör parkettjére. (Szóváltás helyett nem egy jegyváltás is történt.) A kövér Ciurea ügyvéd, primar vagy prefekt, hogy járta a csárdást! S Lepadatu, a volt pénzügyminiszter, brassói háztulajdonos, hányszor járta meg a Nagykőhavast! Tömegével látogattak meg bennünket, a mi hegyünket, amiről Szemlér Ferenc, a Nagykőhavas szerelmese reám vonatkozólag ezt írta az *Előre* 1964. szeptember 5-i számában *Az én hegyem* című naplójában: „Ilyenkor jövök aztán rá, hogy ez az én hegyem igazából a másoké! (Mondjuk, azoké, akik menedékházát felépítették. Vagy azé, aki az egészszet kigondolta, irányította, végrehajtotta. Ez a menedékház a jelenleg 90. éve felé járó Halász Gyula professzornak köszönhető. Annak idején, a harmincas évek elején ő járt minden után, ő tervezte meg – ingyen – építészmérnök fiával, ő lelkesített fel bennünket a közös tevékenységre, és ő szerzett hozzá pénzt is. Az övé minden érdem. Tehát a hegy is – gondolom magamban.”

Én meg gondolom magamban, ez a költő a tolla hegyével, ami az ő igazi hegye, túlrajzol engem. Mert költött dolog – kedves, jóhiszemű, jóakaró –, hogy én végeztem mindent. A valóság pedig az, hogy nem egy ember, hanem egy közös gondolat, egy közös akarat és elszántság alkotta meg. Született magától, mindenkitől s teremtett egy reformkorszakot a brassói szegényes turistaság életében.

No de jöjjünk le pompás havasi rózsák bokrétájával a napi teendők és gondok erdejébe!

A Nagykőhavas népszerűségét olcsó és jó konyhája, körbemenő fedett folyosója, a közvetlen mellette bugyogó forrás s a romantikus Puskástető is biztosította. (Vertán János

javaslatára a választmány a Malomdomboktól felvezető úgynevezett Cigányutat nevemről Halász Gyula útnak keresztelte el, s tájékozással útjelző táblákat is állított fel, de mivel a határozat nem Bácsfalu község tudtával történt, ismeretlen kezek csakhamar eltüntették azokat.)

A turistaház régebbi vendégekönyvében olvassuk, hogy a hazai turisták tömegein kívül Czernin gróf osztrák-magyar külügyminiszter, a bukaresti belga követ, a német katonai attasé, „eine fesche Wienerin”, bécsi, gráci, budapesti, varsói, berlini, stuttgarti, konstantinápolyi, angliai és párizsi látogatók is felmásztak a Nagykőhavasra.

A valódi turistaság

Az *Erdélyi Turista* 1929 december havi I. évfolyama 3–4. számában „Az erdélyi turista” címen az alábbi vezető cikket írtam, ami ma is még, sőt talán inkább, mint valaha, a jelen nemzedéknek is szól:

„Régebben általános szokás volt, hogy egy többórás kirándulást a zöldbe turistateljesítménynek tekintettek. Ezek a túrák a turistaság karikatúrái voltak s ma még inkább azoknak ítélnék.

Sőt, nehogy elbázzuk magunkat, a turistaság fogalma még azzal sem határozódik meg, hogy egyesek vagy csoportok, felruházva a turistauniformis díszével, az összecsucskozható evőeszközökkel, tartalmas és terjedelmes hátizsákkal s ezerféle specialitással, ami mások bámulatát, sőt irigységét is felkelti, felkapaszkodnak a havasokra, vagy mélyen behatolnak az erdőségek sűrűjébe.

A turistaság ennél is jóval több. Nemcsak a tüdő és a tréning teszi, ami mindenesetre jelentékeny mozgató erő, hanem elsősorban a lélek, a természet szeretete, a kivételes, a rendkívüli vágya, az akarat nehézségek leküzdésére, a bele-

olvadás egy olyan világba, ahol szent némaságban beszélhetünk az örök istenivel, s ahol jel nélkül, szó nélkül, mozdulat nélkül mindent megérthetünk s önzés nélkül mindent a magunkénak mondhatunk.

Az a turista, aki a lelkével lesz azzá s nem csupán az erős és edzett ináival, aki nemcsak azért tör fel a magasba, hogy egy pózoló pozícióban a fotografáló masina elé álljon, hanem hogy énjét kitarja a szabadságnak s megteljék ennek a gyönyörűséges illatával, aki egy szép kiránduló napért mindent képes feláldozni, de ezt a napot nem áldozza fel semmiért.

Még ennél is több a turista, a turistáskodás, a turisztika.

Annak a földnek, annak a vidéknek, annak az országnak a szeretete, ahol élünk, melynek javait élvezzük s amelynek javára munkálkodunk, amelynek a megismerése, a feltárása, a természet kincseiben való elmélyedés, az értük való odaadó vetélkedés, a szépségeik után való vágyakozás, az áthatottság, amellyel bennük gyönyörködünk, a gyönyör, amellyel szeretni és szolgálni készek vagyunk, a fizikai, szellemi és erkölcsi áldozat, amit ezért a megismerésért, ezért az egybeolvadásért, ezért a tiszta és nemes élvezetért hozunk, az az igazi turistaság.

Szeretni a természetet és benne a szabadságot, kibányászni belőle a rejtett drágaságokat és azokat szétosztani a kényelemben és közönyben tengődők között, leszállni a titkok mélységeibe és fölemelkedni az elérhetetlen magasságig, eltávolodni a mindennapitól, az emberek tömegétől, a zúgó, zsiabongó, vergődő, viaskodó világtól s mégis szeretni, átölelni őket a testvériség együttérzésével, ez a turista, ez a turistaság.

Azok vagyunk-e hát, a fogalom e tágabb értelmében? Nem hiányzik-e belőlünk még az igazi turista ihlete, heve, meggyőződése, önzetlensége és áldozatkészsége? Át tudjuk-e adni magunkat egészen az ügy érdektelen szolgálatának, az

emberi civilizáció és kultúra parancsoló feladatainak? Van-e olyan fontos ránk nézve a természet mindenhatósága, mint a szöges sportcipő és tudjuk-e becsülni annyira hegyjáró embertársunkat vagy akár a völgyben alvókat, mint amennyire nagyra taksáljuk a hideg, habos sört, amivel a turisztaház kínál?

Sok minden formáság és belsőség azt bizonyítja, hogy még nem vagyunk egészen tisztában a turistaság igazi fogalmával; hogy még sokat kell járnunk, különösen eszmei magasságokban és erkölcsi mélységekben, hogy a valódi turistaság lényegéhez jussunk.

De a haladás nyilvánvaló. Az öntudatra ébredés jelei egyre sűrűbben jelentkeznek. A mi sorainkban is. Az egész Erdélyben. S örvendetes okul szolgálnak, hogy tovább haladjunk a megkezdett úton, többet dolgozzunk a végső cél érdekében és szorosabban összefogjunk, hogy a siker el ne maradhasson. Mint a görög fáklyatartók, mi is adjuk egymásnak a világító lángot, mely a rombolás sötét szakadékein keresztül a boldogabb élet csúcsára vezet.”

Vízesés a Nagykőhavason

A Brassói Turista Egyesület által forgalmassá és népszerűvé lett havas legérdekesebb vonzóereje az úgynevezett hétlétrás vízesés, melyet négy fiatal szász turista, Samhammer Raymund és Frigyes, Prox Alfréd és Zetzer Hubert egész terjedelmében fedeztek fel, s melyet a BTE a havas megmászása új útjelzőjének avatott. Erről a megragadóan szép helyről írta Székely Géza, az egyesület titkára, lelkenedezéstől áthatott költői s egyben gyakorlati ismertetését: „Sűrű, dohos erdők, irtások, sziklaszálak, kidőlt, korhadt faóriások, vígan csobogó csermelyek mellett megyünk el (a Sipoly völgyében). Egy helyen zúgás üti meg a fülün-

ket. Vízesés-sorozat közelében vezet utunk. Egymás után öt-hat vízesés fehér sávja és fehéres habja élénkíti a sötét völgy mélyét. Az utolsó, a legnagyobb, mintegy öt méter magasból hull alá... A függőleges sziklafal közepén szét van repedve. Két-három méter széles hasadék sötétlik előttünk. Mélyéből erős zúgás, morajlás hallatszik. Bővizű patak ömlik elő belőle. Sötét, komor sziklafalak kétoldalt. Kétemeletnyi magasak, majdnem összeborulók. Jobbról tájékozva zuhan alá az első nagy vízesés (4 méter és 80 cm magas). Tőle balra erős létra, melynek közvetlen közelében zuhog alá a második (4 és fél méter) vízesés. Most egy 12 méter hosszú létra. Mellette egy tízméteres páratlanul szép vízesés zuhog alá. Esőszerűen permetezi be az egész szakadékot. Felülről lenézve az az érzésünk, mintha egy káva nélküli kútba néznénk. Csodálattal vegyes félelemérzés vesz erőt a turistán. Tovább is egy érdekes vízesés állítja meg és bámultatja magát. Az alázuhanó víz hossza 9 méter, 80 cm. Egy három és fél méteres fiók-Niagara következik. Fatörzseken átmászva, átugrálva új nagy vízesés elé érkezőnk. Tőle jobbra hosszú létra visz a sziklafal tövébe vágott útra. Rögtönzött hidakon átmenve jut el a turista az utolsó vízeséshez. Télen, mint azt a vadászok konstatálták, a víz befagyott, valóságos jégfal képződött, mely a napsütésben soha nem látott tüneményes színeket játszott a szivárvány valamennyi színével. A további munkát nagyrészt kereskedő és iparos ifjak végezték, lelkes odaadással és igazi turista lélekkel.”

Kirándulások a Bucsecsre

A Nagyköhavasán kívül, melyet mint a BTE elnöke hivatalból is gyakran megjártam, anélkül hogy csak egyszer is megjártam volna (a hálást kivéve az utolsó fog-

piszkálót is megfizettem, akár mint a többi turistatárs), többször jártam a Keresztényhavason, a Csukáson, a Kis- és Nagykirálykőn, s háromszor a 2500 méter magas Bucsecsen. Első ízben Preiszner Péter tornatanárunk vezetésével és direktorom két unokaöccsével, a budapesti Zsigmond fiúkkal. Utunk Rozsnyótól a Malajesti völgybe, s onnan a menedékházhoz, majd a kalugyerek festői helyen fekvő kolostoráig, ahol fenn, a szénával tömött padláson aludtunk. Kísérteties volt a hegyi patak zúgása és a kolostor harangjának tompa ütése. A hatás, az elragadtatás az Omu tetőjén csak fokozódott.

Második bucsecsi túrám Buşteni felől történt és Szinajában végződött. A csúcsról végtelen hosszú és fárasztó út vezetett le. Útközben több élő farkast láttunk a szabadban, de nem szabadon, vasketrecben. A panoráma elragadó. Elbűvölő kilátás a csúcsról: a Tömösi-szoros, a Nagykőhavas, a Keresztényhavas, Feketehalom, közben kopár sziklák és zuhogó patakok, kristálytisza vizeikkel. Még a kalugyerek kolostora mellett a cseppkőbarlang, ahová halvány lámpafény mellett kísérteties homályban topog előre az ember. Harmadszor a Bucsecsen Soós fodrász kitűnő kalauzolása mellett egy elragadó látványossághoz, az alpesi rózsaeerdőhöz, mely a Töröcsvára vezető úton díszlik. Nem akartam süket füleimnek hinni, mikor Schmidts barátom, a zernesti cellulózyár volt igazgatója most, nyolcvanhárom éves korában járta meg ezt a nehéz, de annál szebb és emlékeztetesebb utat.

Málnási csendélet

Egy nyári szünidőben – 1924-ben – Málnáson töltöttünk pár hetet. A kedves fekvésű, csendes és egészséges klímájú hely akkor még nagyon primitív állapotban

volt. A Herkules fürdő 15 fokú vizétől a hideg rázta az embert. A közbirtokosság vajmi keveset törődött a saját birtokával és alig volt egy-két villának keresztelt szerény épület, melyben baj nélkül lakni lehetett. A vendéglősök, vendégek hiányában, gyenge kosztot adtak vagy megszőktek. A rákászat volt az egyedüli kellemes szórakozás, de idővel a rákokkal együtt az is visszament. Három évvel ezelőtt, már egy új és mozgalmas és kényelmesebb málnást tartózkodásra nyílt alkalom. Néhány még orvoslandó hibát és hiányt kivéve, kellemes szórakozó- és gyógyítóhely: van jó orvosa, jó konyhája, gyógyfürdője és több megfelelő szálláshelye. A málnási Mária-forrás pedig bőven ontja a kitűnő, gyógyhatású vizet; fürdőjét pedig sokan használják eredményesen.

Üdülés Alsótömösön

Alsótömösön, a Nagykőhavas aljában, össze, levelek hullása, darvak távozása idején! Festőien szép erdők, hegyi patakok, virágzó mezők, nyajas ligetek, legelők. Bájos völgye vetekszik Svájc legköltőibb helyeivel és közvetlen szomszédságában Brassó. A kép 1908 óta, amikor családommal ott öszöltem, keveset változott, csak a forgalom vált óriásivá és villák, üdülőházak épültek. Csak ... félszázaddal ezelőtt méla csend, egy-egy vonat és gépkocsi járása, szekerek nyikorgása. A város környékén a legideálisabb nyaralóhely. A levegője úgynevezett balzsamos, s a vonattal párhuzamosan húzódó légvonattól senki se hal meg. A néhány villát főképp szászok lakták, míg a nagyobb stílű méhészet kezelői külföldről importált apácák. Brassótól Predealig az utak tisztaságáról útkaparók gondoskodnak, s mi épp egy ilyen útkaparó házában húzódtunk meg patriarkális egyszerűségben.

A házigazdánk Zölde András erős falusi székely, akinek bölcsőjét Maksán ringatták. Fiatal, izmos, jóképű, kellemes ember. Csinos feleségével most ő ringat kicsi gyereket. Lakásunk közelében mindössze egy vasúti őrház, szemben a Tömös-patak, mögötte az erdő és a havas. A postáért a közelben levő Felsőtömösre kell gyalogolni, de ez az út is a szépségek egész során visz keresztül. Útközben a 48-as honvédelmék, s még egy apácától kezelt méhes. Az étkezést a ház asszonyai rendezik némi gonddal és utánajárással, de gombáért nem kell a városba menni, ott az erdei gazdaság. Halat halászhattam volna, mert barátaim nemcsak halászati jogukat bocsátották rendelkezésünkre, de teljes horgászfelszerelésüket is. A rosszmájú pisztrángok azonban nem osztottak a baráti áldozatkészségben, majdnem mindig elkerülték a lesben álló horgot.

Lóháton a Bucsecsen át

Nem én voltam, aki ezt a kivételes, nagyszerű utat megtette. Érdekesebb történet és személyi élmény fűződik hozzá. Megint a véletlen egy csodaszerű játéka.

Emlékezetbe idézem Alsótömösön, egy útkaparóházban töltött hatheti nem nyaralásunkat, de ősziülésünket, október havában. Egy nyugodt, hangulatos este, amikor még nem fekszik le az ember, bár már kezd jócskán sötétedni, családommal kint ültünk a Zöldék kedves házikója előtt a padon, midőn közvetlen előttünk az országúton egy robogó lovascsapat állt meg hirtelen. Nem ismerve fel az alakokat és nem találván semmi összefüggést a megállás s a mi künnlétünk között, nem hittünk egyebet, kivált ha az ember időnként egy-egy Rinaldo Rinaldini-féle regényt is olvas, mint hogy rablók jöttek és megtámadnak bennünket. Szorongó érzésünk teljében voltunk, mikor a lovascsapatból a

vezető férfi, nyilván a rablóvezér, egy villanylámpát kaptat fel és hozzánk közeledvén, ránk világít, majd sebtében megkérdi, hol kaphatnának szállást Brassóban és nem adhatnánk-e nekik egy darab kenyeret. Én még keveset értvén románul, látva a vezető megnyerő arcát, s hallván szerény kérését, franciául adom meg a választ: Burzenhof szálloda, és a gyerekeim jó darab kenyeret hoznak a társaságnak. A lámpa fénye azonban ezzel nem érte be, a két arc, a rablóvezéré és az enyém egymásnak nagyon ismerősnek tűnt fel: mi valahol már találkoztunk, valahol már franciául elbeszélgettünk, már ismerjük egymást. Hát igen, egy évvel ezelőtt, ez az úr Bukarestbe utazott és én haza Brassóba és a vonaton összeismerkedtünk, összebarátkoztunk. S íme a csodás véletlen: a Bucsecsen át lóháton jönnek tizenketten, merész, de pompás vállalkozás, s ez a találkozás. Több nem is történt. Köszönet a kenyérért, meleg kézfogás, búcsú, amíg újra künn ülünk majd az útkaparó ház előtt, s a társaság újra lelovagol a Bucsecs szikláin, vízesein, zuhanó patakjain és sötét erdei mentén. Csak éppen a Burzenhof fog hiányozni, s talán én is a vén fejemmel, s a tömösi boldog nyaralás.

Fogarasi emlékek

Úgy történt, hogy Kistétényi Walter Béla volt tanartársam, majd főigazgató egy fogarasi főgimnáziumi tanár fegyelmi ügyében (állásában elkövetett visszaéléssel vádolva) a vizsgálatához engem vitt magával Fogarasra. A gimnázium udvarán, épp mikor ott haladtunk el, nyitott könyvet olvasva egy fiatalember erősen megnézett bennünket és továbbment. Később tudtuk meg, hogy az a fiatal tanár Babits Mihály volt, a későbbi neves költő. A vádlottat felmentettük, de a fődirektor intésben részesítette.

E fegyelmi eljáráson kívül még kétszer voltam Fogarason. Egyszer dr. Taglicht Samu ottani ügyvéd és birtokos meghívására Győri Imrével, a *Brassói Lapok* szerkesztőjével utaztunk oda, és a mintagazdaságból egy minta kacsa-sült feledhetetlen emlékével tértünk haza.

Más alkalommal a fogarasi nőegyesület estélyén tartottam állítólag humoros előadást, melyet Ignác László, az ev. ref. egyházközség derék lelkésze konferált be. Fogaras nagyon elmaradt kis város volt, de volt egy előttem akkor még felfedezetlen kincse, Ignác Rózsi, a lelkész bájos leánya, aki éppen úgy bontakozott ki neves írónővé, mint maga a város. A majdani jeles írónő magában bizonyára lekicsinyelte az én sebtében összerótt dolgozatomat.

AZ ÉN KERTEM

Brassóban a közeli és kedves sétahelyemen a Postarétnek nevezett könnyű magaslaton, melyen át ma páratlanul szép és kényelmes autót visz fel a festői Pojánába, gyakran sétálgattam egyedül vagy családom tagjaival, barátaimmal s követtem apróságaimat ródliú útjaikon. Ez a vidék annyira megtetszett, hogy egy nap, mikor meghalottam, hogy a népszerű és sűrűn látogatott magaslat üdülőhelye, a Hohe Warte szomszédságában levő telek, kis kétszobás faházikóval, eladó, szerény ötezer lejjel, amit nehezen összespóroltam, megvettem.

Falkner Gáspár, a tulajdonos originális ember volt. Nyugtalan és kalandvágó természete gyakran vitte messze Keletre, ahonnan tapasztalatokkal és kagylókkal, csigákkal, néprajzi termékekkel megrakodva tért haza. Az üzletet, a forgalmas vendéglőt szorgalmas felesége vezette. Az egy-

kori finác a legtöbb utat gyalog tette meg. Legszívesebben az arabok közt járt, akiknek a nyelvét is, bár nem tökéletesen, elsajátította. Ha akadt hallgatója – és mindig akadt –, szívesen beszélt változatos élményeiről. Büszkén mutogatta a lovagrend Jeruzsálemből hozott jelvényeit is.

Az elragadó kilátással és környékkel is szolgáló kertben a jó házigazda buzgóságával rendeztettem a nagy, de félig-meddig kopár területet, s elsősorban a cserjékből és bokrok-ból álló meredeken húzódó kerítést szabályoztam, őszinte bánatára a jövő-menő kutyáknak, csatangoló gyerekeknek és kíváncsi sétálóknak. Sok ismerősömnek, barátomnak is kedvelt pihenő tanyája volt – bár csak rövid időre – az én kertem.

A szerény házikót úgy kellett berendeznünk, hogy nyaranként, az iskolai szünidőkben lakható legyen. Franklin Benjámint találmánya hiányában ugyanis gyakran fenyegetett és felemlített meg a mennydörgés és villámlás. A gyümölcsfák, kivéve több fiatal diófát, nem sokat ígértek és még kevesebbet adtak. Hogy még e kevésből se legyen élvezetünk, arról a jól tájékozott járókelők és némely szomszédok gondoskodtak, akik nemcsak a termett, bár nem elsőrangú körtét vitték el, de még a kert alsó kapuját is. A házikó mellett aláhúzó útvonalon a városi erdészeti hivatal (Orlovsky Gyula erdőmester) jóvoltából több száz fenyőt ültettem el – a más kezével. Később, mivel a kert s az egész tájék vízben szűkölködött, egy jóra való ciszternát csináltattam, míg ivóvizet a közeli, de mélyen fekvő Ráma utcából hozattam. Kényelemről a szó jobbik értelmében alig lehetett szó, úgyhogy az ellopott alsó kapura tán eredményesen írathattam volna fel Dantéval: „Ki ide belépsz, hagyj fel minden reménnyel!”

A boldogsághoz tehát valami hiányzott: a méhes. Igen, tekintve a kis bogarak sűrű szállongásait a kertemben, s hogy néhány bokorról is bájosan mosolygó virágok biztat-

ták őket, a ház közelében ép deszkákból, de tán nem egészen ép ésszel, megalakítottam a méhest, és szereztem hozzá drága pénzen gumikesztyűt, szerszámokat és méhező toalettet. A döngicsélő méhek nem is sejtették még akkor (de én sem), mennyi keserűséggel fog járni az ő édességük, s hogy a brassói piac egész mézkészletét megvehettem volna, amibe az ellátásuk s az én kertem méze került. D hát itt van már a raj, a gyülekezés egyre sűrűbb és sietősebb, a rajzás küszöbön és egy faágon. Igaz, a méhek szúrnak, de mire való a gumikesztyű? S hát a bátorság? Nincs kifogás! Kifogom a rajt! Ám alig nyúltam hozzá, mint megbolygatótt méhkasból a méhek, szárnyaltak ki a kis bogarak és semmi figyelemmel a gazdájuk, a jóakarójuk iránt, elkezdtek bújósdít játszani a bőrömön. Ki a nyakamba, ki a fülemre, ki a kezemre, az orromra, a szememre, egész sereg injekcióval láttak el. A szúrások elől, mit tehettem egyebet, mint egy örült szaladtam, s a gyalázatosak csak annál vesztebbül utánam. Jó, hogy hátul nem volt szemem, nem láthattam, minő tör- és tűszúrások estek a nyakamon s a hátamon. A rajt mégis, úgy gondoltam, illik kifogni, ha már a méhest megépítettem, s egy mentő gondolatom támadt: leszaladtam az Egres utcai elemi iskola derék igazgatójához, Sára Andráshoz, akinek Tömösön kitűnő méhészete volt, és kértem, segítsen rajtam. A kiváló méhész azonnal jött és kifogta a rajt. Őt egy csipetet se csípték a méhek.

Jó kis multság volt egyszer s mindenkorra ez a műkedvelés, de ha igaz, valami jó is kerekedhetett ebből a rossz dologból, ezek a méhcsípések, úgy lehet, segítettek abban, hogy egész életem során mentes voltam a reumától. Tizenhat féle nyavalyám közt ez az egy nem szerepel, holott alig van embertársam, aki reumáról ne panaszkodnék.

Amennyire el lehetett viselni a kedves méhecskék bánalmait, annyira nehéz volt postaréti „villánk” sorsával

megbarátkozni, miután az egész térség egy darabig véres harcok utóközdelmeinek szomorú színhelye lett. A kis házikó fafalain annyi a golyótól ütött seb, mint lyuk a rostán, s az én kertemben mindenütt véres cafatok, eldobált lövedékek és fegyverek, egy szörnyű csata lesújtó emlékei. Ide ő többé fel nem jő, erősködött a feleségem, és én megérttem: hamarosan eladtam az én kertemet vételáron, s most boldog vagyok, hogy mellette az a remek autót visz fel a Pojánába. Bár ott tartanék, hogy azt az utat én is megtehetném!

BRASSÓ TEGNAP ÉS MA

(Előre, 1964. november 15.)

A 900 méter magas Cenk tetején állok, ahová, mint a Keresztényhavasra, még nem visz fel légi omnibusz, de ahová gondozott szerpentinúton mégis könnyen feljut a kiránduló.

Fönn vagyok a csúcson, és az őszi napsütésben elragadtatással gyönyörködöm a csodálatos panorámában, mely méltán versenyez Tirol és Svájc hegyvidéke legszebb kilátásaival.

A gazdag termésű Barcaság messze terjedő síkját amfiteátrumszerűen szegélyezik a hatalmas havasok: a Csukás, a Nagykováhas, a Keresztényhavas, a Bucsecs, a Kis- és Nagykirálykő, míg ölükben kisebb hegyeket, halmokat hordoznak. És alant, a már 200 000-nél is több lakost számláló ősi város levetette Hamupipőke rongyait és tündöklő királykisasszonyi díszeket öltött magára.

Brassó! Hatvannyolc év óta, mikor mint fiatal tanár kerültem ide messze tájékról, járom az utcáit, a ligeteit, a kirándulóhelyeit, az üzleteit, kulturális intézményeit, s élvezem ózondús levegőjét, romantikus utcácskáit, lebilincselő szépségeit.

Majd a krónikák megbízható adataira támaszkodva, akaratlanul felidézem Brassó változatokban és viharokban gazdag múltját.

Lehetséges volna-e, de hisz komoly tudósok állítják, hogy félmillió évvel ezelőtt Brassó helyén és környékén (Vargyas, Kóhalom, Kézdivásárhely) datolya és fügefák ontották gyümölcsüket, mígnem a földi paradicsomot a Hargita felől omló láva végleg el nem iszaposította!

A történelem során hány súlyos megpróbáltatás sanyargatta a várost. A krónikák időrend szerint felsorolják, hogy mi minden zajlott és pusztított a még szőlőt is termelő Brassóban, minő különleges történések, aminőktől ma mentve vagyunk, rémítették, riasztották a békésen munkáló lakosságot. A tatárjáráson kívül, gyakran pusztított földrengés, tűzvész, pestis, kolera, áradás. A város specialitása volt: a boszorkányégetés, pellengérré állítás, akasztás, vízbefojtás. Csodás látványosságul szolgáltak az üstökösök, meteorhullások, égi fények, szörnyszülöttek és abnormális emberek és állatok.

A céhek megrokkant bástyái és a múzeumban őrzött régiségek, a fennmaradt épületek, piacok, utcanépek, templomok, iskolák, műhelyek, gyárak, ipartelepek máig Brassó távolabbi és közelebbi múltjáról regélnek, szorgalmas, dolgozó lakosokról, akiket egy autokratikus, szinte családi városvezetés igazgatott, mely ha nem is mindig a nép ellen, de nem a népért dolgozott, s „a város én vagyok” jelszavával elsősorban a maga számára vágta a részvények szelvényeit.

Szükséges-e vajon e történelmi valóság felmérésekor a tegnap és a ma óriási ellentétét bizonygatni? Ha járom a

tiszta és gondozott utcákat, látom a nagyméretű forgalmat, gyönyörködöm a pompás parkban s a színorgiákat ontó virágágyásokban, bámulom a varázsütésre elénk magasodó blokkházakat, a fényes kirakatokat, gyógyászati intézményeket, a kultúra magas intézményeit, már messze vagyok a tegnaptól. S még jóval messzebb, ha felidézem a város rohamosan kifejlődött iparát, az innen útnak induló traktorokat, tehergépkocsikat, és nem utolsósorban lakosainak új életét.

Kegyeletes szívvel emlékezve ifjúságom Brassóujára s felemelő érzéssel tevékeny jelenére, magas színvonalú kultúráujára, boldog vagyok, hogy aggon, a sír küszöbén már a MA Brassóujában élhetek.

HANGOK A MÚLTBÓL

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A MUNKANÉLKÜLIEK

(*Brassói Szemle*, 1901. március 24.)

„Hatóságok és egyesületek, valamint a szociáldemokrata párt vezetői nagyon leköteleznének, ha közölnék velünk, hány munkanélküli van jelenleg Brassóban? Mert mi ezeknek az ügyét napirenden akarjuk tartani s érdekükben tenni akarunk valamit. A munkaközvetítést derék intézmény végzi, de a mai rossz gazdasági viszonyok miatt sok munkás elesett a kenyérkereset becsületes alkalmától... Nincs-e elég vagyonos, áldozni tudó polgárunk, hogy nyomorultjaink számára naponta, mindaddig legalább egy darab fekete kenyérral szolgáljunk, amíg a szerencsétlen emberek munkához jutnak?”

Ugyane lapban egy másik vezetócikkem is a kisemberek sorsával foglalkozik.

„Ne kívánjunk ma többet az államtól, de azt követeljük, hogy a munkásnak, a kisiparosnak, kiskereskedőnek, kishivatalnokoknak és alkalmazottaknak válláról vegyék le sűrűn a nyomasztó terhet.”

A május elseje alkalmából (*Brassói Szemle*, 1901. április 26.)

„Senkinek sem lehet kifogása az ellen, hogy az a társadalmi osztály, mely egész életét a munka és nyomorúság nehéz viszonyai közt tölti, a tavasz legpoétikusabb napján a maga emberi szabadságáról gondolkodik.”

EGY TURISTA GONDOLATAI

(Az *Erdélyi Turista* első számából, 1926. március.)

Turistának is születik az ember, mint költőnek, de nem az ágyban.

Az erdőben sem szabad elfelejtenünk, hogy nem vagyunk az erdőben.

A jó turista nem téved rossz útra.

Sok nő annyira el van ragadtatva a természettől, hogy nem győz gyönyörködni önmagában.

A turistától nem lehet rossznéven venni, ha néha görbe utakon jár.

A nők hegymászás közben követik el a legtöbb ballépést.

Nem szeretem a turista Hamletet: menni vagy nem menni.

A havas csúcsa akkor a legszebb, mikor feljutottunk rá.

Lassan járj, tovább élsz.

Te a farkastól, medvétől félsz, én az üresen fecsegő útitárstól.

Egy szem epret találni az erdőben nagyobb öröm, mint egy bankjegyet az utca porában.

Az a nő, aki a havason is pirosítja magát, olyan, mint az a beteg, aki az orvosság mellett a receptet is beveszi, hogy jobban gyógyuljon.

Az nagyon szép, ha a bal kéz nem tudja, mit csinál a jobb, de ha a bal láb nem tudja, mit csinál a jobb, az már nagyon kellemetlen.

BAJNOKI MÉRKŐZÉS

Ma délelőtt – írja a szerkesztésében megjelent *Brassói Napló* 1933. július 13-iki számában – negyvenöt főből álló lerongyolódott munkáscsoport érkezett a brassói

munkaközvetítő hivatal elé. Az egyik munkás ezeket beszélte el munkatársunknak:

– Petrozsényi munkanélküli bányászok vagyunk. Még a múlt hét folyamán az ottani munkaközvetítő hivatal ötvennégyünket a háromszéki Bükszád község melletti, az államvasutak tulajdonában levő kavicsbányába utasított munkára. Rögtön munkába is álltunk. Mindegyikünknek ötven lej és lakást ígértek.

Az első éjszakát egy rothadt raktár padlásán töltöttük el, ahol teljesen megteltünk férgekkel. Vasárnap egész nap dolgoztunk, s e másfél napi munkáért fejenként tizenegy lej kaptunk, s azt is bonnal fizették ki. E sérelmes eljárás miatt Sepsiszentgyörgyön történt meghalás után Brassóba jöttünk. Kilenc munkástestvérünk az éhség és a kiállott nélkülözések miatt az úton elmaradt. Mi a brassói munkaközvetítő hivatalhoz folyamodtunk segítségért.

A zsilvölgyi ötven szakképzett bányász egyike a következőket beszélte el:

– Petrozsényban munkaidőnk reggel öt órától este kilencig tartott, mert a munkahelyről a faluig még egy órát gyalogolni kellett. A kőfejtés maga veszedelmes volt. A bányát sokszor a sziklák alá ásták s a függő kőtömbök állandóan veszélyeztették az életünket. Rengeteg szerencsétlenség is történt emiatt. S a fizetés? Négy jó bányász teljes napi munkával 160 lej keresett. Ebből 25 lej volt a napi élelem. A Petrozsényban élő családnak 15 lej jutott. Lakásunk istálló, padlás. Táppénzt nem adtak; a bérkifizetésnél jogtalan levonásokat eszközöltek.

Ilyen gyalázatos kizsákmányolás hírére írtam meg a Bajnoki mérkőzést, mely a brassói Városi Tanács és a Munkakamara közt játszódott le:

Bajnoki mérkőzés

(Brassói Napló, 1933. október 29.)

A legújabb brassói futball. Játsszák a Tanács és a Munkakamara. A rugandó labda: a munkanélküliek. Bíró: a közvélemény.

A Tanács kezdi. A támadás erőteljes. Egy lendülettel levegőbe vágja a labdát. Már ott a Munkakamara kapujában. Hurrá! Biztos a gól! De a kapus elkapja. Vissza neki!

Új rúgás. Repül a ball. Ki tudja, hol áll meg, kit hogyan talál meg? A Tanács kapusa kifogja. Jó kifogás. Nem ille-
tékes rá, vissza!

A Munkakamara csatársora elemében van. Csak azért se! Ha megfeszül is a város. Hajrá! Neki a labdának. Kapásból lövik. A harc újra a város térfelén. A Tanácsot erősen szorongatják. De a primár jól veti magát előre, egy sarokrúgással visszalövi a ballt. Diadalordítás.

A labda újra a Kamara kapuján. Most vagy soha. Soha. A kamarások magasra ugorva a mezőnybe ütik a labdát. Új kavarodás.

A félidő eltelt. Sípszó. Szusszannak a bajnokok. Vajon ki bírja tovább?

Fütyent a bíró. Rajta. A balszárny előretör. A szegény bőr reped, ropog, recseg, rocsog. Vért izzad. Mit vétett, hogy mindenki belerúg? Hej, ha szava volna, ha tiltakozhatna, ha visszavághatna!

A bíró is lohol, legyint, leint, rekedtre fütyüli magát: szabálytalan a párbaj, de ki törődik vele?

Közben egy-egy pompás leadás. A harc mind hevesebb és sebesebb. Hol a cornerek, hol a háttvédek, hol a kapusok mentenek. Testcsellel, lapolslövessel, kézakasztással, szabadrúgással. Ahogy lehet, ahogy nem lehet.

A labda ezalatt újabb pofonokat kap. Szinte ronggyá taposták már, a bele is kidőlt, az éhes, a korgó, a könnyör-

gó bele. Irgalmat esd, hogy hagyjanak neki békét, ne játszanak vele, ne rugdossák. Érzi, hogy benne is lélek van, emberi lélek.

Nincs irgalom. Csak tovább. Rúgás rúgásra. Egymást is rúgják. Ellenfelek. Némán jót is kívánnak egymásnak. Profik és amatőrök. Már össze is akaszzkodnak, s közbe új rúgások: a labda repül, az idő is vele. A másik félidő is letelt.

A bíró fütyül. A játék eldöntetlen. 0:0 a munkanélküliek kárára.

AZ ASTRA ÜNNEPE

(Brassói Napló, 1933. szeptember 8.)

Országgra szóló ünnepet ül Brassó falai közt a legnagyobb román közművelődési egyesület. Az erdélyi románság ebben a régi és fontos szerepet játszó intézményben összpontosítja mindazt a szépséget és értéket, amit a népnek az irodalom, művészet, tudomány, faji sajátosság és alkotóképesség kölcsönöznek, ami, mint a Beethoven Kilencedik szimfóniája, még akkor is megmaradna, ha sorscsapás valaha mindenből tabula rasát csinálna is. Szerencsés az a nép, mely betelt álmai valóságánál gyűjthetja meg a szellemi haladás lángjait és a hajdani görög hírvivők példájára tovább adhatja kézről kézre az idealizmus lobogó fáklyáját.

Boldog máglyarakás, aminek szerteszálló szikrái az öröm özönével öntözik a robotba roskadó köznapot és a ma válságos vívódásaiban biztató szívárványt ívelnek a holnap beborult horizontjára.

Néma tanúi vagyunk ennek a gazdag ünnepi alkalomnak, de távolról sem Goneril-lelkű irigyei. A kultúrának olyan jogai és javai vannak, amiknek abszolút becséhez nem

férhet alacsony indulat. A magyar kultúra tiszta és fennkölt hagyományait és hivatását ápolva, s a testvériség és civilizáció szellemétől áthatva, a legintenzívebb érzéssel köszöntjük a románok brassói ünnepét. Az a meggyőződésünk, hogy minél fejlettebb és finomultabb valamely nép erkölcsi és szellemi műveltsége, annál jobban tiszteli és méltányolja a mások kultúráját, a vele sorsközösségben élők művelődő törekvéseit.

Az Astra ünnepén nem is lehet más kívánságunk, mint ez a szárnyaló felülemelkedés az előítélet és elfogultság vad hegyóriásai fölé. Sic itur ad Astra: Így jutunk a csillagokig a kölcsönös bizalom, barátság és béke jegyében.

VAKARÓDZNI FOGNAK!

(Brassói Napló, 1933. november 21.)

Ha nem volnánk igénytelen, szürke emberek és az újságunk sem volna szerény, egyszerű lapocska, azt mondanánk, amit annak idején egy budapesti közíró mondott, amikor dörgegelmes cikkét a zsarnok orosz cár ellen befejtette: „A cár most vakaródzni fog.”

Mi is, hogy a leszerelés ügyének hatalmas mozgatóit ezenél élesen megtámadjuk, fölényesen azt gondolhatnánk, hogy ezek az urak: Henderson, Paul Boncour, Neurath, Aloisi, John Simon, vakaródzni fognak, ha a Brassói Napló vezércikkét elolvassák. Mi azonban tudatában vagyunk a jelentéktelenségünknek és nem szuggeráljuk, hogy ilyen viszketési folyamat induljon meg a nagy államférfiak testén az írásunk nyomán. Megelégszünk, ha a magunk lelkén könnyítünk és olvasóinkban hangulatot keltünk egy olyan rendszerrel

szemben, amely leszerelés helyett feltarthatatlanul visz a fokozottabb fegyverkezés s végső eredményében egy új világháború felé.

A hadi leszerelés ugyanis, amit az akarat látszatával nem akarnak a hatalmak, s amit Németország sem akar, még akkor sem érne sokat, ha százszázalékosan meg is történnék. Hiába semmisítenének meg valamennyi ágyút, bombavetőt, hadihajót, gépfegyvert, municiósraktárt, s hiába tiltanák el minden robbanóanyag, gáz és másfajta szer és szerszám gyártását, azt, hogy adott esetben egymásnak ne menjenek népek és államok, ezzel meg nem akadályoznák. Egészen mindegy, hogy az emberek mivel és hogyan pusztítják egymást: lőfegyverrel és gázzal-e, vagy bicskával, amit egymás testébe döfnek, vagy vitriollal, amit egymás arcába öntenek, az öldöklés csak megvolna, legfeljebb a formája és az időtartama változnék. Ha azt meg nem semmisítik, ami forrása, rugója a háborúnak, a gyűlöletet, a bosszúvágyat, a haszonlesést, soha, de soha nem lesz vége a háborúnak.

Milyen nagy zajt csapnak, micsoda számításokat csinálnak, mennyi alkudozást folytatnak, s miképp iparkodnak egymás bőrére lícitálni, s hogy elsőik lehessenek, lehetőleg utolsónak maradni a leszerelésben, de a lelki leszerelésről, az igaziról ma már szó sem esik, mintha nem az volna a háborús lehetőség kiirtásának legfőbb, legtermészetesebb és legbiztosabb módja.

Ha a nagyhatalmi urak, vagy inkább helyettük írók, tudósok, művészek, közgazdászok, kereskedők, iparosok, munkások ezt a morális leszerelést állítanák egyedüli programnak és ezért lépnének teljes erővel akcióba, a hadi készütség egyszerre elveszítené fontosságát és szükségét.

Egyenjogúság? Igen, de nem hatalmi, hanem emberi szempontból. Értéssel és nem számítással, igazsággal és nem erőszakkal, közvetlenséggel és nem taktikázással. A gyű-

lölet, bosszú, hatalomvágy és haszonlesés leszerelésével, amire a hatalmasságok, úgy látszik, képtelenek.

Most már vakarózhatnak Genfben!

MIT VÁRHATUNK AZ ÚJÉVTŐL

(Brassói Napló, 1934. december 30)

Dante a Poklában úgy bünteti a könnyelmű jósokat, a hamis prófétákat, hogy a fejük meg van fordítva; hátra kell nézniük, mivel nem voltak előrelátók.

Mi lesz vajon azokkal, akik évtizedek óta jövendölgetik a világ jobb fordulatát, akik arra vállalkoztak, hogy kivézetik a népeket a pusztából és helyett egyik ingoványból a másikba, egyik rettenetből és romlásból a másikba hurcolnak bennünket? Mikor és mivel büntetik meg már őket?

Sokan hisznek, sokan felülnek ezeknek az álprófétáknak. Úgy vannak velük, mint a XIV. Lajos udvari urai és dámái, akik már elkéstek, mikor Cassini, a híres csillagász távcsövön mutatta meg a királynak és környezetének a napfogyatkozás ritka látványát.

– Nem baj, hogy későn jöttek – mondta a léha lovagoknak és maitresse-eknek Saint-Simon herceg, – Cassini olyan gavallér, hogy az önök kedvéért megismétli az érdekes látnivalót.

És az udvarias tudós tényleg mindegyikkel belenézett a távcsőbe, és bár a napfogyatkozás rég elmúlt, mindegyik hitte és mondta, hogy milyen nagyszerű volt a látvány.

Most is egy ilyen optikai csalódás, Cassini – Saint-Simon-féle becsapás tartja ígézetben a világ egy részét. Készpénznek veszik, nem is a napfogyatkozást, hanem a napfelkeltét, az állandó, a végleges békét, amit bele akarnak szuggerálni a csalódásról csalódásra bukdácsoló emberiségnek.

Ezek az öntelt jós urak, akik csak játszanak a népek hiszékenységgel, maguktól fordíthatnák hátra a fejüket, mielőtt mélyebben akarnak belenézni a jövőbe, lássák húsztelt esztendőnek a szörnyű szenvedéseit, amiknek legfőbb oka az ő balkezes munkájuk volt, tán inkább óvakodnának megtévesztő látszatok és keserves kiábrándulások felidézésétől.

Az ő távcsövükön keresztül csak hiszékeny lelkek láthatnak rendkívüli égi jelenést, az ő rendszerük, mely a lelki leszereléshez még hozzá sem fogott, de a hadi felszerelést még fokozza, mely üzletet csinál a békéből, de a béke üzletét csődbe kergeti, vigasztalan homály és tévelygés, amiben józanul bízni nem lehet.

Az új Dante e prófétáknak nemcsak a fejét fordítaná meg, de a lábát is, hogy ne ők vezessék az emberiséget az új esztendőbe.

KEVÉS A FÓKA

(Brassói Napló, 1935. február 24.)

La Fontaine meséje a farkassal és a báránnyal. Hiába, nincs érv, nincs mentség, nincs meggyőzés. Az erő joga mindenekfelett. Sok az eszkimó és kevés a foka, mondják, és Ádám eszkimója megöli a társait, hogy ő élhessen.

Az azonban a jóllakottak filozófiája, hogy nálunk is így kell ennek lennie. Azok filozófiája, akik javakban, hatalomban dúskálódnak, de ezt a jólétet és nagyságot csak a mások nyomorúságából, zavarából biztosíthatják.

Mert nem igaz, hogy a kisebbségek eleszik a fókát a többség elől. S az is csak látszat, hogy kevés a foka. Van elég, de azok halásszák el mások elől, akik sportot csinál-

nak a fókavadászatból. Ha volna rend, ha volna fegyelem, ha volna szakszerűség és volna tárgyilagosság, ha volna önmegtagadás és volna kötelességérzet, Romániában mindenkinek jutna hajlék, munka és kenyér. Proletárnak is, ügyvédnek is, tanítónak is, tisztviselőnek is. És annál inkább jutna, minél kevesebb különbséget tennének polgár és polgár, faj és faj között.

Lám, másfél évtized válságai és vergődései után törvényeket hoztak, álláshalmazás, összeférhetetlenség ellen. Szükség volt rájuk, de milyen jó volna ma, ha nem lett volna szükség rájuk, és milyen jó volna, ha miután szükség van rájuk, komolyon, erélyesen, százszázalékosan végre is hajtanák őket.

Mennyi közvagyonot elprédáltak, mennyi közpénzt elsinkófáltak, mennyi közdolgot megrontottak, mennyi fölösleges hivatalt teremtettek, s mennyi élősdit termeltek, holott a kellő rendszerrel, a kellő felelősségérzettel, a kellő erkölcsiséggel, a pártosság és a sovinizmus mellőzésével, az arravalók odaállításával és az igazi értékek megbecsülésével, nagyszerű államháztartást és napfényes életlehetőséget lehetett volna biztosítani.

És lehetne még ma is, ha nem gyűlölet és nem uszítás, nem hiúság és nem hatalomvágy, nem falánkság és nem féltékenység, hanem tiszta hazafiasság, közérdek és emberszeretet irányítaná a lelkeket, ha az eszkimó szépen, szabályosan akarná megosztani társaival a kevesebb fókát is, ahegyett hogy merő önzésből halálra keresné őket.

Románia olyan ország, ahol, ha bölcsen és szívvel kormányozzák, csak a tehetetlen és a telhetetlen nem talál kiélegülést. Mindenki más a munkája gyümölcséből gond nélkül élhetne.

RÓMAI ANYÁK

(*Brassói Napló*, 1935. augusztus 11.)

Szegény olasz anyák, hitvesek, gyermekek, nektek még nem szabad örülnötök, hogy nem lesz háború a szerencsenekkel. Fiaitok, férjeitek, apáitok még háborús készenlétben. Mussolini, aki a saját fiait is elröpítette Afrikába, bármelyik pillanatban megnyomhatja a gombot. Los von Rom! Rómából, Itáliából el az abesszín földre! Ahol még csak választani sem lehet a halálnemek közt: bomba, gáz, golyó, handzsár, tífusz, malária, éhhalál, kolera, ezek válogatják őket alkalom, hangulat, rokonszenv szerint. Ragályok máris százakat, talán ezreket ragadtak el a lelkes fasiszta fiatalok közül, akik rabszolgák felszabadítása címen maguk váltak egy fanatikus képzet rabszolgáivá.

De ők bizonyára így is megadással haltak meg a szómáli földön, Adua árnyékában, a duce szellemétől megihletve a hazáért, Itália nagyságáért, a civilizáció diadaláért. S akik majd egy gombnyomásra vízen, szárazon, levegőben, tüzesen és elszántan megrohanják a négus birodalmát és borzalmakat zúdítanak a makacs feketékre, akik inkább meghalnak, de nem adják meg magukat, akik kegyelmet nem kérnek, de nem is adnak, halálos sebet kapva, azzal a gyönyörűséggel sóhajtják el majd utolsó sóhajukat, hogy a hazáért, Itália nagyságáért, a civilizáció diadaláért hálnak meg.

De ti, szegény olasz anyák, hitvesek, gyermekek, akikről nem lehet kívánni, hogy Abesszíniáért, a fekete rabszolgák felszabadításáért, egy fanatikus képzetért, hatalmi hőbortért római nők legyetek, boldogok és büszkék, hogy a célért gyermeket, férjet, apát, testvért áldozhattok, ugye rettegve gondoltok rá, hogy ez az irtózatoss tömeges hősi halál ott a forró afrikai földön bekövetkezik? Ugye, a szívetek belsejében sírtok, epekedtek, imádkoztok, csak hogy ne legyen háború? Hogy inkább éljenek még rabszolgák a

Sába országában, s a négus még uralkodjék függetlenül és az etiópiai tömjén illatozzék még kellemesebben britnek, franciának, japánnak, csak hogy a ti fiaitok, férjeitek, apáitok ne legyenek ott hősi halottak?

Hiszen ha titkosan megszavaztatnák az olasz anyákat, hitveseket, gyermekeket! S talán még a férfiakat is !...

A LEMADZAGOLT ÓRIÁS

(Brassói Napló, 1935. május 12.)

A háborús veszedelmet, mint Gullivert a törpék, ezer madzaggal kötözték le. Amennyi be nem avatkozási, kölcsönösségi, biztosító és nem biztosító szerződés csak lehetséges, azt már mind megkötötték vagy éppen bogozni készülnek. Egyik a lábát, másik a kezét, harmadik a derekát fűzte és fonta át a félelmes óriásnak, mely, ha egyszer talpra áll és szétüt...

De hát épp azért kötözték meg olyan alaposan előlről, hátulról, alulról, felülről, hogy meg ne mukkanhasson, senkiben kárt ne tehessen. Most már alig van egy csöpp rés, alig egyetlen át nem zsinegelt izomdarab, még a tüdőt, a gyomrot, a szívet is leszorították, itt már nem lehet veszedelem. Elég volt a múltkor az a borzalmas dühöngés, az a szörnyű, irtózatos vérontás.

A legjobb volna persze, ha belefojtánák a lélegzetet, de ehhez a törpe milliók keze selymes simogatás; vagy valami gyilkos mérget nyeletnének vele mesterségesen, de a háború óriása, akárcsak Mitriates, immunis a mérgek irányában;

vagy egy hosszú törrel átszúrni a szívét, de hogyan, mikor mérföldes lándzsa kellene hozzá, s nekik csak vékony és gyenge kötőtűjük van.

Hiszen, ha legalább fel tudnák emelni, ha másképp nem, hát csigákkal, bigákkal, aztán hejrupp! egyetlen lendítésre beledobnák az óceánba! Ott a feneketlen hullámsírban igazán el volna temetve. Senki se siratná; legfeljebb babonás hajósok idéznék fel ijesztő rém gyanánt a sötét emlékét, de annál vidámabban eveznének tova, mikor már túl kerültek a félelmes, riasztó zónán. Ha egyszer a tenger fenekére kerülne, ezer német bűvárnaszád és tízezer német vízalatti villamos repülőgép (a jövőnek általunk íme megjósolt tálmánnya) sem tudná többé felhozni, még kevésbé feltámasztani.

De íme, a háború óriásának az orrára egy ostoba légy röppent. A háború óriása kínosan feszeng, a lekötözött karjait próbálja, majd nagyot prüsszent, a törpék a szélrózsa minden irányába hanyatt esnek, a légy odább száll. A törpék jajgatva tapogatják törött tagjaikat, a légy visszarepül. Ilyen nagy adag orrot, ilyen kövér falatot még nem élvezett. Hapci! Hiába prüszköl újra az óriás, a légy már nem ijed meg, tovább szívja a nikotinmentes gyönyörűséget. Ám ez már sok még egy lekötözött óriásnak is. A háború Polyphémosa borzalmasat hördül, s egyetlen rántással szétszaggatja milliárd szálú spárgapáncélját. Jaj annak, aki idején legalább egy egérlyukba be nem bújhatott.

A háború óriása újra talpon. Szemei vérben forognak, karjai mint Gólem-kalapácsok csapkodnak, lábai alatt megrendül a föld, amint elindul, hogy újra elfoglalja a törpék birodalmát.

A háborút nem lehet megölni.

AMI SOK, AZ SOK

(*Brassói Napló*, 1935. április 14.)

Tudniillik az a hatszázezer lej évi fizetés, amit Brassó város időközi bizottságának elnöke és két alelnöke élvez. És nem kevés az a háromszázezer lej sem, ami a költségvetésbe mint az időközi bizottság tagjainak a honoráriuma van beállítva. Összeadva majdnem egymilliót tesz ki ez a két összeg, s ha még hozzávesszük, hogy az utazások, kiszállások, kirándulások és kiruccanások után felszámítottapidíjak is egy másik milliót jelentenek, megállapítható, hogy az időközi bizottság érdemes előljárói és tagjai a városnak évente kétmillió lejbe kerülnek.

Erre a horribilis pénzre, ami tisztán személyi és nem személyzeti kiadás, ami nélkül még mindig tudnánk adót és illetéket fizetni, füstöt és port nyelni, nagy cécók és gavallér gesztusok görögtüzeiben gyönyörködni, mondhatjuk, hogy ami sok, az sok. Nem lévén a primári és helyettes primári tisztség egyedüli, állandó állás, mint volt régen, s az időközi bizottsági tagság sem végleges tanácsosi minőség, amivel rangfokozat szerint megfelelő fizetés járhat, az ideiglenes tiszteletbeli, inkább altruisztikus jellegűnek mondható eme hivatalok hatszázezer, illetőleg háromszázezer lejjel és kövérapidíjakkal való honorálása a város vagyonának oktan és indokolatlan pazarlása.

Azoknak az uraknak, akik egy kormányváltozás révén a város vezető pozíciójába kerülnek, van egy főállásuk, illetőleg foglalkozásuk – ügyvédi, orvosi stb., amely nekik idáig is megélhetést biztosított, s amelyet közvetlenül vagy helyettes útján most is ellátnak, mi szükség van tehát rá, hogy ezt az inkább tiszteletbeli tisztséget, melyhez sem a

szükséges képzettségük, sem a szükséges gyakorlatuk, sem a szükséges állandóságuk nincs meg, nehéz ezekkel fizesse meg a város? Hány közéleti érdemes ember vezet válságos viszonyok között, kényes feladatok elé állítva, időt, egészséget, sőt pénzt áldozva humanitárius vagy kulturális egyesületeket, s még csak eszükbe sem jut, hogy áldozatos munkájukért a legcsekélyebb díjat is igényeljék. Vajon Brassó, amelynek van hatalmas és jómunkájú tisztviselői kara, a jövő-menő, címeiket, befolyást, pozíciót kereső előljáróitól nem várhatja el, hogy mint élére csöppentett nagyságok, ezt a kitüntetés számba menő tisztséget díjtalanul lássák el? Hisz a város közönsége még nem is kérte, nem is választotta, nem is akarta őket! Kétmilliót adjon évente ezeknek az egyébként kedves és tiszteletreméltó uraknak azért, hogy nélküle, sőt esetleg ellene méltóztattak elvállalni a Liberális Párt vagy a Nemzeti Parasztpárt vagy a Iorga-párt vagy az Averescu-párt kedvence címén részükre Brassó város élén kijelölt évi 2-300 ezer lej fizetéssel járó tisztséget?

Közben törvényt hoznak az álláshalmozás ellen, közben leszállítják a minisztériumok költségvetését, közben elcsapják állásukból az alkalmazottak egész seregét, közben a városnál kisembereket kisemmiznek vagy ledegradálnak, közben húsárakat emelnek, vízdíjakat felszórólnak, munkanélküliek számára a közönség külön megterhelésével bállokat rendeznek, közben a nyomort, a nélkülözést, a szenvedő szegénységet, az elárverezettek és tönkretett életeket átengedik panaszukkal a sóhivatalnak, közben, időközben az időközi újabb ötleteket produkál, hol lehet ki vagy beszállni.

A NAGY VAGYON ÁRNYA

(*Brassói Napló*, 1935. június 2.)

Annak a német mondásnak: Ha nincs semmije az embernek, nyugodtan él – sokban igaza van. De azért a nincstelenek milliói szívesen vennék, ha millióik miatt kissé nyugtalankodniuk kellene. A vagyon mégiscsak nagy előny és nagy hatalom. Máskülönben nem volna napos az a látvány, hogy gazdag emberek jutnak magas pozíciókba és magas pozíciókból gazdag emberek kerülnek ki.

Midás királynak a szamarfülei mellett is volt annyi esze, hogy ismerte az arany értékét, de annyi már nem, hogy ezt az aranyat jól fogta volna meg; ha kezében minden arannyá vált, csinált volna csereüzleteket élelmiszerkereskedőkkel, bodegásokkal, bártulajdonosokkal. Nem kellett volna éhen, elhagyottan elpusztulnia.

Amióta nálunk is kicsit kutatni kezdik a nagy vagyonok eredetét, elámulva látjuk, hány ember keze nyomán vált minden arannyá, s mennyi arannyá! A milliók – tíz, húsz, harminc, hatvan – csak úgy röpködnek, nem is a levegőben, hanem az önvallomásokban, s anélkül hogy e vagyonok legális szerzéséhez kételynek kellene tapadnia, mint a Boila Romulus, a Popovici Mihály, Angelescu miniszter, Mironescu és száz más közéleti férfiú esetében, az arány meglep, megdöbben, kommentárra késztet. Szabad-e becsületes embereknek is, akik közpályán működnek, s mindennap friss csapoláshoz jutnak, az állásaik, tantiémjeik révén is ekkora vagyonnal rendelkezniük? Nem a köz veszedelme-e, ha egy Popovicához, egy Boila Romulushoz, akik 32 és 60 milliós vagyont fedeznek intakt múltjukkal, szintén odaférkőzik a gyanú, a hivatalos vallatás, hátha még ök

is... Egy szintre kerülni azokkal, akiket jogtalan vagyonharácsolás miatt börtönre ítélték!

Nem lehet kívánni a vezérlő férfiaktól, hogy osszák szét a vagyonukat, hogy diogenészi életet éljenek, hogy dicsekedjenek a szegénységükkel. De valamit tenniük kell, hogy a krózsai kincshalmazhoz ne tapadhasson még csak lehelete sem a korrupció gyanújának. Mindenekelőtt élni és élni hagyni: a dúsgazdag emberek elégedjenek meg egy állással, ha arra hivatottak, ha közszükség és közakarat követeli őket, a többit engedjék át másoknak. A köz javára tett áldozatokkal enyhítsék a mammutvagyon reakcióját. Ne csak azt dokumentálják kényszerűségéből, hogy milyen forrásokból duzzadt fel a vagyon, hanem önként és örömmel azt is, mennyi jót, hasznosat, maradandót alkottak fölös javaikkal.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ÚJ ÉLET

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Új életre támadtam

Dános Miklós akkor is kitűnő riporter lenne, ha engemet meg nem interjúvolt volna, s szerény orcámmal együtt, be nem konferál az *Új Élet*be, a nagy gondossággal és finom ízléssel szerkesztett népszerű folyóiratba. Azzal azonban, hogy ezt a merész lépést elkövette, riporteri kiválósága még magasabbra emelkedett.

„Halász Gyula, a sokoldalú Gyula bácsi, Brassó egyik közismert értelmiségi személyisége. Neve összefonódott a Cenk lábánál fekvő város szellemi életével, a forrongó, változó Brassó fejlődésével... Igen, a »doktor úr«, a »tanár úr«, »a szerkesztő«, »az író« közeledik a századik esztendőhöz. [Sajnos, rohamléptekkel.] ... A bukaresti Irodalmi Kiadó megbízásából dolgozik memoárjain [kínlódik, vergődik], de biztatás nélkül is hozzáfogott volna [azt már nem] ... Finom humorral fűszerezi elbeszélését [Molter Károly gúnyosan nevet, s Bajor Andort öli az irigység] ... Személyi varázsa betölti a szobát [nagydarab bútorok, könyvek és limlomok akadályozzák a varázst a betöltésben, olyan kicsi a szobám, kisebb, mint én vagyok].”

Azonban ma is még hálásan gondolok az ügyesen és ötletesen dolgozó íróra, aki feljebb rántott az ismeretlenség homályából, és az *Új Élet* mellett még „nagy életet” is engedélyezett számomra.

Megszólalt a rádió

A bukaresti rádió magyar nyelvű adásának szerkesztősége 1963 február havában azzal lepett meg, hogy egy bájos munkatársnőjét technikusuk és gépük kíséretében elküldte hozzám Brassóba és itt, egy korábban megjelent könyvem (Zajzoni Rab István) méltatásával engem pírulásra kényszerítve, hangszalagra vették a nyilatkozatomat. Pár hét múlva aztán figyelmeztettek, hogy a rádióban ekkor és ekkor megszólal a hangom. És csakugyan. Sokan brassói ismerőseim és barátaim köréből lelkenedezve újságotlák a nevezetes eseményt, amit én, félsüket voltom miatt nem tartván rádiót, egy kedves barátnőmnél hallgattam meg. Bár most is, súlyos hörghuruttal és bronchitisszel úgy tudnék beszélni, mint akkor a rádióban!

1961-ben pedig a brassói rádió tisztelt meg azzal, hogy a vénségem méltatása mellett elterjesztette egy számukra elszavalt versemet, amely így hangzik:

ÖREG EMBER NEM VÉN EMBER

(Kilencvenedik évem küszöbén)

Ha öreg vagy, de még nem vén,
Állj az ifjak sorába,
És munkáddal mutasd meg, hogy
Te sem éltél hiába.

A szívedben mély hit lángja,
Olthatatlan ég, lobog,
S pillantásod mindig ott van,
Ahol zászlónk leng, lobog.

Van erőd az elszánt harcra
S áldozatra is, ha kell,
Tenni tudsz még olyat, mire
Az ifjú is felfigyel,

És ha mindent jól végeztél,
Híven, buzgón, lelkesen,
Élhetsz akár száz évig is,
Nem vénülsz meg sohasem.

Riport az ablakon keresztül

Kor és kór, zimankós idő és orvosi tanács szobafogságra ítélték. De amíg könyveim vannak, nem esem kétségbe. És ha belefáradok a szellemi üdülésbe, s agyamat megfürösztöttem a betűk tengerében, odaállok kis földszinti szobám természetes ablakába, s nézem a külső világot.

Minthogy korán kelek és már elvégeztem a reggeli ajtosságom egy részét, Voltaire Világtörténete egy pazar fejezetét a Keresztes háborúkról, odaállok a szélesre kitárt ablakhoz, és nézem a brassói utcát. Még kora reggel van, de vajon hány óra lehet? Hát nem megállt az óram, elfelejtettem az este felhúzni! Szerencsére jó időmutató az utca is, szinte pontosabb, mint a legfinomabb kronométer. Kant, a nagy filozófus jut eszembe, aki Königsbergben minden délből olyan pontosan tért haza lakására, hogy a város lakói óra nélkül is tudták az időt. Nos, itt jönnek szembe velem, ahol egy pedagógiai intézet s elemi iskola húzódik, a kis kantimmanuelek, akik számára fél nyolckor kezdődik a tanítás.

Lássuk hát, mennyi időt mutatnak? Négy-öt perc még biztosan hiányzik a félből, mert a gyerekek még szórványosan jönnek. Gyönyörűség elnézni, ahogy egymásután különböző temperamentummal, magányosan vagy társsal, társakkal, baráti kézfogással vagy eleven bokszolódással, ünnepélyes lassúsággal vagy siető lépésekkel, táskával a hátukon vagy mappával a kezükben közelednek. És a lányok is jönnek, többnyire négyes-ötös csoportokban, némelyek tarka bokrétával a kezükben, vidáman csevegve.

Már csak kevés perc hiányzik, mert a kisebb fiúk szaladásának üteme erősen meggyorsult. Egyesek azért még kísérleteket tesznek a magukkal hozott futball-labdával, s vakmerően szöknek utána a kocsiótra is, ahol jobbról-balról gépkocsik, teherautók, motorbiciklik és kerékpárok, falusi szekerek, üresen vagy zsúfolásig megrakva jönnek-mennek, zúgnak, zakatolnak, egymást s az elénk kerülőket fenyegetve. Szinte megrettenek, s az ablakon kiugrani készülők, mikor egy 10–12 éves fiút már-már elüt egy teherautó. Egy társa rántotta vissza az utolsó pillanatban. Szerencsésebben járt, mint jómagam, amikor egy nap délutánján be akartam fordulni a Karl Marx utcába, s egyszerre csak egy tekintélyes autóbusz előtt a kövezeten feküdtem. Az utasokkal zsúfolt busz megállt, a kocsivezető leugrott, s két-háromszori kísérlet után talpraállított. Én pedig térdemben és mellemen érezve az ütés fájdalmát, minden részvétteljes segítséget visszautasítva, szép lassan hazabaktattam. Hamar enyhült csontjaim sajkása, s az a büntudat, hogy én is hibás voltam, mert nem néztem jobbra, ahonnan az autóbusz jött, leszerelte némelyek ama tanácsát, tegyek feljelentést a rám rontott kocsivezetője ellen. Örültem, hogy fejemet nem a járda kővébe vágta, mert akkor nem írhattam volna meg ezt a cikket.

Ablakomból jólesően élveztem kisebb-nagyobb pionírok nyakán a vörös nyakkendőt, a tehetség és a szorgalom büszke szimbólumát. Mintha ők az utcán sem viselkednének olyan rendellenesen, mint a többiek. És kellemes látvány az apró fiúcskát vagy leánykát kézen fogva kísérő anya, apa, mint ahogyan fájdalmas az ölben a közeli klinikára vitt beteg gyermek – és ugyanebben az időben szintén kanti pontossággal jön minden reggel egy vak férfi neje karjába kapaszkodva.

Míg a forgalom egyre fokozódik a kocsióton és a gyalogosok révén a járdán is, már csak szórványosan rohan egy-egy diákocskó az iskola felé. Ha a tanítóbácsik és ta-

nítónénik maguk nem késtek, ami valószínű, akkor ezek már elkéstek. Végre senki iskolás többé s tudom, hogy fél nyolc van, s az órát is bátran hozzáigazítom.

Fáklyavivő staféták

Kilencvennégy évet számláló vénségem gondjai és dolgai közepette legnagyobb örömöm, élvezetem és vigaszom az a megható figyelem és jóság, amit embertársaim tanúsítanak irántam, nehéz akadályok leküzdése során. Az utcai megállónál várom például a hármas számú autóbust, mely majd felvisz Brassó főterére, a régi tanácsházhoz, a Lacto-vegetarian vendéglő közelébe. A várt kocsi azonban még várat magára, de ahogy egy kocsi közeledik, bizonyos nyugtalansággal kérdezem a mellettem várakozó fiatal nőt, vajon melyik szám van útban? Kérdésemhez segítségül invalidus lábaim erőtlenednek, amit a csinos leányzó észrevéve, azonnal karonfog és se szó, se beszéd, odavonszol a busz lépcsőfeljáratához. Itt is segíteni akar, hisz ő még nem utazik, de már elkésett. Egy középkorú elegánsan öltözött férfi, aki éppen fel akart ugrani, mint egy fáklyavivő staféta átvesz a bájos hölgytől, maga elé nyomkod és felerőszakol a lépcsőre. Csak éppen annyi időm van, hogy alatt maradt őrzőangyalomnak hálás köszönetet intsek, már újabb staféta ragad meg egy zsúfolt pamlagról felugorva, s kiereszszakolja, hogy üljek le a helyére. A szenvedő és boldog zsákmány, ami én vagyok, előkotorászom az ötvenbanis illetéket, hogy az oldalvást székelő, pápaszemes, a jelenetet mosolyogva, rokonszenvesen figyelő néninek átnyújtsam, de ebben is meggátol egy már leszállni készülő staféta. Kimarkolja kezemből a pénzt, átadja a kassza asszonyának, a bilétát nekem kézbesíti, aztán hogy már itt az ő stációja, leugrik a kocsiról. A jelenet általános érdeklődést és némi

izgalmat vált ki, főleg mikor a korom után érdeklődve hallják, hogy nemcsak a központban készülök leszállni, hanem valahol egy messze, messze tartományban is, ahonnan nincs visszatérés.

Mielőtt azonban a Szabadság téren leszállnék, hárman-négyen is; nők, férfiak, nyilván sietős dolguk ellenére, maguk elé tuszkolnak, karonfognak és lesegítenek a magas lépcsőn – új staféták karjába. Itt két aranyos tíz-tizenkét éves leányka tölti be ezt a nehéz és kényelmetlen szerepet. Szabadkozom, önállósítani akarom magamat, hisz oly közel a célpont, de nem, ők nem tágítanak. Hisz még a veszedelmes kocsiutat is át kell szelni, elülről, hátulról száguldnak a gépkocsik, könnyen érhet baleset. És jobbról-balról támogatva gyöngéd és gyöngé kis kacsókkal, a vendéglőig kísérek. Invitálom a leánykákat, bár egy darab cukrásztésztát fogyasszanak a kedvemért, boldog mosollyal, szinte hálásan, hogy egy vén rokkant bácsin segítettek, elrohanak. Otthon már bizonyára türelmetlenül várják őket, a kis mórokat, akik megtették kötelességüket.

Amíg a Lactóban, a zsúfolt étteremben, ahol egy apró gombostű is alig férne el az asztalok között, vizsgálódom, hol kaphatnék mégis egy üres széket, már egy kedves régi ismerősöm felugrik helyéről, felemelt karjával integet: jöj-jek, ő már végzett, átadja a helyét. Mit bántam most már, hogy a lélegzetvétel után az ételhez is nehezen jutottam, boldog voltam. S míg egyelőre gyönyörködtem a kiszolgáló női alkalmazottak nyüzsgésében, ahogy mint földi repülők szálltak a konyhába és onnan vissza, százféle megrendeléssel, kívánsággal, reklamálással megterhelve, eszem mind az én stafétáimon, az őrzőangyalaimon járt. Elgondoltam, hogy ezt a csodálatos változást a múlttal szemben az új szellemi és erkölcsi rendszer, az emberiségre, a testvériességre, a közösségi együttérzésre való nevelés hozta létre. Csak egy autóbuszjáraton mennyi jóság, megértés, szeretet, támogató

készség! Eh, bizonyára nagyon sok van még hátra a kiteljesülés teljességéhez, különösen a szülői ház körében, meg sok helyen kísértenek a múlt komor és sötét árnyai, a közhöly, a nyersség, az önzés, de ahogy a tavasz napfényének, a természet újulásának örülünk, megnyugvással és bizalommal üdvözölhetjük az új példaadó nevelés megkapóan szép, főlemelő megnyilvánulását. A vén ember egyszerre öreg emberré fiatalodott: e sorokban köszöni mindazok jóságos segítségét, akik robogó kocsai elöl visszarántották, botlásai során a kövezetről felemelték és megerősítették hitét az erkölcsiség és az emberi jóézés térhódításában.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BÚCSÚZÓUL

Nóm és Endre fiam emlékét szívemben hordozva, könnyek közt ölelem át két élő fiamat, s két unokámat, akik jellemük tisztaságával, hivatásuk méltó szolgálatával, s hozzám való ragaszkodásukkal sugározzák be aggságom utolsó éveit. Azzal a jóleső érzéssel veszek tőlük búcsút, hogy harmonikus családi életet élve, sorsukkal meg vannak elégedve, s termelő tevékenységük a köz javára szolgál.

A visszaemlékezés édes-bús érzése hat át, midőn magyarországi drága rokonaimtól veszek búcsút, akiknek körében annyi szép és kellemes órát töltöttem. S hát ez elválás egykori tanítványaimtól, szeretett barátaimtól, kedves ismerőseimtől, minden rendű jóakaró polgártársaimtól!

Hálatelten köszönöm a Romániai Írószövetségnek a Fondul Literar útján hosszú időn át nyújtott havi segélyét, mellyel nemcsak pótolta nyugdíjamat, de a hazai írók nemcsak kasztjába is beiktatott.

Amiért elsősorban volt érdemes a közel száz esztendő éltem, az az óriási változás, melyet még ép elmével és érző szívvel megérem adatott. Halálos sebet kaptak a múlt átkos hagyatékaik, az előítélet, a faji gyűlölködés, az embertelen kizsákmányolás, a góg és fennhéjázás, az istentelen és embertelen háború. Nem mindenütt és nem véglegesen, de

biztató kilátásával a népjog, a szabadság és az emberi méltóság diadalának.

Szocialista hazám üdve s a népek békéjének forró vágya tölt el, midőn hosszú életem rajzát, s talán minden irodalmi próbálkozást is abbahagyok.

Elégedett lélekkel távozom:

Sírással kezdtem az életet, s írással végzem.

TARTALOM

Az úti poggyász	5
Ahonnét elindultam	7
Párizs varázsa	113
Brassó tegnap és ma	175
Hangok a múltból	203
Új élet	223

A könyv felelős szerkesztője: András János
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

A nyomdai munkák megkezdése: 1967. 06. 30. A nyomás megkezdése: 1967. 09. 01. A megjelenés éve: 1967. Példányszám: 2000+70 füzve, 500 + 60+10 kötve. Papír: 80 g-os famentes. Alak: 70X100/32. Kiadói ívek száma: 10,28. Nyomdai ívek száma: 7,25+5 melléklet. Megrendelés száma: 7425. E: 1328/1967. Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára: 8 M. Kis könyvtárak számára: 8 M.

Tiparul executat sub comanda nr. 481/1967,
la Întreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5-7,
Cluj – Republica Socialistă România